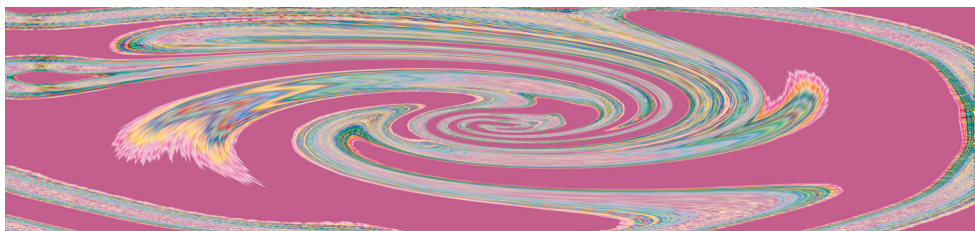

XXV/2 Pannonháalmi Szemle

közös ház.....

gyermek.....

PANNONHALMI SZEMLE

Főszerkesztő: Gelencsér Gábor 2017 XXV/2. Felelős kiadó: Várszegi Asztrik

Szerkesztők:

Dejcsics Konrád, Fehérváry Jákó, Hardy Júlia,
Hirka Antal, Juhász-Laczik Albin,
Komálovics Zoltán, Schmal Dániel, Tillmann József

TARTALOM

EADMER CANTERBURY SZERZETES: Szent Anzelm élete
és beszélgetései (I. 22.) 3

TANULMÁNYOK

GERHARD LOHFINK: Fiút szülsz 6
HADHÁZI ÉVA: Babára hangolódni (*Szemelvények a várandósságról*) . . 15
GYURKÓ SZILVIA – JUHÁSZ-LACZIK ALBIN: Fiatalok, szexualitás.
Egyház? (*Párbeszéd a szexuális nevelésről*) 29
HARTYÁNDI MÁTYÁS: Engedelmes utódok és magányos taktikusok
(*A kínai gyermekkép változásának főbb pillanatai*) 38
MARSAI VIKTOR: Gyerekkatonák a somáliai konfliktusban 52

VERSEK

MIKLYA ZSOLT: Rácsminta (*Koszorú egy szonettregényből*) 66

MŰVEKRŐL

KOVÁCS IMRE: A csodagyerek Liszt (*Mítosz-hagyományozódás
és egyéni mitológia*) 74
ZALÁN VINCE: Levelek a vonatról (*Theo Angelopoulos Táj a ködben
című filmjének gyermekmotívouma*) 85
SZÉPLAKY GERDA: A tanúsíthatatlan (*A tanúsíthatóság problémájáról
Esterházy Péter Hasnyálmirigynapló című műve kapcsán*) 91
DARIDA VERONIKA: A félelem megszentelése (*Variációk
A kármeliták beszélgetéseire*) 106

FIGYELŐ

MIKLÓSVÖLGYI ZSOLT: Esztétikai kötések és oldások (<i>Seregi Tamás: A jelen</i>)	113
CSENGERY KRISTÓF: A nyugalom tengere (<i>Palestrina: Missa Papae Marcelli; kilenc motetta</i>)	118
WINKLER NÓRA: Egy közös ház (<i>Időszaki fotókiállítás Pannonhalmán</i>)	121

A REGULA ÖSVÉNYÉN

PINTÉR AMBRUS: Gyermekből gyermekké növekedni	124
---	-----

NAPLÓ

Folyóiratunk támogatója

Kövesse nyomon a Facebookon is a Pannonhalmi Szemle egyes számainak alakulását:

<https://www.facebook.com/pages/Pannonhalmi-Szemle/465592133525213?ref=hl>

Megjelenik negyedévenként · Kiadó: Pannonhalmi Főapátság · Felelős kiadó: Dr. Várszegi Asztrik főapát · Honlap: www.phszemle.hu · Levélcím: 9090 Pannonhalma, Vár 1. · E-mail: kultur@osb.hu · Tel.: +36 96 570 129 · Előfizethető a szerkesztőség címén. Előfizetési díj egy évre 2400 Ft plusz postaköltség · Borító és tipográfiai terv: Schmal Károly · Szöveggondozás: Harasztí Judit · Műszaki szerkesztő: Hartai Krisztina · Szerkesztőségi titkár: Majoros Nóra · Nyomtatás: Print Brokers Team Kft. Web: www.nyomda-online.hu · Felelős vezető: Egyházi Zsolt · ISSN 1216-9188

Szent Anzelm élete és beszélgetései (I. 22.)

Anzelm különleges figyelmet fordított a serdülőkre és a fiatalokra, és azoknak, akik ennek oka iránt érdeklődtek, egy hasonlaltal szokott válaszolni. A fiatalok életkorát a viaszhoz hasonlította, amelyet megfelelő hőmérsékletűre kell melegíteni ahhoz, hogy belenyomhassák a pecsétet. „Ha ugyanis a viasz – úgymond – túl kemény vagy túl lágy, a pecsétnyomó képmását nem képes maradéktalanul visszaadni. Ha viszont akkor nyomják bele a pecsétet, amikor e két véglet – a keménység és a lágyág – megfelelő arányban van meg benne, akkor a pecsétnyomó rajzolatát tisztán és teljesen tükrözi vissza. Ugyanez a helyzet az emberi életkorokkal. Nézz egy olyan embert, aki kora gyermekkorától késő öregségéig a világi élet hiábavalóságai között forgolódott, csak a földi dolgokon gondolkodik, és ezekben teljesen megrögzötté vált. Kezdj el ezzel beszélgetni a lelki dolgokról, beszélj neki az isteni szemlélődés finomságairól, tanítsd meg fürkészni a mennyei titkokat, s rájössz arra, hogy semmit sem lát meg abból, amit neki mutatni akarsz. Nem csoda, hiszen megkeményedett viasz már, az életét nem ilyen dolgokkal töltötte, azt tanulta meg, hogy teljesen mással törődjön. Ellenben végy szemed elé egy zsenge életkorú és tudású gyermeket, aki még nem tud különbséget tenni jó és rossz között, aki képtelen megérteni téged, amikor ilyesmiről értekezel: még túlságosan lágy, félig folyékony viasz, s nem tudja felfogni a pecsétnyomó ábráját. A kettő között helyezkedik el a serdüülő és ifjú

Eadmer (1060 k. – 1126 k.) bencés szerzetes és történetíró Canterburyben. Canterbury Szent Anzelm barátja, akinek 1124 körül életrajzát is megírta két könyvben (*De vita et conversatione Anselmi*). Az életrajzban Eadmer Anzelmet beszélgetéseinek, leveleinek és tetteinek tükrében mint a szerzetesek példaképét mutatja be.

ember, akiben megfelelő arányban van meg a viasz keménysége és a lágyága. Ha őt oktatód, képes leszel benne kialakítani azt, amit szeretnél. Ezért van az, hogy amikor a fiatalok felé fordulsz, nagyobb gondossággal ügyelek; azon vagyok, hogy kiirtsam belőlük a bűnök magvait, hogy aztán az erények szent gyakorlatait hozzáértéssel elsajátítva a lelki férfi képmására alakítsák át magukat.”

Egyszer egy felettebb jámbor ember hírében álló apát a szerzetesi életmódról beszélgetett Anzelmmel. Többek között a monostorban nevelkedő fiúkról is szót ejtett, és megjegyezte: „Az ég szerelmére, mi lesz ezekből? Teljesen romlottak és javíthatatlannak. Éjjel-nappal, szakadatlan verjük őket, s ők csak egyre rosszabbak lesznek.” Anzelm elcsodálkozott, és így szólt: „Szakadatlan veritek őket? És mi lesz belőlük, amikor felnőnek?” Mire ő: „Gyengeelméjű vadállatok.” Erre Anzelm: „Ti aztán sikeres nevelők vagytok: sikerült az emberekből állatokat nevelnetek.” „Mit tegyünk még – válaszolta amaz –, ha egyszer minden lehetséges eszközzel kényszerítjük őket, hogy megjavuljanak, de nem érünk el semmit.” „Kényszerítitek? Mondd meg nekem, kérlek, apát uram, mi történne akkor, ha elültetnél egy fiatal fát a kertedben, s azt minden oldalról úgy körülzárnád, hogy ága-ít semmilyen irányba nem tudná kiterjeszteni; ha néhány év elmúltával kibontanád, milyen lenne az a fa?” „Használhatatlan, csupa görbe és egymásba gabalyodó ág.” „Kinek a hibája volna ez? Hát nem a tiéd, aki túlságosan korlátoztad? Lám, ezt tesztet a rátok bízott fiatalokkal. Amidőn az *oblációval* felajánlották őket, el lettek ültetve az egyház kertjében, hogy növekedjenek és Istennek gyümölcsöt hozzanak. Ti pedig megfélemlítéssel, fenyegetésekkel és veréssel annyira körbezárjátok őket, hogy nem rendelkezhetnek többé saját szabadságukkal. Emiatt a mértéktelen korlátozás miatt rossz és kusza gondolatokat teremnek, növesztenek, táplálnak, miként a tövisbokor; s mindebbe akkora erőt fektetnek, hogy teljes eltökéltséggel elutasítják mindazt, ami megtámaszthatná és nemesebbé tehetné őket. S mivel bennetek semmi szeretetet, semmi irgalmat, semmi jóindulatot vagy rokonszenvet nem találnak, a jövőben sem számítanak semmi jóra tőletek, és azt gondolják, hogy mindaz, amit tesztek, irántuk való gyűlöletből és rosszindulatból fakad. Sajnálatos módon ebből az következik, hogy testi növekedésükkel egy időben a gyűlölet és a gyanakvás is növekszik bennük, és egyre hajlandóbbak és hajlamosabbak a bűnre. Minthogy pedig nevelőiktől valódi szeretetet nem kaptak, minden emberre csak összevont szemöldökkel és mogorva tekintettel tudnak nézni. Az Isten szerelmére, áruljátok el nekem, mi az oka annak, hogy ilyen ellenségesek vagytok velük szemben? Hát nem emberek ők is – ugyanolyan természetűek, mint ti vagytok? Kívánnátok-e magatoknak azt, amit öve-
lük tesztek, ha a helyükben volnátok? Rendben van. Tegyük fel, hogy csakis ütlegelekkel és ostorcsapásokkal akarjátok őket a jó erkölcsökre megtanítani. Láttatok-e valaha olyan aranymű-

vest, aki csakis kalapácsütések segítségével alakította ki arany- vagy ezüstlemezből a kívánt ragyogó képmást? Nem hinném. Hát akkor? Amidőn az alkalmas formát kihozza a lemezből, hol finoman megüti és sajtolja a megfelelő eszközzel, hol pedig még finomabban simítja és formázza. Ha tehát ti azt kívánjátok, hogy a rátok bízott gyermekek az erkölcsöktől ékeskedjenek, szükséges, hogy az ütlegelések sajtója mellett megadjátok nekik az apai jóság és szelídség enyhítőszerét és védelmét.” Az apát így válszolt: „Enyhítőszer?! Védelem?! Azon fáradozunk, hogy a súlyos és érett erkölcsök közé fogjuk be őket.” Mire Anzelm: „Jól teszitek. A kenyér és a szilárd étel hasznos és üdvös táplálék az egészséges embernek. Ám vond meg az anyatejet és etesd ezekkel a csecsemőt, majd meglátod, hogy előbb fullad meg tőlük, mint hogy csillapítja éhségét. Hogy miért, azt nem magyarázom el, napnál világosabb. De legalább azt vegyétek figyelembe, hogy amiképpen a törékeny és az erőteljes testnek egyaránt megvan a maga tulajdonságaihoz illő étke, ugyanúgy a törékeny és az erőteljes lélek is rendelkezik saját minőségének megfelelő táplálékkal. Az erős léleknek nincs szüksége tejre, szilárd eledellel táplálkozik: béketűrő az üldözések közepette; nem kívánja a másét; annak, aki megüti egyik orcáját, odatartja a másikat is; imádkozik ellenségeiért; szereti azt, aki gyűlöli őt, és még sok ehhez hasonló. A törékeny és az Isten szolgálatában még zsenge lélek viszont tejre szorul: mások szelídségére, jóindulatára, irgalmaságára, derűs szólongatására, szerető támogatására, és még sok effélére. Ha ilyen módon alkalmazkodtok a rátok bízott erősekhez és gyengékhez, Isten kegyelmének segítségével, amennyiben rajtatok áll, megnyeritek őket Istennek.” Ennek hallatára felsőhajtott az apát: „Eltértünk az igazságtól, s a helyes megkülönböztetés fénye nem világított nekünk.” Anzelm lába előtt a földre hullott, megvallotta, hogy vétkezett, hogy bűnös; bocsánatot kért a múltért, s javulást ígért a jövőre.

(Dejcsics Konrád fordítása)

GERHARD LOHFINK

Fiút szülsz

A hatodik hónapban elküldte Isten Gábiel angyalt Galilea egyik városába, Názáretbe egy szűzhöz, aki egy Dávid házából származó férfinak, Józsefnek volt a jegyese. A szűznek Mária volt a neve. Az angyal belépett, és így szólt hozzá:

– Üdvözlégy, kegyelembe fogadott! Az Úr veled van!

Ezekre a szavakra Mária megdöbbsent, és azt fontolgatta, vajon mit jelenthet ez a köszöntés. Az angyal így folytatta:

– Ne félj, Mária, mert kegyelmet találtál Istennél!

Íme, fogansz, és fiút szülsz, akit majd Jézusnak nevezel. Nagy lesz ő, és a Magasságos Fiának hívják majd. Az Úristen neki adja majd atyjának, Dávidnak a trónját, és uralkodni fog Jákob házában örökké, és uralmának nem lesz vége.

Mária erre ezt mondta az angyalnak:

– Hogyan lehetséges ez, mikor én férfit nem ismerek?

Az angyal így válaszolt neki:

– Szentlélek száll rád, és a Magasságos ereje árnyékoz be téged, ezért a születendő szent lesz, és Isten Fiának hívják majd. Íme, rokonod, Erzsébet is fiút fogant öregségére, és már a hatodik hónapban van. Ő, akit meddőnek tartottak. Istennek ugyanis semmi sem lehetetlen.

Mária így szólt:

– Íme, az Úr szolgálója vagyok: történjék velem szavad szerint!

Ekkor eltávozott tőle az angyal. (Lk 1,26–38)

A szöveg a neves német újszövetség-kutató egyik korai írásának könyvfejezete (Lohfink, Gerhard: *Jetzt verstehe ich die Bibel. Ein Sachbuch zur Formkritik*, KBW, Stuttgart, 1973, 109–120.). A szakasz fordításával és közlésével adózni szeretnénk Gerhard Lohfink egezetikái munkássága, egyszersmind tanítványa és barátja, Sulyok Elemér emléke előtt.

Ha összehasonlítjuk ezt az elbeszélést Márk evangéliumának 14. fejezetével, amely Jézus elfogását beszéli el, rögtön észreveszünk, hogy Lukácsnál éppen az hiányzik, ami Márk elbeszélésében szembeötlő: a történetes töredékessége és egyenetlensége, a véletlenszerű, a mellékes és lényegében érdektelen mozzanatok sora – például a márki szövegben a meztelenül elmenekülő kényszerülő fiatalember epizódja.

Ebben a szakaszban semmi sem véletlenszerű vagy mellékes. Mindennek mélyebb értelme van, minden egy nagyobb belső összefüggés keretében áll. Nincs semmi, ami megzavarná a történetet egységét és zártságát, az események csodálatos tisztasággal bontakoznak ki előttünk. Ha feltesszük a kérdést, miből forraszik ez a tisztaság és áttetszőség, hamar felfedezzük, hogy az elbeszélés építőelemei semmifajta történeti-konkrét mozzanatot nem tartalmaznak.

Ebből a szempontból már narratívánk első szavai is rendkívül sokatmondók. Az időpont meghatározása („a hatodik hónapban”) első ránézésre konkrét, semmiképp sem konstruált. Valójában azonban nem más, mint célszerű és hasznos elbeszélői kapocs, amely Jézus születésének meghirdetését köti János meghirdetéséhez. A megelőző elbeszélés vége felé kifejezetten azt olvassuk ugyanis, hogy Erzsébet terhességének már a hatodik hónapjában jár. A szakasz kezdetén álló „hatodik hónapban” tehát arra az időpontra tekint vissza, amikor Zakariás előtt megjelent Gábiel. Az pedig, hogy miért éppen a hatodik hónapot választotta ki az elbeszélő az angyal megjelenése időpontjául, ugyancsak világos: Erzsébet terhessége a hitelesítő jel Mária számára. A hatodik hónapot megelőzően a terhesség még nem okvetlenül észlelhető külső szemmel. Minthogy pedig Mária az elbeszélés folyamán sietve felkerekedik, hogy meglátogassa Erzsébetet, az angyali üdvözlés sem történhet korábban Erzsébet terhességének hatodik hónapjánál. Az elbeszélés kezdetén található időmeghatározás célja tehát nem az, hogy konkrét történeti dátumot rögzítsen, sokkal inkább az, hogy összekösse Jézus előtörténetét János előtörténetével.

A történet konstruáltsága még jobban kitűnik, ha figyelembe vesszük, hogy Gábiel és Mária beszélgetésének építőelemei túlnyomórészt az Ószövetségből származnak. Eleve rögzített formában álltak az elbeszélő rendelkezésére.

„Az Úr veled van!” – olvassuk a Bír 6,12-ben: az angyal szól így, amikor megjelenik Gedeon előtt. A „Ne félj!” sztereotip fordulat az Ószövetségben, valahányszor egy mennyei lény megjelenik egy ember előtt, például a következő helyeken: Ter 15,1; Józs 8,1; Bír 6,23; Dán 10,12; Tób 12,17. Az „Istennek semmi sem lehetetlen” ugyanígy hangzik el a Ter 18,14-ben, jellemzően Izsák születésének hírüladásakor. Végül a pedig következő szakasz: „Nagy lesz ő, és a Magasságos Fiának hívják majd. Az Úrissten neki adja majd atyjának, Dávidnak a trónját, és uralkodni fog Jákob házában örökké, és uralmának nem lesz vége”, egyértelmű

szövegszerű utalás Nátán próféta híres jövendölésére, amelyben Isten Dávidnak utódot, királyi házának pedig örökké tartó uralmat ígér (2Sám 7,12–16).

És ezzel még nincs vége! Nemcsak egyes formulák származnak az Ószövetségből vagy utalnak rá szövegszerűen. Az elbeszélésünket konstruáló eljárás akkor lesz igazán világos, ha az angyal és Mária között folytatott beszélgetés egész szerkezetét vesszük görcső alá. Felúnó, hogy Jézus születésének hírüladása, valamint János meghirdetése a Lk 1,5–20-ban megegyező struktúrát követ:

1. Mennyei lény megjelenése
2. Fiú születésének hírüladása
3. A fiú nevének meghatározása
4. A fiú jövőjének kinyilatkoztatása

Honnét származik ez a séma, amelynek egyes elmei és felépítésük sorrendje kicsit sem magától értetődő? A válasz egyszerű, a bibliai kutatásban már régóta ismert: az Ószövetségből. Számos olyan szakaszban megtaláljuk, amely egy gyermek születését jelzi előre és nyilatkoztatja ki. Rendszerint „meghirdetés-sémának” nevezik. Álljon itt két példa, amelyekkel azt igazoljuk, hogy tényleg rögzült sémával van dolgunk.

A Ter 16,7–12-ben Isten angyala megjelenik Sára szolgálója, Hágár előtt, és jelzi, hogy fiút fog szülni: „Íme, teherbe estél, és fiút fogsz szülni. Nevezd Izmaelnek, mert hallott az Úr nyomorúságodról. Szilaj ember lesz ő, akár egy vadszamár. Kezet emel mindenkire, de őrá is mindenki; nem törődik testvéreivel, úgy választ táborhelyet magának.”

A Ter 17,15–19-ben Isten megjelenik Ábrahám előtt, és előbb minden további konkrétum nélkül közli vele, hogy Sára fiút fog neki szülni. Ábrahám arca borul és nevetni kezd. Így gondolkodik magában: „Százestendő embernek lehet-e gyermeke? Vagy Sára kilencvenéves létére szülhet-e?” Isten ekkor ünnepélyesen ígéretet tesz: „Sára, a feleséged fiút szül neked, akit Izsáknak fogsz nevezni. Szövetségre lépek vele is, örök szövetségre, meg utódaival is.”

Jól elkülöníthetjük a meghirdetés-séma négy mozzanatát mindkét szövegben: Isten vagy Isten angyala megjelenik, hírül adja a fiú születését, meghatározza a nevét, kinyilvánítja jövőjét, vagy annak egy meghatározó mozzanatát. János meghirdetése a Lk 1,13–17-ben, valamint Jézus meghirdetése a Lk 1,31–33-ban hajszálpontosan követi ezt a sémát. Állíthatjuk tehát, hogy az újszövetségi elbeszélők ismerték a megfelelő ószövetségi szakaszokat, és gondosan utánozták azok felépítését. Ismét egy mozzanat, amely arra utal, hogy elbeszélésünk sematikus és konstruált!

A meghirdetés-séma csak az elbeszélés első felének szerkezetére nyújt magyarázatot. Hiszen a továbbiakban Mária kife-

jezi fenntartásait, az angyal magyarázata megszünteti ezeket, majd olyan jelet ad Máriának, amelyből felismerheti, hogy Isten megtartja azt, amit ígér. Létezik-e egy olyan rögzült ószövetségi séma, amelynek elbeszélésünk e második szakasza is megfelelő-tethető?

Természetesen létezik. Az Isten által adott hitelesítő jel az ószövetségi meghívás-elbeszélések obligát eleme. A meghívás-elbeszélések rendszerint az alábbi szerkezetet követik:

1. Isten meghív
2. A meghívott személy ellenkezik
3. Isten magyarázatot ad és kioltja az ellenkezést
4. Isten megerősíti magyarázatát azzal, hogy jelet ad

Lássunk két példát erre az ószövetségi elbeszéléstípusra, amelyet mostantól „meghívás-sémának” nevezünk!

A Kiv 3,10–12 elbeszéli, miként küldi Isten Mózeset a fáraóhoz: „Most azért menj! Elküldelek téged a fáraóhoz: vezesd ki népemet, Izráel fiait Egyiptomból! Mózes azonban ezt felelte erre az Istennek: Ki vagyok én, hogy elmenjek a fáraóhoz, és kivezessek Egyiptomból Izráel fiait? De Isten azt mondta: Bizony, én veled leszek! Ez lesz annak a jele, hogy én küldelek: Amikor kivezeted a népet Egyiptomból, ennél a hegynél fogjátok áldozattal szolgálni az Istent.”

A Jer 1,4–10-ben a próféta arról számol be, miként hívta meg őt az Isten. Ugyan a próféta én-elbeszélését halljuk egyes szám első személyben, amely számos szempontból különbözik a Kiv 3,10–12 történetétől, az elbeszélés mégis ugyanazt a szerkezetet követi. Csakhogy itt a jel nem a jövőben teljeseedik be, hanem Isten közvetlenül megadja az elbeszélés jelenében: „Így szólt hozzám az Úr igéje: Mielőtt megformáltalak az anyaméhben, már ismertelek, és mielőtt a világra jöttél, megszenteltelek, népek prófétájává tettelek. De én ezt válaszoltam: Ó, Uram, Uram! Hiszen nem értek én a beszédhez, mert fiatal vagyok! Az Úr azonban ezt mondta nekem: Ne mondd, hogy fiatal vagy, hanem menj, ahova csak küldelek, és hirdesd, amit csak parancsolok! Ne félj tőlük, mert én veled leszek, és megmentelek! – így szólt az Úr. Azután kinyújtotta kezét az Úr, megérintette a számat, és ezt mondta nekem az Úr: Én most a szádba adom igéimet!”

Kézenfekvő, hogy mindkét ószövetségi szöveg ugyanazt a szerkezetet követi, továbbá, hogy a Lk 1,26–38 is pontosan ennek a sémának felel meg. Máriát formailag ugyan nem *küldi* az Úr, hiszen az angyali üdvözlés története nem meghívás-történet. A meghívás szerkezeti helyét foglalja el a születés hírüladása, a gyermek nevének és jövőjének kinyilatkoztatása. Ezt pedig világosan a meghívás-séma második eleme követi: Mária Mózeshez és Jeremiához hasonlóan aggályának ad hangot. Ellenkezését a struktúrájának megfelelően kioltja az angyal magyarázata. Majd következik a negyedik szerkezeti elem, a hitelesítő jel: Mária az

élemedett korú Erzsébet terhességéről ismeri majd fel, hogy Isten megtartja ígérését.

Világos, hogy szinte az egész Lk 1,26–38 elbeszélés az Ószövetség alapján épül fel. Nem pusztán megszilárdult ószövetségi fordulatok jelennek meg benne (például: „Istennek semmi sem lehetetlen”), hanem az elbeszélés egy eleve adott ószövetségi struktúrát követ, egész pontosan nem is egyet, hanem kettőt, amelyek egymásba lettek helyezve:

1. Mennyei lény megjelenése
2. Fiú születésének hírüladása
3. A fiú nevének meghatározása
4. A fiú jövőjének kinyilatkoztatása
5. Az ember aggályai
6. Az ember aggályait megszüntető magyarázat
7. Hitelesítő jel

Miután így feltártuk az angyali üdvözlés elbeszélésének belső szerkezetét, arra a kérdésre is választ tudunk adni, miért olyan egységes, világos és áttetsző a narratíva. Azért, mert nem arra vállalkozik, hogy a valóságot adja vissza annak minden ellentmondásosságával és véletlenszerűségével, hanem az ószövetségből vett megszilárdult szerkezeti szabályok és építőkövek segítségével mesél.

Ezen a ponton még messzebb kerültünk a történeti beszámoló vagy a krónika műfajától, mint a kezdetben említett, Jézus le tartóztatásáról szóló szakaszban. És szinte kényszerítő a következtetés, hogy az elbeszélő itt egyáltalán nem tények közlésére törekszik – még kevésbé, mint az említett Mk 14,43–52-ben –, sokkal inkább értelmez és interpretál. Ám mi az, ami értelmezésre szorul? Mi a középpontja az elbeszélésünknek? Mi a lényegi mondanivalója?

Nem találjuk meg a választ ezekre a kérdésekre mindaddig, amíg komolyan nem vesszük a szöveg szerkezetét. Láttuk, hogy szövegünk két bevett ószövetségi sémára épül: a meghirdetés- és a meghívás-sémára. Az imént feltett kérdéseket ezért így kell pontosítanunk: mi a célja a két sémának? Mi a lényegi mondanivalójuk? Hol van a jelentés-fókuszuk?

A meghirdetés-séma esetében nem nehéz a válasz. Ha arról van szó, hogy egy ember születését egy mennyei lény megjelenése előzi és hirdeti meg, akkor az elbeszélés célja csak az lehet, hogy az illető lényegét és üdvtörténeti jelentőségét kiemelje. A meghirdetés-séma jelentés-fókusza tehát csakis az utolsó szerkezeti pontban, a gyermek jövőjének kinyilatkoztatásán lehet.

A meghívás-sémában pont fordítva áll a dolog: sem a hitelesítő jel, sem az ember aggályait kioltó isteni magyarázat nem lehet a csúcspont, hiszen e két elem nem áll önmagában, mindkettő a meghívás – az első szerkezeti elem – kiemelésére és aláhúzására szolgál.

Elbeszélésünk jelentés-fókuszja tehát nem lehet Mária aggálya (34. vers), sem pedig ezt az aggályt eloszlató angyali magyarázat (35. vers), de még a Máriának ígért hitelesítő jel sem (36–37. vers). Minthogy tehát a meghívás-séma tetőpontja rögtön az első szerkezeti elemben található, a mi esetünkben ez az angyal összetett üzenete lesz – még azelőtt, hogy Mária elmondaná aggályait. Itt pedig a meghirdetés-séma dinamikájából fakadóan a hangsúly nem Jézus születésének meghirdetésén, nem nevének definiálásán, hanem egyes-egyedül jövőjének feltárásán van.

A szerkezeti elemzés egyértelműen megmutatta, hogy elbeszélésünk tetőpontja és jelentés-fókuszja ez az egy mondat: „Nagy lesz ő, és a Magasságos Fiának hívják majd. Az Úristen neki adja majd atyjának, Dávidnak a trónját, és uralkodni fog Jákob házán örökké, és uralmának nem lesz vége.” (32–33. vers)

Fontos és döntő belátásra jutottunk. Am mielőtt kiértékeléséhez hozzáfognánk, idézzük fel eredeti kérdésfeltevésünket. Az angyali üdvözlés elbeszélésének konstruáltságából és sematikuságából arra következtettünk, hogy elsősorban nem az a célja, hogy tényeket közöljön, hanem hogy értelmezzen. Ezután arra kerestük a választ, hogy mi az, amit elbeszélésünkben értelmezni kell. Most, hogy a formakritikai módszerrel felismertük, melyik mondat áll a középpontban, a válasz így hangzik: Jézus személyét, lényegét és titkát kell értelmezni. Az angyali üdvözlés elbeszélése krisztológiai elbeszélés. Ezt mondja: a gyermeket, aki Máriában megfog, a *Magasságos fiának hívják majd*. Ez annyit tesz: azt vallják majd róla, hogy *Isten fia*. Továbbá: Isten neki adja majd apjának, Dávidnak trónját – magyarul Jézust *Messiásként* trónra ültetik, hatalma pedig – ahogy a szöveg pontosítja – örökké fog tartani. Ha pedig azt is figyelembe vesszük, hogy a meghirdetés-séma már a születést megelőzően feltárja egy ember lényegét, akkor elbeszélésünk valódi értelmét így ragadhatjuk meg: Jézus Isten fia, ő a Messiás, örök hatalma megkezdődött, az Őszövetség ígéretei benne beteljesedtek.

Mindez viszont a húsvét utáni közösség hitvallás-állítása Jézusról! Az Újszövetségben számos olyan szakaszt találni, amely azt bizonyítja, hogy az „Isten fia” és a „Messiás” kifejezés nem más, mint az ősegyház hitvallása: olyan állítás, amelyekkel az első közösségek a keresztre feszített és feltámadt Jézus titkát próbálták megragadni. Azt mondhatjuk tehát, hogy elbeszélésünk jelentés-középpontja egy húsvét utáni hitvallás Jézusról – mindazonáltal nem izolált állítás formájában, hanem narratíva keretébe öntve.

A Lk 1,26–38 szövegében kiemelt szerepet kap a *Szentlélek* közreműködése Jézus születésénél. Milyen szerepben és milyen súllyal jelenik meg a szövegben az a kijelentés, hogy Jézus férfi nélkül fogantatott?

Egyfelől világos, hogy ennek az állításnak nagy hangsúlyt kell kapnia. Hiszen Mária fenntartásának ad hangot, amelyet aztán éppen Gábrriel magyarázata oszlat el. Elbeszéléstechnikailag

tehát kiemelt hangsúlyt kap az állítás. Másfelől viszont az is kézenfekvő, hogy a Gábrriel adta magyarázat a 35. versben nem lehet azonos súlyú azzal a kijelentéssel, hogy Jézus a Messiás és a Magasságos fia, amit a 32. versben olvasunk. Hiszen a 35. vers magyarázatának az a feladata, hogy a 32. vers kijelentését támassza alá és tegye egyértelművé: Jézus Isten fia, minthogy emberi létét Isten teremtő tevékenységének köszönheti, amely egy szűz méhében megy végbe. Már elbeszélésünk formája és szerkezete is azt igazolja, hogy Jézus fogantatása a Szentlélektől nem állítható egyenrangú állításként amellé, hogy Jézus az Isten fia. Ugyanebbe az irányba mutat a következő megfigyelés is.

Annak megvallása, hogy Jézus a megígért Messiás és Isten fia, az Újszövetség minden rétegében megtalálható – a legkorábbi páli levéltől kezdve egészen János evangéliumáig. Az egyház hitének ősrégi eleme, amely minden közösségben elevenen él, és az Újszövetségben nagy változatossággal újra meg újra megjelenik. Ezzel szemben a Szentlélektől való fogantatás csak szövegünkben, valamint a Mt 1,18–25-ben szerepel. Egyébként hiányzik az Újszövetség egészéből, ráadásul abban a két szövegben, amelyekben megtalálható, nem valódi hitvallásjellegű állítás. Nem önállóan áll, hanem mindkét ízben az a feladata, hogy Jézus istenfiúságát alátámassza és egyértelműsítse.

Azt állítjuk tehát, hogy elbeszélésünk krisztológiai elbeszélés. Központjában húsvét utáni hitvallás-állítások szerepelnek: Jézus Isten fia; Jézus az örökre hatalomba helyezett Messiás; Jézus az ószövetségi ígéretek beteljesedése. Elbeszélésünk célja az, hogy kiemelje és szemléltesse ezeket az őskeresztény állításokat. Ha tehát meg kívánjuk határozni műfaját, akkor „hitvallás-elbeszélésről” (*Bekentniserzählung*) beszélhetünk. Azt mondja el és vallja meg, hogy ki volt Jézus – azzal az eszközzel, hogy visszalép a Jézus fogantatását megelőző időre, és ószövetségi sémák segítségével beszámol Jézus eredetéről. Azt állítja és vallja meg, hogy Jézus az Isten fia, hiszen az Istenből jött.

Ha a dolog így áll, akkor viszont nincs módunkban, hogy a hírüladás-elbeszélésen valós történelmi eseményeket kérjünk számon – például nem tehetjük fel a kérdés, hogy Máriának valami különleges jelenésben volt-e része, vagy sem. Természetesen nem kizárt, hogy Máriának volt jelenés-élménye. Ám a Lk 1,26–38-ból ez nem igazolható. Az elbeszélés műfaja egyszerűen nem ad semmi kapaszkodót ezzel kapcsolatban. Az elbeszélés csak azt állítja, hogy Jézus az Isten fia, mert fogantatása Isten Lelke által történt. Minden másról hallgat. A szöveg érvelésmódjával ellentétesen járnánk el, ha valami történelmi eseményt kívánánk rekonstruálni belőle. Hogy ez mennyire nem lehetséges, a következő megfontolások is mutatják.

Ha elbeszélésünk annak a beszélgetésnek lejegyzett változata volna, amelyet Gábrriel és Mária folytatott, akkor Mária ellenkezése, miszerint nincs szexuális kapcsolata semmilyen férfivel, teljes mértékben érthetetlen volna. József jegyeseként csak úgy

érthette volna a „fogansz” jövő időre vonatkozó ígéretet, hogy egybekelésük után, majd miután egygyé lesznek a házasságban, gyermeket fogan tőle. Miért kell akkor azt mondania, hogy nincs testi kapcsolata semmilyen férfivel? Nem kerülhetjük ki ezt a kérdést azt feltételezve, hogy Mária az angyal jelezte foganás időpontját még a jegyesség idejére értette volna, azaz arra az időszakaszra, amikor József még nem vette őt magához. Egy zsidó lány, aki csak néhány hónapra volt házasságától, sosem értelmezte volna így az angyal szavát. Esetleg azt feltételezhetnénk, hogy Mária valamikor szüzességi fogadalmat tett, és ezért tartotta kizártnak a terhesség lehetőségét. És valóban így értelmezték évszázadokon keresztül Mária csodálkozó kérdését. Ám ez a feltevés is helytelen, és a szentírásstudomány már rég meghaladta. Egyfelől egy szót sem olvasunk bármiféle szüzességi fogadalomról, másrészt egy efféle fogadalom teljesen valószínűtlen volna abban a zsidóságban, amely olyan sokra értékelte a bőséges gyermekáldást a családban. Harmadrészt pedig, a szüzességi fogadalommal egyszersem azt is feltételeznénk, hogy Mária úgy tett volna házassági ígéretet jegyesének, hogy egy szót sem ejtett neki fogadalmáról. Akárhogy is csúrnjuk-csavarjuk: ha Gábor és Mária beszélgetése tényleg úgy zajlott, ahogy a Lk 1-ben olvasuk, feloldhatatlan nehézségekkel találjuk szembe magunkat.

Ha viszont komolyan vesszük, hogy egy olyan őszövettségi elbeszélés-sémával van dolgunk, amely számára konstitutív jelentőségű mind a jelenés befogadójának ellenkezése, mind az ellenkezést kioltó magyarázat, akkor egy csapásra megoldódnak a nehézségek. Ebben az esetben Mária ellenkezése nem a történelmi Mária aggálya, hanem az elbeszélő szignálja a befogadó felé, amellyel azt tudatja, miként kell értelmezni Jézus említett istenfiúságát. Semmiképp sem szabad tehát elbeszélésünket történelmi dokumentumként vagy beszámolóként olvasni.

Az elmondottakat még egy további jelenségen is bemutathatjuk. Mind Zakariás, mind Mária előtt *testi formában* jelenik meg az Úr angyala. Zakariás esetében „a tömjénáldozati oltár mellett jobb felől” (Lk 1,11) áll meg, Mária esetében pedig belép a házba (Lk 1,28). Ugyanilyen módon lép oda a születés-elbeszélésben az Úr angyala a pásztorokhoz is (Lk 2,9). A Lukács-evangélium előtörténetében három olyan szövegünk is van, amelyben angyalok szerepelnek, és minden esetben valós, testi formában jelennek meg.

Nos, az a feltűnő, hogy a Máté-evangélium bevezetőjében is megjelennek az angyalok, éppen háromszor, a Mt 1,20; 2,13; 2,19 helyeken. Ám itt nem valós, testi formában lépnek oda a szereplőkhöz: mindhárom helyzetben kifejezetten azt olvassuk, hogy a jelenés a főszereplő *álmában* történt. Isten álmodást küld az embernek, az ember ebben az álomban angyalt lát, majd ez az angyal megmondja az embernek, mit kell tennie. Teológiai és pszichológiai szemmel is jóval kifinomultabb és árnyaltabb dolog ez, mint a lukácsi verzió.

És miért jelennek meg az angyalok Lukácsnál testben, Máténál pedig az álomban? Ha az említett szövegeket történeti beszámolóknak tekintenénk, akkor ezt válaszolnánk: Isten néha álomban, néha pedig valóságos alakban küldi angyalait; Lukács történetesen csak a testi megjelenésekről beszél, Máté történetesen csak az álombeliekről.

Hogy ez így nem állja meg a helyét, talán minden olvasóm előtt világos, pláne, ha azt is elmondjuk, hogy már az Ószövetség is különböző megjelenítésmódokkal dolgozik, ha angyalokról van szó. Realista ábrázolásmóddal olyan elbeszélőknél, akik egyébként is realistán ábrázolnak; és teológiailag tartózkodóbb ábrázolásokkal olyanoknál, akiket egyébként is visszafogottabb teológia jellemez az elbeszéléseikben. Ebből pedig az következik, hogy már maga az is ábrázolóeszköz, ahogyan egy angyal megjelenik az elbeszélésben. Jobban tesszük hát, ha az efféle elbeszélésekben nyitva hagyunk mindenfajta történeti kérdést, és teljes mértékben a mondanivalóra összpontosítunk. A mi esetünkben ez így hangzik: Jézus a megígért Messiás. Jézus Isten fia. Már eredetét is Istentől veszi.

(Dejcsics Konrád fordítása)

HADHÁZI ÉVA

Babára hangolódni

Szemelvények a várandósságról

A várandósság mint normatív krízis

Kutatások és terápiás tapasztalatok megerősítik, hogy a legtöbb felnőtt emberben munkál egy belső hajtóerő: értelmesen próbálja alakítani életét, szeretne valami maradandót alkotni, nyomot hagyni, s e szükséglete kielégítésének a legtermészetesebb módja, hogy gyermeket nemz és gondoskodik felneveléséről. (Fromm 1993) Optimális esetben e vágya megvalósításához megtalálja az a társat, akivel belevágnak életük egyik legjelentősebb vállalásába. Ám ekkor még talán nem is sejtik, milyen komoly változások elé néznek, s bár hagyományosan főleg a nőket érintő változásokban gondolkodunk, mindketten részesei a folyamatnak. Annál hasonlóbb e változás mintázata (még a hormonális változásoké is), minél több időt tölt együtt pár, minél jobban egymásra hangolódnak, azaz minél több élményt, gondolatot osztanak meg egymással.

Tekintve a változások sokrétűségét és kiterjedtségét, joggal tartjuk a gyermekvárás idejét normatív krízisállapotnak, még hozzá nemcsak a nő, hanem az apa és a pár szempontjából is. Újra kell definiálni önmagukat, a kapcsolatot, átalakítani a meglévő szokás-, szabály- és normarendszert. Új szükségletek, feladatok jelennek meg, amelyeknek a megoldására nem feltétlenül válnak be a régi módszerek. Újakat kell kidolgozni, s ez sok időt, energiabefektetést igényel, nemegyszer nagy feszültséggel jár. A változások testi, lelki, párkapcsolati, gazdasági szinten egyaránt jelentkeznek, ezek egy része átmeneti, többségük viszont tartós vagy végleges. Az identitásba ekkor kezd beépülni az anya- és apaszerep, amely visszafordíthatatlan, elkísér életünk végéig. Ugyanakkor van az élményeknek és tapasztalatoknak egy olyan szintje is, amely ebben az életszakaszban felerősödik, majd a várandósság és csecsemős időszak elmúltával elcsitul, visszaren-

deződik. A várandósság során megtapasztalt változások drámaiságát és átmeneti jellegét nagyon plasztikusan fogalmazta meg egy 33 éves, második gyermekét váró anya, aki így jellemezte a pre- és perinatális időszakát: „ilyenkor nem vagyok otthon a saját fejemben, a babám egyéves kora után kezdek visszatérni a normális kerékvágásba”.

A pre- és perinatális tudományok és technológiai fejlettség lehetővé tette, hogy korábban soha nem tapasztalt módon jusunk információkhoz, s bepillantást nyerjünk a magzati fejlődés misztériumába. (Természetesen mai tudásunk is véges, sok a bizonytalanság, a feltételezések jó része még további pontosításra, ellenőrzésre szorul, és valószínűleg a ma születő válaszokat is revideálnunk kell a majdani, fejlettebb kutatási módszereknek köszönhetően. A mára felhalmozódott tudományos tapasztalatokat nagy körültekintéssel igyekszünk hasznosítani, hogy a lehető legkevesebb beavatkozással támogatni tudjuk a kisbabát váró szülőket, akik így minél felkészültebben várhatják gyermeküket.) Az anyák ösztönös és tapasztalati tudása a magzat védelméről, szülésről, születésről, csecsemőgondozásról, amelyet a hagyományos közösségekben magától értetődően örökítettek át a következő generációknak, a főként nukleáris, gyakran egy-szülős családokban élő társadalmunkban nem vagy csak kevesek számára hozzáférhető. Gyakori, hogy a fiatalok internetes blogbeírásokból tájékozódnak a várandósságról, személytelenül, mások által megélt „valós” élményekből merítenek. Mozijelenetekből, a világhálón keringő videofilmeken látott szülések alapján próbálnak benyomásokat szerezni. Sok esetben a saját újszülöttjük lesz az első, akit az újszülött szülők kézbe foghatnak, érinthetnek. Korábban sosem láttak közelről szoptató anyát, nincs honnan ellesni a tudást. Éppen ezért érthető, hogy fokozott az igény a személyre szóló odafigyelésre. A biztonságot jelentő tudást és támogatást az egészségügyi ellátórendszerből, a hivatásos segítőtől (orvos, szülésznő, neonatológus, védőnő, dúla, perinatális tanácsadó, pszichológus, szoptatási tanácsadó stb.), szakemberektől várják. Természetesen az ellátórendszer törekszik az igényeknek megfelelni, de a „terhesgondozásnak, kórházi szülésnek” az eszköztára elsősorban az orvosi szempontokat képes messzemenően figyelembe venni, a pszichológiai szempontokat már kevésbé. Így továbbra is igen kiemelkedő jelentősége van a kismamát, párt körülvevő társas mezőnek, megtartó közegnek.

Jelen tanulmányban lélektani szempontból reflektálunk a várandósság folyamatára.

Az anyában zajló lelki változások lehetséges hatásai a születendőre

Bebizonyították, hogy nemcsak az orvostudomány által azonosított teratogének (környezeti ártalmak) befolyásolják a magzati fejlődést, hanem az anyában zajló lelki változások is hatással vannak a magzat egészséges fejlődésére. Az anya jelenti az elsődleges környezetet, így az ő lelkiállapota, az őt érő pozitív és negatív hatások alapvetően befolyásolják a születendő gyermek fizikai, érzelmi és kognitív fejlődését. A sejtbiológus Lipton (2009, 143) szerint „[A] magzatot az anya minden tette, gondolata és érzése hangolja folyamatosan, és a méhen belüli élmények alakítják az agyat, fektetik le a személyiség alapját, az érzelmi temperamentumot, és a magasabb gondolkodási formákat”.

A lelki történések az anya szervezetében végbemenő fiziológiai, ún. „pszichoneuroimmunoendokrin” (Máté 2011) változások révén érvényesíthetik hatásukat a méhen belüli fejlődésre. A csecsemők érzékelő rendszere már az anyaméhben is jól működik – lásd magzati kompetenciák (Andrek 1997, Chamberlain 1998): bőrérzékelés, hallás, mozgás stb. –, így joggal feltételezhető, hogy méhen belül érzékelik az érzelmeket implikáló ingercsoportokat. Az anyában a negatív és pozitív érzések különféle hormonok (adrenalin, noradrenalin, cortisol, oxytocin, dopamin, szerotonin, endogén morfinok) felszabadulásával járnak és 15–20%-ban átjutnak a magzatba. (Esch – Stefano 2005; Huizink 2001; Kinsella – Monk 2009; Mulder 2002; van den Bergh 1990) Így, például az anyát érő negatív stresszek, különös tekintettel a hosszú távú, tartós stresszhatásokra, kedvezőtlen irányba terelik a magzat fejlődését, ami évekkal a születést követően is megmutatkozik.

Az *anyai prenatális stressz* a babák agyának, idegrendszerének fejlődését befolyásolja (Charil, Laplante, Vaillancourt, King 2010), ami kognitív, viselkedéses, érzelmi és fizikai problémákban nyilvánulhat meg. Kutatók (Di Pietro, Hilton, Hawkins, Costigan, Pressman 2002) összehasonlították a várandósság alatt nyugodt, vidám, illetve stresszes, sokat bosszankodó, nyűgös anyák magzatait a születés előtti 24., 30. és 36. hétben. A stresszelt magzatok többet mozogtak, bár csak 36 hetesen találtak kapcsolatot a szívfrekvencia és mozgás között. A prenatális stressz és csecsemőkori irritabilitás között is összefüggést mutattak ki. (Zukerman, Bauchner, Parker, Cabral 1990) A 90%-ban depressziós várandósoknál 2,6-szor valószínűbb, hogy babájuk vigasztalhatatlanul sírós lesz újszülött és csecsemőkorában, mint aki csak 10%-ot ér el a depressziót mérő skálán. Sőt már a hatvanas években (Ottinger – Simmons 1964, idézi: Martin – Dombrowski 2008) is azt találták, hogy a várandósan szorongó édesanyák babái jelentősen többet sírnak a születésük utáni 2–4 napban, mint a nem szorongó anyáké. A kétezres évek elején a kutatókat kiterjesztették a születés utáni hónapokra, s azt tapasztalták, hogy a vá-

randósság alatti szorongás (15–17 hetesen, illetve 27–28 hetesen) és a babák temperamentumát problémásnak értékelő anyai minősítések 3 hónaposan szignifikáns összefüggést mutattak. Sőt, negatív kapcsolatot mértek a prenatális anyai szorongás és a babák figyelemszabályozása, mentális és motoros fejlődése között 3 és 6 hónaposan is. Összefüggést találtak a nappali nyűgösség és a nyálban mért stresszhormon (cortisol) szint, valamint az alacsony mentális és motoros fejlettség között. (Huizink, Robles de Medina, Mulder, Visser, Biutelaar 2002, 2003; Huizink, Mulder, Biutelaar 2004) A baba 3 hetes és 12 hónapos korában az anya 32. héten mért szorongásszintjének van a leginkább előremutató ereje a figyelemre gyakorolt negatív hatást illetően. (Brouwer, van Baar, Pop 2001)

Strukturális rendellenességeket is feltártak (pl. szájpadahasadék), amelyek 0,65%-kal gyakrabban fordultak elő komoly stressznek kitett anyák babáinál, mint egyébként. Ha az anya férje vagy nagyobb gyermeke megbetegszik vagy meghal a várandósság alatt, az 1,18%-kal növeli az arcon jelentkező elváltozás (faciális malformáció) előfordulását. Ha a nagyobb gyermek halála váratlan, a valószínűség nyolcszorosa az átlagnak. (Hansen, Lou & Olsen 2000, idézi: Martin – Dombrowski 2008)

Az alacsony születési súly és a koraszülés is kapcsolatba hozható a várandósság alatti szorongással. (Cardwell 2013; Dunkel Schetter 2011; Dunkel Schetter – Tanner 2012; Hedegaard, Henriksen, Sabore, Secher 1993)

A méhen belüli stressz tehető felelőssé a gyakoribb depresszió és skizofrénia felnőttkori előfordulásáért azokban az esetekben, ahol az édesanya várandósan erős stressznek volt kitéve. Például a földrengést átélt várandós anyák gyermekei felnőttként nagyobb arányban voltak depressziósok (13,3%), mint a kontrollcsoport (5,5%). (Watson, Mednick, Huttunen, Wang, 1999) A skizofrénia előfordulása gyakoribb volt ott, ahol az apa magzati korban halálozott el (6/167), azokhoz képest, mint akik csecsemőkorban veszítették el az édesapjukat (1/168). (Huttunen – Niskanen 1978) Szintén magasabb volt az előfordulása Hollandiában azoknál a felnőtteknél, akiknek édesanyjuk a német megszállás alatt volt várandós, különösen, ha a várandósság elején tartottak. (van Os – Selten 1998)

Az még nem teljesen feltárt, hogy milyen *mechanizmusok* közvetítik az anya és magzata között a stresszt és a szorongást. Öt lehetséges mechanizmust valószínűsítenek. (Martin – Dombrowsky 2008) 1. A depressziós, szorongó anyák máshogy viselkednek, mint a boldog, kiegyensúlyozottak, többet dohányoznak, isznak, drogot használnak, gyógyszert szednek. Ezekről az anyagokról biztosan tudjuk, hogy ártalmasak a magzat fejlődésére. 2. A stresszreakció a véráramban fejt ki hatását, fenntartva a „küzdj vagy menekülj” állapotot, így a vér a mozgást biztosító szív és vázizmok ellátására koncentrálódik; csökken a lepény és méh vérellátása, ami azzal jár, hogy nem kap

megfelelő oxigént és tápanyagellátást a magzat. 3. A placentán átjutó nagyarányú stresszhormonok (pl. cortisol) nem megfelelő, azaz maladaptív működési szintre programozzák be a neurológiai struktúrákat, így a későbbiekben azok nem tudnak alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. A 4. és 5. hipotézisek a hipotalamus–hipofízis–gonadális tengely működésével kapcsolatosak. Stressz hatására fokozódik annak a hormonnak (corticotropin releasing hormon) az elválasztása, amely adott esetben a méhösszehúzóerőket kiváltó hormon (prostaglandin) termelődését beindítva koraszülést okoz; illetve számos más hatás köthető e tengely működéséhez, például a terhesség természetes velejárójaként megjelenő immunrendszer elnyomása is. Mindez stressz hatására fokozódik, fogékonytá téve az anyát a fertőzésekre, amelyek a placentagáton átjutva hatnak a magzat fejlődésére. A fenti mechanizmusok további ellenőrzésre várnak, hiszen jelenleg nincs egységes álláspont a szülés előtti stressz biológiai átvitele és utódra gyakorolt hatása között.

Mitől is „másállapot” a várandósság?

Szubjektív beszámolók, terápiás tapasztalatok alapján is ismert, hogy a várandósság során a támasz igénye megnő: az anya vagy a „tartva vagyok/vagyunk” érzés iránt igen erős.

Nem fér hozzá kétség, mivel meglehetősen sok kismama szubjektív tapasztalata, hogy várandóssága során sokkal érzékenyebb, hamarabb meghatódik, a korábban közömbösnek ítélt események is intenzív értelmi átélésekre készítetik, gyakoribb az emocionális labilitás, érzelmi érintődés, s ez az „érzékenység” még a szülést követő egy évben is fennáll. A jelenségnek egyik lehetséges pszichológiai magyarázata, hogy várandósan az énvédő mechanizmusaik fellazulnak, szabadabb áramlást engedve a tudatelőttés és tudattalan tartalmaknak. Úgynevezett „lelki áttetszőség” (Bydlowski, idézi: Antoine 2010) alakul ki. Ebben a helyzetben az érintettek könnyebben hozzáférnek elfojtott emlékeikhez, gyermekkori történéseikhez, mert a feltörő élmények a szokásos cenzúrán nem mennek át. A „korábbi fejlődési szakaszok újra megnyílnak, meghosszabbodnak, s az anyát pszichológiailag megérlelik” (Antoine 2010, 145). Az anya olyan krízisidőszakot él meg (Szeverényi 2008), amelyet lelkesedés, kétség és szorongás kísér, így a hétköznapi élet eseményei is sokszor a vártnál erőteljesebb, szokatlan reakciókat válthatnak ki. A környezetéből érkező jelzések mélyebb, szuggesztívebb hatást gyakorolnak. A várandós időszakban előforduló tudatváltozások, megélések közel állnak a megváltozott tudatállapotokhoz. A nő testében végbemenő változások képezik azt a kiindulópontot, amely kihat a tudati megélésre.

Három trimeszter, három feladat

Bibring (1959) a várandósságot lélektani szempontból 3 trimeszterre osztja, mindegyiknek más-más jellegzetességeket tulajdonítva.

A várandósság elején zajló, testi, hormonális változások hatására bekövetkező émelygés, hányinger, undor bizonyos ízekről, illatokról, ólmos fáradtság, álmoság, az érdeklődés beszűkülése, a korábban kedvelt tevékenységek iránti motiváció csökkenése, a viselkedési szokások megváltozása jellemző. Lélektani szinten a várandósság elfogadása, megtartása, a „mi egyek vagyunk” érzésnek a kialakulása zajlik. Még a tervezett, nagyon várt várandósságoknál is természetes az anyai (apai) ambivalencia. A szorongás magas szintjéhez hozzájárul, hogy ez a trimeszter a spontán vetélések gyakorisága miatt is kritikus időszak, amelynek egyik lehetséges oka, hogy a petesejt és a spermium találkozásakor az apai génállomány bekerül az anyai szervezetbe, amire az „idegenként” reagál, ki szeretné lökni, azaz immunológiai szinten támadást indít ellene. Testi szinten megvalósul egy immunelnyomás, hogy ne vesse ki az anyai szervezet magából a „szövetidegen magzatot”.

A második harmadban a fókuszban a magzatnak mint önálló lénynek az elfogadása, belső elkülönülése, a testhatárok differenciálódásának segítése áll. A várandósság végére a mellek növekedése jelzi, hogy alkalmassá válnak a tejelválasztásra, a méh izomzata a húszszorosára, úrtartalma az ötezerszeresére növekszik. (Varga – Suhai-Hodász 2002) A pocak jól látható módon egyre terjedelmesebbé válik, és ezzel párhuzamosan gyarapodik a súly. A belső és külső jelzések, mint például a magzatmozgások észlelése, az ultrahang és egyéb orvosi vizsgálati eredmények a baba egészségi állapotáról, paramétereiről szembesítik az anyát a benne zajló fejlődési folyamattal. Minden várandós igyekszik mentális reprezentációt kialakítani a testéről, de a változások olyan gyors tempóban zajlanak, hogy nem egyszerű követnie őket, hozzászokni meg végképp nincs ideje. Mindezekhez a változásokhoz társul egy olyan attitűd a maga érzelmi, kognitív és viselkedéses komponensével, amely meghatározza a folyamat-hoz való örömteli, ambivalens, esetleg tiltakozó viszonyulást. (Leff 1993; Hadházi 2002) A sikeres differenciálódás eredménye a magzatnak mint autonóm entitásnak a felismerése, az „önálló lény van bennem” érzésének a kialakulása, elfogadása.

Sok nő számol be arról, hogy élénkebben fantáziál, többet álmodik, jobban visszaemlékszik az álmaira, mint korábban. Ennek a folyamatnak igen komoly jelentőséget tulajdonítanak, mivel a tapasztalatok szerint a fantáziálások, ábrándozások, ahogy a szorongások, félelmek is (amelyek gyakran álomban jelentkeznek) szükségesek ahhoz, hogy a szülők felkészülhessenek a reális baba elfogadására. (Brazelton 1992)

A várandósság előrehaladtával, a magzat intenzív fejlődésével a terhelés fokozódik: olyan testi tünetek jelenhetnek meg,

amelyek a „terhesség” érzetét keltik. A kismama elnehezedik, korlátozottabbá válik a mozgása, fizikai aktivitása megcsappan, sok mindenre nem vagy nem úgy képes, mint korábban, segítségre, támogatásra szorul. Gondolatait, érzelmeit a közelgő szülés uralja; a vágy, hogy végre kézben tarthassa kisbabáját, láthassa, érinthesse. De a szüléstől való félelem, szorongás, halálfélelem megjelenése sem ritka. A harmadik trimeszterben a várandós anya feladata a *már önállóan megélt gyermek elengedése*, a fokozatos elválás a babától, felkészülés a szülésre–születésre, az új életkörülményekre.

A fentiekből talán érzékelhetővé vált, hogy e megváltozott állapotban a várandós nő kapcsolata önmagával, babájával, az őt körülvevő világgal folyamatos hangolódáson, változáson megy át. E változás valószínűleg a számára jelentős emberi kapcsolatokban érzékelhető a legjobban. A testi-lelki szükségletek, családi kapcsolatok, prioritások átrendeződnek.

Az apák, azaz a párkapcsolat jelentősége a várandósság időszakában

Most egy rövid kitekintést szeretnénk tenni a párkapcsolatra, mivel ezt tekintjük az anya elsődleges támaszának, a biztonság forrásának. Ugy véljük, a partnerkapcsolat egyike a humán kapcsolati lehetőségeknek, amely alkalmas arra, hogy az embernél univerzálisnak tekinthető intimitásszükségletet kielégítse, a partnerek egymásra hangolódása pedig segíti, hogy egyre jobb feltételeket teremtsenek a születendő kisbaba számára.

A pszichológiában az intimitásnak számos megközelítése létezik: a folyamatot hangsúlyozó Wilhelm és Parker (1988) például a társas támasz szempontjából közelítik meg. A gondoskodást és kontrollt tekintik az intim kapcsolatok meghatározó tényezőinek, anélkül, hogy kizárólagosságot feltételeznének. Az intimitás kétirányú fogalom: saját szükségleteink és a másiktól kapott összetevők mentén definiálható, de az elvárások szubjektivitásától nem lehet eltekinteni.

Neurotikusok esetében például a valós szociális háló kevésbé befolyásolja az egyén tüneteit, mint az észlelt kapcsolatok. (Henderson – Moran 1983) Időseknél az észlelt társas támasz csökkenti a distresszt, és fokozza a mindennapi élethez kapcsolódó aktivitást. (Bierman – Statland 2010)

Neurotikus megbetegedésekben számos vizsgálat kimutatta az intimitás hiányát mint rizikótényezőt. Depressziós nők esetében komoly veszélyeztető tényező a nem megfelelő intim kapcsolat a férjjel, baráttal. (Brown – Harris 1978, idézi: Wilhelm – Parker 1988; Campbell, Cope, Teasdale 1983) Ezt a tényt mintegy alátámasztja, hogy a párterápia legalább olyan hatékonynak vagy hatékonyabbnak mutatkozott depressziósoknál, mint a gyógyszeres kezelés. (Leff 2000)

Az intim kapcsolatokat a társas támasz kitüntetett területének tekintik. Vitathatatlan szerepük van az egyén életterhekkkel szembeni rugalmasságát és neurotikus dekompenzációit illetően.

A várandós anyáknak fokozott védelemre és támogatásra van szükségük, mivel – mint azt korábban tárgyaltuk – az anyai stressz hatással van a születendő gyermek neurobiológiai rendszerére, s a korai stresszélmények érzékennyé teszik az agy vészközpontjait. (Bauer 2011) A szociális izoláció stressz hormontermeléssel jár, fokozva a stresszt, míg a pozitív társas interakciók, például a társal kialakított meghitt, intim kapcsolat centrális oxitocin felszabadulást okoz. Az oxitocin kedvez a bizalomnak, kötődésnek, az interakcióra való nyitottságnak. (Varga 2009) A várandósság során megélt gondoskodás növeli a leendő anya biztonságérzetét. A magzatra irányuló szorongásnak bizonyos szintje szinte természetes velejárója a folyamatnak, meglehetősen magas marad a várandósság alatt (Gloger-Tippelt 1988, idézi: Müller 1993), de az is kiderült, hogy az intimitásban megtapasztalt bizalom segíti a szorongás egészséges szinten tartását, így pozitív érzések továbbítását a baba felé. A megfelelő ember-től érkező társas támogatás véd a biológiai stressz reakciók szélsőséges kilengései ellen. (Bauer 2011)

A biztonság, támogatottság, szeretettség élménye pozitívan hangolja a várandós anyát, s ez igen kedvező a magzat fejlődése szempontjából. A biztonságos környezet legfontosabb eleme a család, azon belül is a gyermek apjának az odafigyelő, óvó, szerető, biztonságot nyújtó támogatása.

Ha elakadunk...

Várandósokkal folytatott munkám, elsősorban anya–magzat kapcsolatanalitikusi tapasztalataim is arról győztek meg, hogy a várandósság olyan mély változásokkal járó folyamat, amely igen megterhelő is tud lenni. Minél kevesebb lehetősége van a párnak, hogy korábban erős, terhelhető kapcsolatot, bizalomteli felnőtt kötődést alakítson ki, annál nehezebb a küzdelem az új élethelyzettel. Minél több energiát kell fordítani a párkapcsolatra vagy bármilyen másra (munkahelyi, lakás, egzisztencia, egészségügyi probléma, szülők gondozása stb.), annál kevesebb lelki tér jut a születendővel való foglalkozásra, a vele való kapcsolatra. A nem várt nehézség rendszerint extra szorongást tesz az anyára, a (házaspárra). Az amúgy természetes, a baba jóllétét illető aggodalomhoz plusz feszültség társul, nem beszélve arról a bűntudatról, amit amiatt érez a kismama, hogy nem tud elég időt, energiát fordítani a magzatára. A zömében nukleáris családokban élő társadalmunkban nagy a veszélye annak – különösen, ha nem megfelelő a párkapcsolat –, hogy az anya magára marad szorongásaival. Még optimális párkapcsolat esetén is szükség van a párt megtartó támogatásra, mivel mindkettejük élete

fenekestül fordul fel. Korábban a gyermeket várókat övező tágabb család és közösség biztosította a maga rítusaival, kiforrott szokásrendszerével a megtartó funkciót. Tudták, kinek mire van szüksége, ma pedig egymástól várják a felek minden szükségletük kielégítését – mindazt, amit régen egy falu látott el. Ennek a követelménynek lehetetlenség megfelelni, sőt belátható, hogy időnként szükségszerű segítségért folyamodni.

A várandósság aktiválta megváltozott tudatállapotban, az élethelyzetből következő feszültségek mellett felbukkannak az egyéni élmények, saját nagyon korai tapasztalatok, emlékek, családi minták, tilalmak, delegációk, amelyek akár nemzedékeken keresztül átadódnak és befolyásolják a szülőség megélését. A korábbi várandósság(ok), szülés(ek), esetleges veszteségélmények is előtérbe kerülnek az újabb kisbabára várva. Előfordul az is, hogy a bennünk élő tapasztalatok gátolják a megfogant kisbaba elfogadását; akkor is, ha tudatosan akarjuk, tervezzük őt. Ilyenkor mindenképpen érdemes szakemberhez fordulni, mert a babára hangolódás már a méhen belül megalapozza a későbbi szülő–gyermek kapcsolatot. Lássunk egy példát!

Tünde története

Tünde, 32 éves gyógypedagógus, 18 hetes várandós a második gyermekével, amikor megkeres. Első gyermeke, Áron lassan 3 éves lesz, gyermekei apjával élettársi kapcsolatban él.

Motivációját így fogalmazta meg: „Mivel már van egy gyermekem, mellette nincs energiám és időm egy jó kapcsolatot kialakítani. Oda-vissza működni, megtudni az ő reakcióit, válaszait.”

Első várandóssága úgy él benne, mint egy „euforikus állapot, tele feszültséggel”, amikor *önerőből* képes volt jó kapcsolatot kialakítani a babájával. „Ha arra gondoltam, mozgott például.”

Első szülése saját bevallása szerint traumatizálta, akarata ellenére indított szülés volt, a kórházban magára hagyták, az apát elküldték.

Aktuális várandósságát korábbra tervezték, de mint mondja: „Nem sikerült egymásra hangolódni a párommal.” Két hónappal korábban volt egy 5 hetes veszítése.

A jelenlegi várandósság fogadtatása a család részéről ambivalens, hiszen gyermektelen nővére valójában csak azért örül, mert „illik”.

Kapcsolata a családjával amúgy is „zűrös”. Elmondja, hogy számára „nem jutott anyai szeretet, elfogadás, csak *bántalmazás*. Anyukám elnyomó, diktatórikus, nagyon sokat veszekedett, sokat, nagyon vert, kézzel, fakanállal, tépte a hajam... Apám nem folyt bele, állami gondozott volt.” Gyermekkorát végigkísérte a *szégyen*, édesapja többször került börtönbe garázdaságért, az iskolában harmadiktól nyolcadikig kiközösítették: „Nagyon sokat csúfoltak, anyukám csúnya ruhákban járatott, egy barátóm

volt, a végén ő sem.” Dühös az anyjára: „Ez egy olyan bűn, amit *nem tudok megbocsájtani!*”

Középisikoláskor szakít a családjával, kollégiumba költözik: „tudatosan építettem fel magam”. Első gyermeke születésekor veszi fel újra a kapcsolatot a családjával.

Az alábbiakban a kapcsolatanalitikus munka során felmerült témákból mutatok be néhányat.

A második alkalommal kiderül, hogy nagyon *csalódott a baba neme miatt*: „kislányt vártunk”, de biztos, hogy kisfiú. A csalódottsága mélyén az áll, hogy szerette volna újraírni az anya-lánya kapcsolatot: „Van bennem egy sóvárgás a szeretetre, elfogadásra, megkapni legalább most, amit gyermekként nem kaptam meg (...) a fiúk kevésbé bújósak.” Érezhetően neheztel a babára, aki fiúságával elodázza a vágyteljesítés lehetőségét.

Rossz érzéseit fokozzák kétségei, az önbizalom hiánya: „Képes leszek-e (vagyok-e) a gyökeres változásra, kétgyerekes anyaságra, ugyanúgy szeretni, mint a testvérét?”

Azt tudjuk, hogy őt második gyermekként anyukája nem volt képes szeretni, csak bántani, s noha a nővérenek is kijutott a bánatalmazásból, „ő kevesebbet kapott, ő még emlékszik pozitívumokra: mese, együtt játszás..., én nem”.

Arra vágyik, hogy a párja megerősítse, dicsérje, de úgy tűnik, nem éli meg a szerethetőséget, kölcsönösséget a párkapcsolatában sem, így ez a vágya is kielégítetlen marad. „Nagyon sok önbizalmat adtam a páromnak, közöttünk ez a gond.”

Munkál benne egy erős *megfelelési kényszer, teljesítményszorongás*; a babával való kapcsolatfelvételre úgy gondol, mint „feladat”-ra, amit teljesítenie kell, így, ha magáról beszél, büntudatot él meg.

Sikerül átkeretezni a feladatot, s úgy gondolni az ülésekre, mint „saját idő”-re, ami jár nekik. Ez a lehetőség már büszkeséggel tölti el. A tudat, hogy „lelki folyamatban veszek részt”, „a babámért teszem”, csökkenti a szorongását, és lehetőséget nyújt arra, hogy úgy érezhesse, képes meghaladnia saját anyját.

A harmadik alkalom teret nyit annak az érzésnek a kibontására, hogy „miért nem akarom, hogy esetleg lány legyen”. Bevallja, van benne félelem, a párja (gyerekei apja) veszélyes lehet a lánya számára, félti tőle: „az eszemmel tudom, hogy Ő sose, de a szívemmel még nem”. A félelme hátterében gyermekkorai visszaélések állnak: „Amik velem gyermekkorban megtörténtek, azok nem normális dolgok, mással nem esnek meg törvénytörően. Ezekre sokkal később jöttem rá.”

Emlékei szerint sorozatos *abúzusokat* élt meg: kiskorában édesapja szexuálisan zaklatta, kiskamaszként többször találkozott mutogatós bácsikkal, kamaszként az apja védőügyvédje az utcán molesztálta. Fiatal lányként a 10 évvel idősebb sógora szerelmet vallott neki. Ezek olyan *titkok* az életében, amelyekről senkinek sem beszélhetett eddig. Hajdanán az anyjának próbálta elmondani az apjával történeteket, de ő nem hitt neki, össze-

szidta, nem védte meg. Megtanulta, hogy *lánynak lenni veszélyes*. Nagyon megkönnyebbült, miután mindezt megoszthatta: „Nem értettem, egy feszítő erő volt, ami most lekerült.”

A titok miatt *szégyenérzet* maradt benne, mert úgy érzi, hogy „ilyen élmények miatt nem tudok kislányt szülni”. Attól tart, hogy csalódást okoz a párjának, de az abúzust még nem meri megosztani vele. A szégyen, amit most érez (a félelem mellett), analóg lehet azzal a gyermekkori érzésével, ami miatt nem merte elmondani az anyjának a történeteket, mintha ő lenne a *hibás*. Megbeszéljük, hogy valami olyasmiért szégyellte akkor is és most is magát, *amiről nem tehet*.

Felbukkan ismét a *lelkiismeret-furdalás*, de már egy tompított formában: „Ez egy álca, azt mondani, hogy miatta [a babára gondol] vagyok itt, mert magam miatt is, persze tudom, hogy ha én jól vagyok, akkor ő is jól van.”

Összesen 18 alkalommal találkoztunk, és esete megerősítette bennem Renggli (2016, 25) megállapítását: „A gyerek meglete újraéleszti a szülőkből az összes korai sérülésüket, vagyis a traumáikat.”

Idő kellett a biztonság megteremtéséhez, Tünde bizalmának elnyeréséhez, a traumák feldolgozásához, s ezzel párhuzamosan, fokozatosan, kis lépésekben tudott közelíteni a kisbaba elfogadásához. Megélte, hogy képes szeretni mindkét gyermekét, „megköszöntem ezt a szeretetfolyamot, hogy segít nekem, hogy megéljem”, hogy a kisbabája érti őt, „ha felé fordulok, akkor hallgat rám”. Ahogy az anya lelki tere tisztult a terhektől, úgy tudott elmélyülni kapcsolata a magzatával. „Sikerült ráfigyelni, elmondani azokat a szeretetgondolatokat, ez a mi időnk, sikerült megélni, ...most van meg bennem az a békesség, amittől ez beleférhetett. Ez most ilyen jó.” A kapcsolatanalitikus térben tapasztalt elfogadás hozzásegítette, hogy hozzáférjen a saját, mély érzéseihez: „Gyermekkoromban fogalmam sem volt, nincs emlékem a szeretetről. Megtaláltam, hogy tudom kifejezni a szeretetemet. Ösztönös dolog... Próbálkozás, erőlködés nélkül jönnek fel a dolgok, ősnnyugalom, ősbiztonság is benne van, most együtt éltük meg ezt a nyugalmat. Valahol tudtam, hogy meg tudom nyugtatni, de most van élményem róla.” Felismerte, része van abban, hogy nem kap kellő támogatást a párjától, hogy valójában nem tud ráhagyatkozni, bízni benne. Amikor világossá vált számára, hogy a dolgokat *jól csinálja*, megjelent a változtatásra való hajlandóság is: „nem szólok rá bosszankodva”.

A szülés rendben zajlott: „Jó élmény volt, ami megerősített.”

Utólag így írt: „Sokat segített nekem a kapcsolatanalízis, és nemcsak a babával való kapcsolatban. [...] Én ide jutottam el, és nagyon bízok..., nagyon nagy erőt érzek magamban, hogy kezelni fogom a helyzeteket, ha nem tökéletesen is. [...] Óriási élmény nekem az, hogy nagyon gyakran értem, mit szeretem, mi a kényelmetlen, illetve az örömforrás számára. Á.-val ilyen nem volt, őt nem tudtam megfejteni hosszú hónapokig. Szóval amennyire

nehezen hangolódtam rá, míg bent volt a pocakban (mármint az ő »adására«), annyira jól segít most nekem. Ezt a dolgot nem tudom csak a második gyerek rutinjával magyarázni, mert vannak olyan jó egymásra érzéseink, ami több a rutinnál. Nagyon sokat mosolyog okos kedves arcocskájával, gyönyörű szemével olyan kedvesen, szelíden tud figyelni, hogy majd elolvadok tőle! Családként is nagyon jó most együtt, szépen, szelíden, kevés feszültséggel vesszük az akadályokat. Olyan most együtt lenni, mintha egy szeretetburokban élnénk együtt négyen. Rengeteget segített ehhez az Önnel folytatott munka, békességet teremtett bennem annyira, hogy jól működünk, hogy tudjam élvezni a családomat és a babázást.”

Tünde története számomra is megindító. Annak ellenére, hogy itt csak néhány traumatikus élmény megjelenésére tértem ki, nem a teljes palettára, talán érzékelhető az erőfeszítése, küzdelme, hogy a dolgokat jobbra fordítsa, önmagát meghaladva mást, többet tudjon adni a gyermekeinek, családjának. Számomra a kapcsolatanalitikus folyamat jótékony hatását bizonyítja, hogy még a születés előtt sikerült ráhangolódnia a kisfiára, azóta is jól vannak együtt, harmadik gyermekük pedig kislány lett.

Irodalom

- Andrek, A. (1997): A kompetens magzat, in Hidas Gy. (szerk.): *A megtermékenyítéstől a társadalomig*, Dinasztia, Budapest, 9–20.
- Antoine, C. (2010): *A terhesség és az anyaság pszichológiája*, Saxum, Budapest.
- Bauer, J. (2011): *A testiünk nem felejt*, Ursus Libris, Budapest.
- Bibring, G. L. (1959): Some considerations of the psychological process in pregnancy, *Psychoanalytic Study of the Child* 14. Imago, London, 113–119.
- Bierman, A. – Statland, D. (2010): Timing, Social Support, and the Effects of Physical Limitations on Psychological Distress in Late Life, *Journals of Gerontology Serie B Psychological Sciences*, Vol. 65 B Issue (5): 631–639. abstract (utolsó letöltés: 2011.12.12.)
- Brazelton, T. B. (1992): *Touchpoints: Your Child's Emotional and Behavioral Development*, A Merloyd Lawrence Book.
- Brouwer, E. P. M. van, Baar, A.L., Pop, V. J. M. (2001): Maternal anxiety during pregnancy and subsequent infant development, *Infant Behavior and Development*, 2, 343–376.
- Campbell, E. A., Cope, S. J., Teasdale, J. D. (1983): Social factors and affective disorder: an investigation of Brown and Harris's model, *The British Journal of Psychiatry*, 143. 548–553. (utolsó letöltés: 2011.12.12.)
- Cardwell, M. S. (2013): Stress: pregnancy considerations, *Obstetrical and Gynecological Survey*, Feb; 68(2), 119–129.
- Chamberlain, D. (1998): *The mind of your newborn baby*, North Atlantic Books, Berkley, California.
- Charil, A., Laplante, D. P., Vaillancourt, C., King, S. (2010): Prenatal stress and brain development, *Brain Research Reviews* 65(1), 56–79.

- Di Pietro, J. A., Hilton, S. C., Hawkins, M., Costigan, K. A., Pressman, E. K. (2002): Maternal stress and affect influence fetal neurobehavioral development, *Developmental Psychology*, 38, 659–668.
- Dunkel Schetter, C. (2011): Psychological science on pregnancy: stress processes, biopsychosocial models, and emerging research issues, *Annual Review of Psychology*, 62, 531–558.
- Dunkel Schetter, C. – Tanner, L. (2012): Anxiety, depression and stress in pregnancy: implications for mothers, children, research, and practice. *Behavioural Medicine*, ???
- Fromm, E. (1993): *A szeretet művészete*, Háttér Kiadó, Budapest.
- Hadházi É. (2002): A gyermekvárás és a koragyermekkor időszakában kialakuló szülői attitűdök vizsgálata, PhD disszertáció, Debreceni Egyetem Pszichológia Intézete, Debrecen.
- Hedegaard, M., Henriksen, T. B., Sabore, S., Secher, N. J. (1993): Psychological distress in pregnancy and preterm delivery, *British Medical Journal*, 24; 307(6898), 234–239.
- Henderson, A. S. – Moran, P. A. (1983): Social relationships during the onset and remission of neurotic symptoms. A prospective community study, *The British Journal of Psychiatry*, 143, 467–472.
- Huizink, A. C. (2001): Prenatal stress and its effect on infant development. Dissertation.
- Huizink, A. C., Mulder, E. J. H., Biutelaar, J. K. (2004): Prenatal stress and risk of psychopathology: Specific effects or induction of general susceptibility, *Psychological Bulletin*, 130, 115–142.
- Huizink, A. C., Robles de Medina, P. R., Mulder, E. J. H., Visser, G. H. A., Biutelaar, J. K. (2002): Psychological measures of prenatal stress as predictor of infant temperament, *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 41, 1078–1085.
- Huizink, A. C., Robles de Medina, P. R., Mulder, E. J. H., Visser, G. H. A., Biutelaar, J. K. (2003): Stress during pregnancy is associated with developmental outcome in infancy, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44, 810–818.
- Kinsella, M.T. – Monk, C. (2009): Impact of Maternal Stress, Depression & Anxiety on Fetal Neurobehavioral Development, *Clinical Obstetrics & Gynecology*, 52(3), 425–440.
- Leff, J., Vearnals, S., Wolff, G., Alexander, B., Chisholm, D., Everitt, B., Asen, E., Jones, E., Brewin, C. R., Dayson, D. (2000): The London Depression Intervention Trial: Randomised controlled trial of antidepressants v. couple therapy in the treatment and maintenance of people with depression living with a partner: clinical outcome and costs. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11026946> (utolsó letöltés: 2011.12.12.)
- Leff, R. J. (1993): *Pregnancy. The inside story*, Sheldon Press, London.
- Lipton, B. H. (2009): *The biology of belief*, Hay House, ???
- Martin, R. P. – Dombrowski, S. C. (2008): Maternal stress, in *Prenatal Exposures: Psychological and Educational Consequences for Children*, Chapter 8. Springer US, 113–259.
- Máté G. (2011): *A test lázadása*, Libri, Budapest.
- Mulder, R. T., Joyce, P. R., Sullivan, P. F., Oakley-Browne, M. A. (1996): Intimate bonds in depression. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S016503279600064X> (utolsó letöltés: 2011.12.10.)

- Müller, M. E. (1993): Development of the prenatal attachment inventory, *Western Journal of Nursing Research*, 15, 199–215.
- Müller, M. E. (1996): Prenatal and Postnatal Attachment: A Modest Correlation, *Journal of Obstetric, Gynecologic, & Neonatal Nursing*, 25, 161–166.
- Müller, M. E. – Mercer, R. T. (1993): Development of the Prenatal Attachment Inventory, *Western Journal of Nursing Research*, 15 (2), 199–215. <http://wjn.sagepub.com> (utolsó letöltés: 2008.02.11.)
- Renggli, F. (2016). *Aranykapu az életbe*, Ursus Libris, Budapest.
- Szeverényi P. (2008): A családközpontú szülészeti gyakorlat lehetőségei a lelki egészség megőrzésében, *Nőgyógyászati és Szülészeti Továbbképző Szemle*, 222233.
- Varga K. – Suhai-Hodász G. (2002): Szülés és születés. Lélektanon innen és túl, Pólya, Budapest.
- Varga K. (2009): Szexualitás, szülés, kötődés: az oxitocin pszichoemotív hatásai, in Bagdy E., Demetrovics Zs., Pilling J. (szerk.): *Polihistória. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából*, Akadémiai, Budapest, 447–474.
- Watson, J. B. Mednick, S. A. Huttunen, M., Wang, X. (1999): Prenatal teratogens and the development of adult mental illness, *Developmental Psychopathology*, 11, 457–466.
- Wilhelm K. – Parker G. (1988): The development of a measure of intimate bonds, *Psychological Medicine*, 18, 225–234.
- Zukerman, B., Bauchner, H., Parker, S., Cabral, H. (1990): Maternal depressive symptoms during pregnancy, and newborn irritability, *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 11, 190–194.

Fiatalok, szexualitás. Egyház?

Párbeszéd a szexuális nevelésről

Gyrkó Szilvia: Szerintem valahol ott lenne érdemes elindítani ezt a beszélgetést, hogy mi is az a szexualitás, és milyen elemekből tevődik össze. Sokan (és a fiatalok szinte kivétel nélkül) a szexualitást a szexszel azonosítják, ami hatalmas tévedés. A szexualitás része az énkép (ki vagyok én, hol húzódnak a határain, mit gondolok magamról, mivégre vagyok a világon), a testkép (hogyan tekintek a testemre, felelősséget tudok-e vállalni érte, szeretem-e, jól érzem-e magamat benne, ismerem-e a működését), az érzelmi biztonság (hogyan kötődöm másokhoz, milyen mintáim vannak, hogyan tudom felismerni, megélni és kifejezni az érzéseimet), az emberi kapcsolatokról kialakult minták, vélemény, meggyőződés (ideértve nemcsak a párkapcsolatot, de a barátságot, a családi viszonyokat, de akár a hierarchikus történeteket, mint például a tanár–diák kapcsolatot), és végül persze a szexualitáshoz kapcsolódik a szűk értelemben vett szex is.

Ezek az elemek elképesztően sokrétűen és mélyen épülnek egymásra. Hiába tud valaki sokat a szexről (technikai értelemben), ha nincs egészséges testképe, vagy önmagára tekintve nem érzi magát értékesnek, szerethetőnek, akkor esélye sincs egy kielégítő és kiegyensúlyozott párkapcsolatra. Ahogy az is igaz, hogy egy barátságot is meg tud mérgezni, ha valakinek az érzelmi biztonságot az adja, ha a vele (mellette) lévő másikat folyamatosan elnyomja, lenyomja, fölé emelkedik.

A szexualitásban sokkal nagyobb szerepe van az érzelmeknek, az egyén önrendelkezésének, a maga és mások élete tisztelgetésének és az elfogadásnak, mint annak, hogy mit hova dugunk, teszünk, rakunk, húzunk, vonunk. Erre utalnak még a legfelszínesebb magazinok is, amikor egy-egy szexszel kapcsolatos

cikkben arról írnak: beszélj a vágyaidról, neked mi okoz örömet, figyelj magadra, figyeld a másikat, kommunikáljatok. Ezek a tanácsok, bár a nemiséghez kapcsolódóan születnek, valójában arról szólnak: ismerd meg és fogadd el önmagad, mert ott kezdődik az öröm. Minden öröm.

És ez a folyamat nem szexuális. Mármint önmagunk megismerése és elfogadása. A szexualitásnak pedig nem szükségszerű része a szex. Eleve az a folyamat, ahogy a szexualitás kialakul az emberben, azt feltételezi, hogy az énképpel, testképpel, érzelmi biztonsággal sokkal hamarabb „találkozik” egy gyerek, és ezek a tényezők sokkal hamarabb kialakulnak benne (és stabilabb alapját jelentik a későbbi szexualitásnak), mint az az ismeret, hogy mit hova kell dugni, vagy hogyan kell felhúzni az óvszert.

Egy gyerek egészséges szexuális fejlődésében ezért szerintem elképesztően fontos szerepe van minden olyan hiteles forrásnak, embernek, ami azt támogatja, hogy tisztelettel és elfogadással tekintsen önmagára és másokra. S akkor innen át is adnám a szót neked, mert szerintem ez magas labda.

Juhász-Laczik Albin: A szexualitás, a nemiség valóban olyan alkotóeleme a személyiségünknek, mint az intelligenciánk vagy a spiritualitásunk: nem korlátozódik az élet bizonyos területeire, hanem mindennél jelen van, ahol emberként, teljes személyként veszünk részt a mindennapokban. Persze különböző mértékben van jelen, de ott hordozzuk magunkban. És mielőtt ezt a hordozást túl negatívan értenénk, hadd nyissam ki már az elején ezt a fogalmat Istenre. A szexualitás révén kapcsolódhatunk bele a teremtsébe. Isteni energia bennünk. Ha ezt csak úgy elhordozgatjuk, akkor inkább teher és akadály lesz belőle, és nem használjuk ki azt a hatalmas erőt, amelynek révén Isten alkotótársai, partnerei lehetnénk. Minthogy a nemiség velünk van, személyiségünk része minden élethelyzetünkben, tudva-tudatlanul használjuk is, működik is: nemcsak a szűk értelemben vett szex közben, hanem minden kapcsolatunkban. Olyan vonzerő, amely a szeretet egyik legfontosabb eszköze.

Valóban elég nagy baj lenne, ha mindazt a vágyat, odafordulást, figyelmet, örömet, amely emberré tesz bennünket, figyelmen kívül hagynánk amiatt, mert összekeveredett bennünk, hogy mi is az a szexualitás. Milyen érdekes, hogy most, amikor ez a cikk készül, felmerül bennem a kérdés: vajon jó-e, ha egy katolikus pap beszél vagy ír a szexualitásról. Racionális válaszom egyértelműen igen, de valahol belül, a megszokások helyén inkább hallgatnék: annyi szép téma van, miért éppen erről beszélgessünk? De mi lenne velem, ha szerzetességem, tanárságom, és végső soron életem a nehéz témák elkerüléséből állna? Jézus bevállalná. Nem azért, mert forradalmár volt, hanem mert az élet, amely nem más, mint partneri viszony Istennel, kimeríthetetlenül összetett. És a nehéz kérdések óvnak meg bennünket attól, hogy egysíkúan, fekete-fehéren lássuk azt, amit Isten ennyire színessé tett.

A szexualitás ennek a színességnek a része. Nem meríti ki azt, de nem is megy szembe vele. Azaz életünk sokkal több, mint a szexualitás, de a szexualitás nélkül nem lenne élet. A mi 21. századi gondolkodásmódunkban azonban ebbe a harmonikus kapcsolatba igen erősen beleszól a bűn lehetősége. És a bűntől való félelem olyan fokú óvatosságra inti az embert, amely megzavarja ezt a harmóniát. Nemcsak a hivatalos egyházi vagy a hagyományosan konzervatívnak tekintett források aggodalmára gondolok, hiszen ez a félelem valahol mélyen a közös kultúránk része. És ezzel a bennünk lappangó félelemmel érdemes kezdeni valamit. Sokat elárulhat önmagunkról, s ez nemcsak az információ miatt fontos, hanem azért is, mert a félelem rámutat egy olyan pontra, ahol még bizonytalan vagyok, ahol még segítségre, erősítésre van szükségem. Segít feltérképezni önmagamot és a kapcsolataimat. Ez nélkülözhetetlen a továbblépéshez.

Sokféle gyökere lehet a félelemnek. Valószínűleg pontosan azon tengelyek mentén keresendőek ezek a gyökerek, amelyeket említettél: az énkép sebeinél támadnak.

Gy. Sz.: Igen, azt hiszem, mindegy, milyen oldalról közelítjük a témát, a büntudat és a félelem kérdéséhez előbb-utóbb biztosan eljutunk. Ez a két érzés nagyon erősen jelen van a szexualitással kapcsolatban. Sőt, szinte ez az első élmény, ami a gyerekek többségének a saját testével, annak intim területeivel valamifajta viszonyulást teremt. Gondoljunk csak bele olyan klasszikus szülői mondatokba, mint hogy: „Hogy ülsz? Kislány vagy. Tedd össze a lábadat!” „Ne nyúljálj oda!”, „Tedd a kezedet a takaró fölé!”, „Lányok így nem viselkednek...”, „Ne leselkedj!”, „Ez felnőtt dolog, ezt te nem értheted; majd megérted, ha megnőttél.”

Ezek a mondatok már egészen korai életkorban olyan üzeneteket küldenek a gyerek felé, amely büntudatot kelt, s azt az érzést, hogy a saját testével kapcsolatban vannak részek, amelyek még önmaga számára is tabuk. Illetve hogy a felnőtteknek vannak olyan testi dolgaik, amelyek el vannak rejtve. Pedig kisgyerekkorban a saját és a másik teste iránti érdeklődésben még semmiféle szexuális vágy nincsen. Egyszerű kíváncsiság, mégis a felnőtt világ úgy reagál rá, mintha ebben nemiség volna, s emiatt a felnőttben zavar és félelem támad (és így a gyerekekben is). A gyerek azonnal megérzi a „zavart az erőben”, és összerakja a képet: ez valami olyan, amiről jobb, ha nem beszélek a szüleimnek. És már rögtön ott tartunk, hogy a testiség tabu lett. Ami nemcsak azt jelenti, hogy egy fontos témát „leárnyékolunk” a szülő (felnőtt)–gyerek kommunikációban, hanem azt is, hogy ha itt valami baj történik, jó eséllyel az is rejtve marad. Magára hagyjuk a gyereket a saját testével, annak működésével, az azzal kapcsolatos érzésekkel. Ez a 21. században, amikor a test külsődleges jellemzői (vékonyság, kövérség, izmosság, szépség, szőrösség, makuláltság stb.) talán soha korábban nem látott mértékben terhelik az énképet és a testképet, különösen veszélyes.

A testkép zavarai, az étkezési zavarok nemcsak a lányokat, de a fiúkat is veszélyeztetik. Sok esetben a testi tünetek mögött érzelmi problémák húzódnak, ami kamaszkorban tovább súlyosbodhat, és így még mélyebben összekeverednek az én–test–szexualitás kérdései. De a tabuképzés azért is veszélyes, mert ha szexuális visszaélés vagy bántalmazás áldozatává válik egy gyerek, jó eséllyel arról sem fog tudni beszélni a körülötte lévő felnőttekkel, így az rejtve, titokban marad – s további problémákat, érzelmi és testi tüneteket okoz.

Létezik azonban még egy terület, ahol a félelem és bűntudat komoly gátlások és problémák kialakulásához vezethet. Ez pedig a szex egy olyan formája, amivel a gyerekek, kamaszok általában először találkoznak: a szex önmagukkal. Az önkielégítés kérdése, és egyáltalán az, hogy ez szexnek számít-e, nagyon komolyan feszíti ezt a korosztályt. Elképesztően nehéz kérdés (szülőként, felnőttként, szakemberként), hogyan beszéljünk úgy erről, hogy ne szexualizáljuk a gyereket. Mert az nagyon fontos, hogy egy ilyen diskurzus nem válhat olyanná, ami vágyat kelt vagy szexuális ingereket. Nem az a szexedukáció célja, hogy arra „edukáljuk” a gyereket, jobban szexeljen vagy hogyan szexeljen, hanem hogy megismerje önmagát (érzéseit), és így felelősen és jól tudja meghozni a saját döntéseit ezen a területen is. A szexedukációs beszélgetések általában nem is érintetik a „hogyan” kérdését. Helyette arról beszélgetünk: hogy érzed magad? Gondolkodni, érzéseket megfogalmazni tanítjuk a gyereket ezekkel a beszélgetésekkel, amelyeknek az a következménye, hogy amikor a szexszel kapcsolatban döntést hoz, azt már tudatosan fogja megtenni. Nem azért, mert valaki valamit elvár tőle (vagy mert ő valamit elvár magától), hanem mert tudja, érzi, tisztában van vele, hogy hol húzódnak a saját és a másik határa, s ismeri azt is, neki mi a jó.

J.-L. A.: A határokkal kapcsolatban gyakran az a kép él az emberekben az egyházzal, hogy a keresztény tanítás arról szól: el kell kerülni a bűnt. Jézus azonban az emberiségnek nem a bűn előtti állapotában lép közel hozzánk, hanem egy jó pár ezer éves emberi történelmet követően. A keresztény üzenet lényege éppen ezért nem arról szól pusztán, miként kerüljük el a bűnt, hanem hogy Isten előtt a bűnös ember is értékes. Felbecsülhetetlenül. Amikor valamit bűnnek nevezünk, nagy a veszélye, hogy ezzel megbélyegezzük nemcsak a tettet, hanem az embert is. Nem nehéz elképzelni azt a kamaszt, hiszen talán még emlékszünk is ilyen helyzetekre, akire hirtelen rátört a serdülőkor, minden összezavarodott, külső segítséget nem is mert, s nem is akart kérni, és még bűntudata is lett. Nem olyan bűntudat, amely a bűnbánaton keresztül tisztuláshoz, kiengesztelődéshez vezet, hanem olyan, amely a megszokásig ismétlődik: addig, hogy lemoshatatlan bélyeggé lesz a bűn. Nos, szerintem a keresztény üzenet nem örömhír, ha nem éppen az ilyen vesztes helyzetekben jelent reményt és kiutat. Ha csak a bűnről beszélünk, az nem segít ki

a mélypontról. Az embert csak a szeretet képes megváltoztatni. Különösen igaz ez akkor, ha a szexualitásról van szó. A szexuális nevelés (és minden nevelés) szerintem éppen ezért ott kezdődik, hogy elfogadó, befogadó légkört érez maga körül a gyermek. Ha lehet nyíltan beszélni kényes dolgokról, akkor előbb-utóbb ő fog beszélni. Kérdezni, tanácsot kérni. Olyan kérdést is fel fog tenni, amire nem tudom a választ. De a kérdezés szabadsága néha sokkal fontosabb, mint az így-úgy sikerült válaszaink. Ebben a szabadságban fejlődhet ki például egy olyan beszédmód, amely ugyan kényes kérdéseket érint, de mégis a gyerek sajátja lesz. És ráadásul megtanulja azt is, hogy lehet tévedni, hogy a bűn nem valaminek a vége, nem egy ítélet, hanem inkább ott kezdődik a kereszténység: mit teszünk utána. Mit tanulunk belőle. Megérte? Azaz milyen értékek vannak a tetteink körül. Hogy mennyi sok érték van az életünkben.

Gy. Sz.: Elképesztően fontos az, amiről most szóltál, és azt hiszem, ez áll minden gyerekkel kapcsolatos ügy origójában: a kommunikáció lehetősége, a kérdezés szabadsága és a nyílt beszélgetések. Valójában nem is szexedukációnak vagy nemi nevelésnek kellene hívni, hanem „nemi és szexuális beszélgetéseknek”, ahol a kérdések és a dilemmák legalább olyan fontosak, mint a válaszok, és ahol büntudat és félelem nélkül folyhat egy diskurzus arról, ami (ahogy te is fogalmaztál), körbevesz minket, és ami nélkül nem lenne élet.

Ebből a szempontból pedig borzasztó fontos, hogy kivel beszélget a gyerek, s milyen tónusban. Úgy értem, mennyire van bizalmi kötelék és elfogadás a felek között. Mert igazából ez számít.

Ráadásul abban is hiszek, hogy a szexualitás kapcsán legalább annyit tudunk tanulni a gyerekektől, mint amennyit mi el tudunk mondani nekik. Mert sokszor az ő ártatlanságuk, rácsodálkozásuk, bizonytalanságuk tükrében látunk meg valamit magunkból (vagy régi önmagunkból, ami valahol az idő során elevesztett, maga alá gyűrte a rutin, a mindennapok vagy éppen az újkeletű bizonytalanságok). A szexuális edukáció ugyanis egy életünk végéig tartó folyamat és tapasztalás. Minden életszakaszban más a fontos, és máshogyan éljük meg – folyamatosan alakítva azt, hogy mit gondolunk magunkról, a testünkről, és a másokhoz való viszonyunkról. Igazából csodálatos dolog ez az egész. A teremtés és az élet csodája, amelyet alázattal és örömmel nézek. Gyerekjogokkal foglalkozó szakemberként pedig azért küzdök, hogy érvényesülhessen a gyerekek alapvető joga arra, hogy érthető és hiteles információhoz jussanak ezen a területen is, ami annyira közélről és komolyan meghatározza a jóllétüket. A gyerekeknek joguk van kérdezni, és joguk van arra, hogy a kérdéseiket komolyan vegyék. Mert végső soron ez a fontos, nem pedig az, milyen választ kapnak a kérdéseikre. Hanem hogy azt érezzék, a másik odafigyel rájuk, gondolkodik, próbálkozik.

Van egy online szexedukációs programunk (Yelon), amelynek a keretében gyerekek, fiatalok kérdezhetnek minket teljesen anonim módon, bármiről, ami a szexualitás körébe tartozik. És persze sokszor kérdeznek olyat, amire először fogalmunk sincs, hogy mit válaszoljunk. De mindig komolyan vesszük őket, megpróbáljuk kideríteni, mi van a kérdés mögött valójában, és törekszünk, próbálkozunk a megfelelő válaszok megtalálására. Ezt pedig a gyerekek nagyon értékelik. Sőt. Igazából ezt értékelik a legtöbbször: hogy komolyan vesszük őket, és hogy odafigyelünk rájuk. Milyen érdekes, hogy ez a titka mindennek (még a szexuális nevelésnek is).

J.-L. A.: Megnéztem a honlapot. A számos színes írás mindegyike három dologban közös: rövidke, szókimondók és értéket közvetítenek. Úgy szólnak kényes kérdésekről, hogy a kérdés tárgya iránt minden egyes szó tiszteletet sugároz. És ennek ellenére marad a szöveg életteli, lendületes. Volt valaha az egyháznak is egy ilyen stílusa, katekizmusnak hívták: lényeges dolgokról röviden, lendületesen, érthető nyelvezettel szóltunk. Félre ne érts, a katolikus egyháznak ma is van katekizmusa, de annak a nyelvezetéhez teológiai szaktudás kell, a mondatszerkesztéséhez pedig jogi. Talán megérted, ha egy fiatalnak nem szoktam ajánlani, hogy problémájával kapcsolatban nyugodtan olvassa el a katekizmusunk 2352-ik pontját: „Az önfertőzés (lat. masturbatio) a nemi szervek szándékos izgatása nemi öröm szerzése céljából. Mind az egyházi Tanítóhivatal – a hagyomány állandó folyamatában –, mind a hívők erkölcsi érzéke bizonytalankodások nélkül állítja, hogy az önfertőzés önmagában és súlyosan rendetlen cselekedet. Bármilyen legyen is a motívuma, a szexuális képesség szándékos használata a normális házastársi kapcsolaton kívül lényegében mond ellent rendeltetésének. Ilyen esetben a szexuális élvezetet, melynek az erkölcsi rend szerint az igazi szerelem, a teljes, kölcsönös odaadás és az emberi élet továbbadása összefüggésében kell megvalósulnia, az e rend által megkövetelt szexuális kapcsolaton kívül keresik.” Jézus tudott úgy beszélni értékekről, hogy közben nem ítélt. Sőt, rá tudta venni a tömeget is, hogy ítélet helyett engedjenek teret a továbblélésre.

Nemiségről, a testről röviden, érthetően, és mégis a képviselt értékhez méltóan? Szerintem ez nagyon mélyen bennünk van. Emlékezzünk csak: a jézusi örömhír egy olyan világban hirdette, hogy Isten testté lett, amely újplatonista divatszínezetként a testre megvetéssel tekintett. A test a lélek börtöne – vallották az apostolok kortársai, ők pedig elkezdtek arról beszélni, hogy a mindent irányító értelem, a logosz, azaz Isten nemhogy testté, hanem hússá lett. Inkarnáció. Ennél a szónál rövidebben és tömörebben nehéz lenne úgy beszélni testiségről, hogy még isteni értékét is kifejezzük. Azután ott vannak még a szónál is hatékonyabb katolikus kifejező eszközeink. Mennyi finomság, mennyi testi dolog van a szentségeinkben. Amikor kereszteltek, kétszer megkenem olajjal a kisgyermek homlokát, én és az egész rokon-

ság keresztet rajzolunk a fejére, leöntjük (háromszor!) vízzel, és a keresztanya puha kendővel megtörölgeti. A bérálásnál újból kenünk, és a bérmafiam/bérmalányom vállára kell tenni a kezemet, mert támogatom őt. Szerintem minden pap emlékében ott él, ahogyan szenteléskor letérdel, és a többi pap sorban odajárul hozzá, hogy kezüket áldón a fejére tegyék, röviden imádkozva felette. Ott térdeltem, és vajon hol és ki kap ötven ilyen érintést egész életében, mint én tíz perc alatt? Egyszer meg kéne írni az érintés teológiáját (németül már biztos megvan).

De visszatérek az értékekhez. Szerintem nagyon hasonlóak vagyunk ebben. Mégis most hadd kérdezzek én is! Pontosan idevágó kérdést. Mit gondolsz a házasság előtti nemi életéről?

Gy. Sz.: Na, bumm. (Eddig tartott az előjáték, és most kezd komolyra fordulni a dolog.) Hát, igen. Erre több válaszom is van. Egy látszólagos, ami igazából nem válasz, s arról szól, hogy mivel van nemünk és testünk, ezért van nemi életünk – a házasság előtt is. Ennek mélysége, minősége, tudatossága a kérdés. A másik válaszom, hogy szerintem a hiány is teret foglal. Úgy értem, ha valami nincs, ha valaki nem éli meg a szexualitását, a nemiségét, az is kitölti azt a gondolati, érzelmi, érzeti mezőt, ami a szexualitásé. Csak más előjellel. És van egy harmadik válaszom is, ami szerint erre a kérdésre nincs általánosan igaz, univerzális igazságom. Minden attól függ, kikről, milyen élethelyzetről, milyen döntésekről, értékekről, háttérről van szó. Ha valaki tudatosan hoz döntést, azzal könnyebb együtt élni, akkor is, ha a döntés következtében nem kerül könnyű helyzetbe. Ha úgy döntök, a nászéjszakáig várok azzal, hogy a partneremmel elkezdjünk szexszelni, és ez a döntésem a saját belső meggyőződésemen alapul, akkor ezzel nincs semmi baj. Sőt, nem is tudnám máshogyan csinálni. Ez az én igazságom, az én megoldásom, amivel békében élek.

Ha nem belső, saját döntésem, hogy várok, hanem a szokások, hagyományok elfogadásán alapul, esetleg mások elvárásainak szeretnék így megfelelni, akkor ez egy kinkeserves (és valószínűleg kudarcra ítélt) történet lesz. Amelyben folyamatosan a kiskapukat fogom keresni, és mondjuk olyan kérdésekkel keresem meg a szexedukációs chatszolgáltatást, hogy „Mi számít szexnek?” „Az előjáték, meg a csókolózás, meg ha meztelenül összebújunk, akkor az már szex?”

A gyermekjogi megközelítés szerint a 18 éven aluliak esetében a legjobb (legfőbb) érdek kell hogy meghatározó legyen minden döntésben. Mi a gyerek érdeke? Ez pedig a gyermekjogi kommentárok szerint egy dinamikus, változó fogalom. Az egyéni, szubjektív szempontok, a család és a környezet, a társadalmi helyzet egyaránt befolyásolhatja, hogy mi adott helyzetben egy gyerek, fiatal szükséglete, érdeke.

Ez a „best interest” definíció itt, a szexualitásnál, természetesen nem azt jelenti, hogy a gyerekek „érdeke” a szex, hanem hogy nem kívülről és felülről, a mi felnőtt értékrendünk alap-

ján ítéljük meg egy 18 éven aluli fiatal döntését ezen a területen (sem), hanem a nézőpontunk mindig a gyereké. Mindig belőle indulunk ki, neki segítünk abban, hogy valódi tudást szerezzen, és megismerhesse önmagát. Azért is tesszük ezt, hogy aztán később, már 18 éves kor felett, felnőttként, felelősen hozhassunk ilyen döntéseket, amelyek azt is feltételezik, hogy a saját döntésünk (szükségletünk) megmérettetik egy másik ember döntésében (szükségletében). És az nagyon nem jó, ha megmérettetik, és könnyűnek találhatik. Optimális esetben megfogalmazom, mit szeretnék (mert tisztában vagyok velem, és tudom), valamint meghallgatom a partneremet, hogy ő mit szeretne, mit kommunikál felém, és ennek alapján hozunk egy döntést, amelyben mindketten jól vagyunk. Ez azonban csak leírva ilyen egyszerű. Valójában az egyik legnagyobb küzdelme a gyerekkornak és a fiatal felnőttornak (sőt, sokszor az egész életnek), hogy mennyire vagyok képesek látni önmagamat, mennyire vagyok tisztában a saját érzéseimmel, hogyan tudom azokat kifejezni, kommunikálni, az érdekeimet, szükségleteimet érvényesíteni, és a többi emberét is tisztelni... az érzelmi intelligencia kérdéséről beszélünk, meg persze az elfogadásról. Egy olyan intelligenciáról, amit nem oktatunk, amit nem fejlesztünk, aminek a kibontakoztatását és megerősítését nem támogatjuk tudatosan. Ez pedig sokszor nagyon nehézé teszi az életet. Azt szoktam mondani, hogy a Pitagorasz-tétel ismeretének hiánya miatt ritkán bomlanak fel házasságok. Viszont azért, mert valaki nem képes az érzéseit kifejezni, és nem tudja, hogy valójában ki is ő, és mit szeretne a másiktól, már sokkal gyakrabban. Ha az iskola tényleg az életre nevel és az életre készíti fel a gyerekeket, akkor bizony az érzésekkel, érzelmekkel meg a nemiséggel is foglalkozni kell.

A Bush-adminisztráció idején az USA-ban az absztinencia megközelítés volt az uralkodó, tehát azt támogatták, hogy a fiatalok ne éljenek szexuális életet. Azért, hogy ez így legyen, a legtöbb államban megszüntették az iskolákban a szexuális edukációt. És vajon mi lett ennek a következménye? Brutálisan megnőtt a tinédzser terhességek száma. A nem-tudás még senkit nem óvott meg attól, hogy bajba kerüljön. Az elvárások még senkinek nem könnyítették meg, hogy megtalálja a saját helyét a világban, és a saját útját járja. Persze egy nem koedukált, csupa fiú iskolában van egy csomó speciális helyzet, meg kérdés. Gondolom.

J.-L. A.: Megkérdeztem őket, a diákjaimat. Tizenegyedikes az osztályom, tizenhét-tizenennyolc éves fiúk. Ismerik az egyház tanítását, és ismerik korosztályuk világát. Az elsőt tisztelik, a másodikban benne élnek, bennük van. Innen indult tehát a beszélgetés: adott két pólus, amelyek ellentétei egymásnak, az egyik azt mondja, nem, a másik pedig azt, hogy igen. Ha nem tanultam volna teológiát, valószínűleg azt hittem volna, hogy ez a beszélgetés vége. De a teológia pontosan ilyen pólusokkal dolgozik: Isten és ember, törvény és szeretet, igazságosság és irgalom – hogy csak egy párat említek. Jöttek is a pro és kontra érvek, és sok hason-

lat. Az egyik legjobb: „Ha szeretem mondjuk a pisztáciafagyit, akkor attól nem lesz rosszabb, ha rendszeresen eszem belőle, akár már gyerekként is.” Azután: „Sokkal fontosabb, mi történik a házasság után, mintsem, hogy előtte.” „Igen nehéz ám olyan társat találni, aki ebben partner.” És volt ilyen is: „Erősíteni kell az önuralmat, mert arra később is szükség lesz.” A beszélgetés végén szólaltam csak meg hosszabban, és most nem is az az érdekes, mi hangzott el, hanem inkább az, mennyit kéne erről még beszélgetni. Nekem is velük, de például mi lenne, ha a nagyszülők, ahol még szeretetben együtt vannak, mesélnének arról, hogy az ő életükben, hetven körül mit jelent a szexualitás. Azaz mit jelent: kiteljesedett kapcsolat, a maga történelmével, kudarccokkal, elköteleződéssel, otthonossággal és katarzissal? Amikor lekopik rólunk a bi- meg a tricepsz vagy a kosárméret, és maradunk mi, ahogyan Isten szeret.

A beszélgetés végére az is nyilvánvaló lett, hogy az egyháznak mindebben óriási feladata van. Ott lenni akkor is, amikor szabályra van szükség, és akkor is, amikor segítségre. Kísérni azokat, akik úton vannak, felsegíteni azokat, akik elbuknak, és mindenkiben, minden élethelyzetben meglátni Istent.

HARTYÁNDI MÁTYÁS

Engedelmes utódok és magányos taktikusok

A kínai gyermekkép változásának főbb pillanatai

Magyarországon széles körben ismert a kínai „egy gyerek politika”. Ugyanakkor ennek ellentmondani látszó statisztikák is közszájon forognak. Egyes adatok szerint ma négy megszületett gyerekből egy kínai származású, azaz a közeljövő ifjúságának negyedét a kínaiak fogják kitenni. Hogyan lehetséges az, hogy egy négy évtizede érvényben lévő születésszabályozó intézkedés ellenére nem csökkent, hanem növekedett Kína lakossága? Az elterjedt nézet szerint a kínaiak nagyon eredményesek reáltantárgyakban és matematikában, így bizonyára nem került el ez az ellentmondás az ő figyelmüket sem.

Írásomban a kínai kultúra gyermekképének alakulását kívánom felvázolni, kiemelve és alaposabban körüljárva két szakaszt: a hagyományos kínai gyermekkép kikristályosodását, valamint az azt radikálisan felváltó új szemléletet és hatását a kortárs kínai kultúrára.

A szülőisztelet kultúrája

Ahhoz, hogy megértsük a gyermek helyzetét Kínában, előbb a családi-társadalmi környezetet kell megismernünk. Az archaikus kínai társadalomban az emberi lét alapegysége a kínai család vagy nemzetség (*jia*)¹ volt. Az embert úgy vették, mint kapcsolatait hálózatát, és nem mint egyént vagy autonóm individuumot.²

1 A kínai kifejezések és nevek átírásánál a hivatalos kínai *pinyin* átírást fogom alkalmazni. Kivételt ez alól csak a műcímek, illetve azok a nevek és fogalmak képeznek, amelyeknek magyar változata már elterjedtté vált.

2 A korszak általános bemutatását ld.: Maspero, Henri: *Az ókori Kína*, Gondolat, Budapest, 1978.

Az életet kötelességek és személyes viszonyrendszerek határozták meg, amelyek közül kiemelt fontosságú volt a (vér)rokonokhoz fűzött viszony. A hagyományos társadalmak jelentős részében erős az idősebbek tisztelte, amely néha a vének uralmába, gerontokráciába torkollik, a tényleges irányítás azonban általában inkább az aktív, középső generáció kezében összpontosul. Az idősek szerepe ekkor a bölcséké, az ő feladatuk a felhalmozott ismeretek átörökítése, fenntartva a nemzedékek tudásanyagának folyamatosságát.

Az öntözéses földműveléshez, a csatornák megalkotásához és karbantartásához komoly szakértelem és sok tapasztalat szükséges, amely erősen időfüggő. Talán ennek is köszönhető az, hogy Kínában ősidők óta rendkívül fontos az idősebbek szava, akarata. A nemzedékek hierarchiáját lényegében a 20. századig a szülőtisztelet (*xiao*) normája határozta meg. Ez azonban nemcsak a hétköznapi, hanem a kultikus életben is tükröződött. A kínaiak úgy vélték, őseiktől kapták életüket és testüket, amelyet eredeti formájukban kell megőrizniük.³ Emiatt kitüntetett módon tisztelték őseiket, és sokan úgy gondolták, hogy az ember őseiért létezik.

Ebben a viszonyrendszerben egyértelmű, hogy a gyermeknek kevés, illetve kevésbé fontos szerep jut. Jól példázza ezt az a hajmeresztőnek tűnő régi kínai történet, amelyben egy szegény családapának döntést kell hoznia, hogy kit ment meg az éhhaláltól, öreg szüleit vagy kisgyermekét. A családapája számunkra talán meglepő döntést hoz: „Haljon meg a gyermek.” Az indoklása azonban fájdalmas és kérlelhetetlen logikát tükröz: „Több apám ugyanis később már nem születhet.” A történet szerencsére jól végződik, és nem hal meg senki, de a tanmese ékesen példázza a szülőket a gyermek fölé helyező szokatlan kínai normát.

Modern nyugdíjrendszer hiányában a felnőtt lakosság ugyanis azzal próbálta biztosítani az időskori létbiztonságát, hogy minél több, őket később támogató-eltartó gyermeket nemzett.⁴ A sok gyermek értékét jól jelzi az ókori Zhou dinasztiát (kb. i. e. 1046 körül – i. e. 256) alapító Wen királyhoz fűződő legenda, mely szerint kilencvenkilenc asszonyától száz gyermeke volt, egyet pedig örökbe fogadott.⁵ Fontos továbbá, hogy mivel a leánygyermek házasságkötéskor férjhez ment, annak családjához

3 A haj vágása például ezért is számít tabunak a tradicionális kínai gondolkodásban. Bővebben ld.: Hartyáncsi Mátyás: Az emberi test a korai kínai bölcséletben, in *Közel s Távol* II., Eötvös Collegium, Budapest, 2012.

4 Vö.: „[Kellő szülőtisztelet esetén a] szülőknél egyedül attól kelljen tartaniuk, hogy (fiuk) megbetegszik.” Lunyu (Beszélgetések és mondások) II/6., in Tőkei Ferenc: *Kínai filozófia. Ókor I.* Magiszter Társadalomtudományi Alapítvány, Budapest, 2005, 61.

5 Bartholomew, Terese Tse: One Hundred Children – From Boys at Play to Icons of Good Fortune, in: Wicks, Ann Barrott (szerk.): *Children in Chinese Art*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 2002, 57. A több gyermekhez több szülni tudó nő kell, amely ráerősít a többnejűségre.

költözött, így a szülőknek egy nyugodt öregkorhoz fiúgyermekre volt szükségük. Méghozzá lehetőleg egynél többre.

A kínai kultúrában ugyanis nem vált uralkodóvá a primogenitás elve. A több gyermek több lehetőséget jelenthet, közülük nem feltétlen a legidősebb, hanem a legtehetségesebb, a szülők szerint legmegfelelőbb utód lehet az örökös, miként azt a mintaként szolgáló mitikus kínai uralkodóalakok, Yao, Shun és Yu hagyományos utódlástörténetei is ábrázolják.⁶

Szintén régről gyökerező kínai gondolat az is, hogy az ember születésekor gyenge és nem rendelkezik a vadállatokéhoz hasonlatos, túléléshez előnyös bundával, karmokkal, szárnyakkal stb. Ami mégis az állatvilág csúcsára emeli, az az esze, értelmi képessége.⁷ Mivel tanulással bárki fejlődhet.⁸

Szülőtisztelet a viták keresztjében

A Zhou dinasztia uralkodásának első felét még a rokonsági-nemzetségi viszonyok határozták meg, a második felére azonban nagy ívű társadalmi folyamatok erjedése eredményeképpen meggyengült a régi típusú kínai arisztokrácia. A származás többé már nem számított, így a tehetségesebb gyermekek előtt megnyíltak a lehetőségek a társadalmi felemelkedésre. Ennek a folyamatnak a császárságban, a hivatalnokrendszer létrejöttével még látványosabb társadalmi következményei lettek.

Kína legfontosabb bölcslője, az i. e. 6–5. században tevékenykedő Konfuciusz számára a család nem pusztán az erényes viselkedés elsajátításának terepe, hanem egyben az ország képe is volt lekicsinyítve, így a családi kötelekekben mintát és megoldást találhatott az életében tapasztalt, általa rendezni kívánt társadalmi zűrzavarra (*luan*) is.⁹ A gyermek szülőtiszteletét analógiába állította az idősebbek tiszteletével,¹⁰ sőt, akár a szolgáló iránti engedelmességével is,¹¹ ezért különösen fontos erénynek tartotta.

Konfuciusz fájdalommal szemlélte saját korát, amelyet erkölcstelennek tartott: „Manapság úgy vélik, hogy a fiúi szeretet csupán a szülők ellátása. Pedig a legszükségesebbekkel még a

6 Különbvélemények természetesen léteztek. Trónfosztásos verziók szerepelnek a *Hanfeiziben*, és Li Bai is megemlíti őket egy versében.

7 Például *Lüshi chunqiu* XX 2 is *Hanshu* XXIII 1.

8 Leung, Kwok: *Beliefs in Chinese Culture* in Bond, Michael Harris (szerk.): *Oxford Handbook of Chinese Psychology*. Oxford University Press, New York, 2010, 222.

9 Lundahl, Bertil: *Han Fei Zi. The Man and the Work*, Stockholm University: Institute of Oriental Languages, Stockholm, 1992, 12.

10 „A fiatal ember otthon tisztelje a szüleit (*xiao*), házon kívül tisztelje az idősebbeket (*di*).” *Lunyu* (*Beszélgetések és mondások*) I/6., in Tókei, i. m. 58.

11 „[A jó kormányzáshoz] a fejedelem legyen fejedelem, az alattvaló legyen alattvaló, az apa legyen apa, a fiú legyen fiú.” (*Lunyu* XII/11., in Tókei, i. m. 116.

kutyákat és lovakat is ellátják. Ha hiányzik a kellő tisztelet, van-e akkor különbség a kettő között?”¹²

A szülőtiszteletet tehát többnek tartotta a szülőkről való puszta gondoskodásnál. Az őszinte érzéseknél azonban fontosabbnak tartotta a szertartásokat, mert számára azok a múlt felhalmozott tudását, bevált megoldásait rögzítették.¹³ Ezért fogalmazott úgy, hogy „[é]letükben szolgálj szüleidet a szertartások szerint, halálukban temesd el őket a szertartások szerint és áldozz nekik a szertartások szerint”¹⁴

A Konfuciusz által újrafogalmazott szülőtisztelet azonban még a szülői akarattal szembeni lázadás tiltásán is túlmutatott, halálon túl tartó engedelmisséget kívánt meg: „Amíg az apa él, figyelni kell az akaratát. Ha az apa meghalt, a tetteit kell megnézni. Ha három évig nem térünk le az apa útjáról, akkor beszélhünk fiúi szeretetről (*xiao*).”¹⁵

Bár a kínai közerkölcsöket később, a császárkorszak szinte teljes időszakában a konfuciuszi alapokon nyugvó nézetek hátrózták meg, hiba lenne azt gondolnunk, hogy nem voltak vele szemben hangos ellenvélemények. A Konfuciusz után fellépő, saját korában rendkívül népszerű Mo Di például túlzónak tartotta a hároméves gyász tradícióját,¹⁶ és a szülőtiszteletet sem tartotta önmagában erénynek, csak a mindent mindenkiel összekötő kölcsönös törődés (*jian ai*) egyik alesetének.¹⁷ „A kislány és kisfiú tudása csak addig terjed, hogy apját és anyját tisztelje. Apjukat és anyjukat nem tudják másképp odahívni, mint hogy szakadatlanul ordítanak. Miért? Mert a legnagyobb mértékben ostobák. S ha ez így van, vajon a konfuciánusok a maguk tudásával bölcsebbek-e, mint a kislányok és kisfiúk?”¹⁸

Az ellenreakció nem váratott sokat magára. Az i. e. 3. század bölcse, a más gondolati irányzatok kritikáit is rendszerébe beépítő Menciusz újrafogalmazta a konfuciánus nézetrendszer, ezzel alkalmassá téve azt arra, hogy a császárkorban a hatalom hivatalos ideológiája lehessen. Így például újra meghatározta azt az öt alapvető társadalmi viszonyt (*wulun*) is, amelyeken a kultúra virágzása nyugszik. Ezek uralkodó és szolga, apa és gyermeke, férj és felesége, idősebb és fiatalabb testvérek, valamint barátok között álltak. Szembetűnő, hogy az utolsó kivételével mindegyik hierarchikus viszony, és az idősebb férfiak státuszát erősíti. A gyermeknek ebben a rendszerben, különösen, ha leánynak szü-

12 *Lunyu* II/7. uo. 61.

13 *Lunyu* IV/13. uo. 72.

14 *Lunyu* II/5. uo. 61.

15 *Lunyu* I/11. uo. 59.

16 *Mozi* XII (*Gong Meng*) 11.

17 A *jian ai* bevett magyar fordításától (egyetemes szeretet) két okból is tartózkodom: az egyetemesség fogalmának egyetlen kínai kifejezés sem feleltethető meg, a bibliai „felebaráti szeretetre” való téves asszociációt pedig szeretném kiküszöbölni.

18 *Mozi* XII (*Gong Meng*) 13. Ugyanakkor a gyermekeket sem kímélte: „Még az érző szívű apa sem fogja szeretni haszontalan fiait.” *Mozi*, I (*Qin Shi*) 6.

letett, nem sok szava lehetett. Menciusz azt is összefoglalta, hogy kora mit tekintett a szülők iránti tiszteletlenség öt módjának. Három a szülők eltartását fenyegette: ezek a munkavégzéssel kapcsolatos lustaság, az iszákosság vagy szerencsejáték formájában megnyilvánuló szenvedélybetegség, valamint vagyonhoz, pénzhez, feleséghez és gyermekekhez való túlzó ragaszkodás. A negyedik a fülek és szemek azon vágyainak követése, amelyek szegényt jelenthetnek a szülőkre nézve. Az utolsó a vakmerő és civakodó viselkedés, amelyek veszélybe sodorják a szülőket.¹⁹

A gyermeki állapot idealizálása

Menciusz rendszere annyira erősnek és stabilnak bizonyult, hogy ellenvéleményt szinte csak a társadalmi rendszerhez képest kívülről nézőpontból lehetett megfogalmazni. Így tett például kortársa, az önként vállalt remeteéletet élő Zhuang Zhou is, aki a szertartásossággal és szokásokkal ellentétben a szülőtisztelttel kapcsolatban az őszinte érzelmeket, a hiteles viszonyokat hangsúlyozta. Ő azt a szülőtisztelő fiút tartotta a leg többre, aki nem hízelgett apjának.²⁰

Nála jelent meg az a filozófiai taoizmusban később fontossá váló gondolat, hogy a gyermeki állapot külön, mint a felnőttké. Szerinte ugyanis a gyermek még nincs tudtában annak, hogy mit miért tesz, ezáltal nyomorúságot és boldogságot sem képes érezni, a gondok tehát elkerülnek.²¹ E gondolat továbbvitelének következménye az az állítása is, miszerint a gyermek tanítómenter nélkül, természetes közegében magától is megtanul beszélni. Azaz az oktatás-nevelés teljesen felesleges, nem segít az emberen.²²

Ezek a koncepciók a közismert taoista műben, az *Út és erény könyvében* (*Daodejing*) öltöttek szisztematikusabb formát. A *Daodejing* szerint a bölcs ember „félénken él az égalattiban, és az égalattiért együgyű lesz”, valamint „mindent úgy érzékel, mint egy csecsemő”.²³ Képes olyan harmonikussá válni, mint a csecsemő, aki „birtokában van az erény (*de*) teljességének. [...] Csontjai gyengék, izmai lágyak, mégis szilárdan tartja [a *daot*].”²⁴

Ez lényegében a konfuciánus értékrend és társadalomszemlélet feje tetejére állítása. Hasonlít hozzá szerkezetében, csak éppen ellentétes előjellel. Ha a társadalomban a szertartásokat ismerő öreg a legfontosabb személy, és a gyereknek önmagában alig van értéke, úgy a taoizmusban a gyermeki állapot lesz az

19 Mengzi VIII (*Li Lou* II) 58.

20 Zhuangzi XII (*Tiandí*) 14.

21 Zhuangzi XXIII (*Gengsang Chu*) 6.

22 Zhuangzi XXVI (*Waiwu*) 6.

23 *Daodejing* (*Az út és erény könyve*) XLIX., in Tőkei Ferenc: *Kínai filozófia. Ókor II.* Magiszter Társadalomtudományi Alapítvány, Budapest, 2005, 33–34.

24 *Daodejing* LV. uo. 35–36.

ideális. A bölcs ember egy csecsemőhöz vagy „megmunkálatlan fadarabhoz”²⁵ hasonlatosan egyszerű (*su*) és érintetlen.

A társadalom által ránk erőltetett normák, mesterkéltszertartások és konvencionális ismeretek csak megrontják az embert. Ezek elvetésével a társadalom is jobb lenne: „Ha elvetnénk az emberséget (*ren*) és az igazságosságot (*yi*), akkor a nép újra szülőtisztelő (*xiao*) és gyermekét szerető (*ci*) lenne.”²⁶ Látható tehát, hogy a filozófiai taoizmus lényegében a konfucianizmus ellentétét, komplementerét alkotta. Ez a duális viszony a harmadik fontos bölcsesleti irányzat, az indiai buddhizmus megjelenéséig olyan szoros maradt, akár a *yin* és *yang*.²⁷

A hagyományos kínai gyerekkép kikristályosodása

Míg Európa nagy részén a 13. századig a gyermeket lényegében kis felnőttnek tekintették, nem véve figyelembe fejlődési sajátosságait, a kínai források régóta kihangsúlyozták, hogy a gyermek gyenge, sérülékeny.²⁸ Míg ez a filozófiai taoizmusban az erény birtoklásának értékévé vált, a konfucianus gyakorlat a gyermek védelmét és nevelését szorgalmazta. Ez a védőburok általában hatéves korig tartott, ahonnan is az apa távolságot vett fel gyermekeitől, nehogy a szoros érzések gátját szabják a gyermek fejlődésének.

Hagyományos társadalmakban, így az ókori Kínában is, elsősorban a (nagy)családi környezet a nevelés terepe. A kínai család patriarchális és patrilineáris alapokon nyugodott, a nevelés pedig a konfucianus tanításokon alapult, és egyirányú volt, az atyáról fiúra szállt.²⁹ A gyermeknek a tanulás átmeneti időszaka után 14–19 éves kora között felnőtté kellett válnia a korszak nemmel és társadalmi osztállyal kapcsolatos elvárásainak megfelelően.³⁰ Ekkor rendszerint felnőtt nevet is kapott, és elhagyta gyermeknevét.

A gyermek, mint korábban jeleztem, hagyományosan időskori befektetést jelentett a szüleinek, mindezek mellett azonban a kitörési lehetőség is benne rejtett – elsősorban a vizsgarendszer felállítása óta. A császárkori kínai társadalom ugyanis nem osztható merev társadalmi osztályokra. Az elit dinasztiaaváltásonként szinte teljesen lecserélődött, a társadalmi ranglétra legalján lévő kereskedők pedig vagyonuk segítségével könnyedén feljebb jut-

25 *Daodejing* XV., XIX., LVII. uo. 21., 23. és 37.

26 *Daodejing* XIX. uo. 23.

27 Leung, i. m. 222.

28 Wu, David Y. H.: Parental Control, in Lau, Sing (szerk.): *Growing Up the Chinese Way – Chinese Child and Adolescent Development*. Chinese University Press, Hong Kong, 1996, 21.

29 Levy, Marion: *The Family Revolution in Modern China*. Harvard University Press, Cambridge, 1949.

30 Goh, Esther C. L.: *China's One-Child Policy and Multiple Caregiving*. Routledge, New York – London, 2011, 3.

háltak. Ehhez elég volt egyetlen tehetségesebb fiú utóddal bírniuk, aki, miután drágán kitanították, az állami hivatalnokvizsgákon jól szerepelve, származásától függetlenül, magas állásba juthatott. Ilyen módokon egy, az erőforrásaival jól gazdálkodó, leleményes család nemzedékek alatt társadalmi osztályt válthattott – de balszerencse, tékozlás vagy kegyvesztés esetén ugyanilyen gyorsan le is süllyedhetett. A társadalmi rugalmassággal járó lehetőségek és veszélyek tovább gyengítették a primogenitás érvényesülését: az egész család sorsa múlhatott az örökösön, így az utódok közül a legtehetségesebbet kellett kiválasztani.

Érdekes megfigyelés, hogy a Song-dinasztia időszakáig (1127–1279) a művészetekben sem vált fontossá a gyermekábrázolás.³¹ Bár innentől kezdve egyre népszerűbb téma, de ezután sem önmaguként, mint a jelen gyermekei bukkantak fel, hanem mint a család jövőjének biztosítékai, az eljövendő örökösök és gondozók. A „száz gyermek” (*bai zi*) ábrázolása az áldás, a jó szerencse szimbólumává vált.

Fontos hangsúlyozni, hogy bár a fiúábrázolások mellett előfordulnak lányillusztrációk is, ezek száma minimális, s két fontos szempontból is különbözik a fiúkétól. Egyrészt az ábrázolásokon a lányok mindig kevesebben vannak, mint a fiúk. Ezenfelül míg a fiúcskákat általában vagy szórakoztatják, vagy felvigyázzák, a lányok vagy magukban tevékenykednek, vagy maguk is a fiúkra vigyázókként szerepelnek.³² A sok-sok fiúgyermek ábrázolása jól kifejezi a kínai kultúra egyik legalapvetőbb értékét: több fiúörökösrel bírni a legértékesebb dolgok közé tartozik. A klasszikus kínai művészetben kialakuló standard gyermekábrázolás így lényegében az addigi társadalmi rendet szolgálta, és megerősítette azt.

Nagy általánosításban leszögezhető tehát, hogy a hagyományos kínai gyerekkép évezredek át lényegét tekintve változatlan maradt. Ehhez képest az elmúlt százötven év olyan hatalmas és radikális változásokat hozott, hogy részletesebben tárgyalnunk kell, amit ismét csak a társadalmi környezet felvázolásával vezetek be.

Modern hatások, szélsőséges megnyilvánulások

Kína az elvesztett ópiumháborúk okozta kulturális sokkból először az „önerősítés” útján, technikai újdonságok átvételével próbált meg kitörni – kevés sikerrel.³³ A 19. század végére a mandzsu kormányzó elit még nem, de a kínai értelmiség már kezdte felismerni, hogy nem elég a technikai tudást importálni Európá-

31 Bartholomew, i. m. 27.

32 Uo. u

33 Yanming, An – Liang Shuming: Eastern and Western Cultures and Confucianism in Cheng, Chung-Ying – Bunnin, Nicholas (szerk.): *Contemporary Chinese Philosophy*, Blackwell Publishers, Oxford, 2002, 162.

ból, hanem alapvető értékrendszerbeli és intézményi megújulásra lesz szüksége Kínának ahhoz, hogy lemaradását ledolgozza.

A modernista eszmék iránti fokozódó érdeklődés természetesen a pedagógiát is érintette. Ennek köszönhetően a császárkor végére megkezdődött az ember és általa a gyerek egyéniségének felértékelődése, a személyiség szerepének egyre fontosabbá válása. Egy másik, keserűbb társadalmpolitikai felismerés azonban nagyobb hatásúnak bizonyult. A reformerek és szellemi forradalmárok, látva, hogy „régimódián” gondolkodó emberekkel nem lehet radikális változásokat elérni, figyelmüket a jövő állampolgára, azaz korszakuk gyermekei felé fordították, és arra a következtetésre jutottak, hogy a jövő fejlett és modern államához elsősorban a gyerekeket kell átalakítaniuk.

A gyerekek ilyen irányú nevelését azonban akadályozta a hagyományos kínai családrendszer, ezért 1949-es hatalomra kerülésével a Kínai Kommunista Párt olyan, a társadalom egészét átalakító intézkedések bevezetésébe kezdett, amelyek közvetlen vagy közvetett módon a nagycsaládi rendszert is megbontották, hogy nagyobb állami ellenőrzés alá kerülhessen a gyermeknevelés.³⁴ Igyekeztek visszaszorítani a szervezett házasságok szokásrendszerét, valamint a házasságok és temetések túlzó költségeit. Az addigi patriarchális családképet tovább gyengítette, hogy nemi egyenlőséget hirdettek, amit közel azonos bérek előírásával, valamint a nemi különbségek elnyomásával igyekeztek megvalósítani. Nem véletlenül írja Susan Brownwell, hogy „a sötétszínű, nemi jelleget elrejtő egyenruhájú, tökéletes összhangban gyakorlatozó kínaiakról szóló új felvételek százai a Nyugat számára a maoista korszak egyik legtartósabb képévé vált”.³⁵

Emellett szorgalmazták a minél nagyobb gyerekvállalást is, azon az alapon, hogy minél több a munkás, annál erősebb az ország.³⁶ Ez a propagandakampány a javuló életkörülményekkel karöltve baby boomhoz vezetett, a termékenységi ráta tartósan családonként öt gyermek fölé emelkedett. Ennek hatására három évtized alatt Kína lakossága a duplájára nőtt, a Föld legnépesebb országává téve az országot.

A lakosság robbanásszerű növekedésével párhuzamosan azonban az életszínvonalat nem sikerült magasabbra emelni. Félő volt, hogy túlnépesedési válság alakul ki. A hetvenes években ezért átfogó ellenirányú kampányba kezdtek „később, ritkábban, kevesebbet” (*wan, xi, shao*) hívószavakkal, fogamzásgátló (mód)szerek országos szintű terjesztésével. Ez a propaganda is sikeresnek bizonyult, a kínai párok a korábbi időszakhoz képest később kötöttek házasságot, később vállaltak gyereket, és

34 Goh, i. m. 3.

35 Brownell, Susan: *Training the Body for China: Sports in the Moral Order of the People's Republic*, The University of Chicago Press, Chicago – London, 1995, 58.

36 Salát Gergely: Demográfiai folyamatok Kínában, *Kommentár*, 2012/1. A cikk kiváló összefoglalója a Kínai Népköztársaság demográfiai folyamatainak.

abból is kevesebbet, nagyobb időközök elteltével. Egy évtized alatt a termékenységi ráta körülbelül a felére zuhant.³⁷

Egy gyermek, négy évtized

A kínai társadalom mérnökei tehát tíz év alatt fordítottak a demográfiai mutatókon, az eredmények azonban nem bizonyultak elegendőnek a Mao halála után hatalomra került, gazdasági nyitásra kész új vezetésnek. Egyikük, Song Jian ugyanis a nemzetközi közhangulatban terjedő túlnépesedési pánik hatására kiszármoltatta, hogy Kína ideális populációja körülbelül 700 millió fő.³⁸ Belső pártharcok árán, de elfogadtatott egy olyan tervet, amely 2080-ra ezt a népességszámot célként tűzte ki, méghozzá a gyermekvállalás kollektivizációja által. Az 1979-ben bevezetett „családtervezési politika” (*jihua shengyu zhengce*), bár elnevezésében sehol sem szerepelt az egygyerekes megkötés, a gyakorlatban mégis egykepolitikát jelentett.³⁹

Az ideiglenes intézkedést nem országosan, hanem tartományi szinten vezették be, s akár járásonként eltérő módon tartatták be, számtalan kivételt alkalmazva. A nem *han* származású nemzeti kisebbségek például kezdetek óta több gyermeket vállalhattak, a „kihalás szélén álló” veszélyeztetett népcsoportok családjai pedig korlátlan számban vállalhattak gyermeket.

A szabályozást betartó családok extra juttatásokban részesülhettek, míg megsértői nemcsak bírságot kellett fizessenek, de a propaganda felelőtlen állampolgárokként kezelte őket, elzárva előlük az ingyenes ellátások, a munkahelyi juttatások és a párbeli előrelépés lehetőségeit. Az alapvetően anyagi jellegű motiválás mellett azonban rendre súlyos helyi túlkapások, kényszerabortuszok, gyerekgyilkosságok is előfordultak.

Míg eleinte elsősorban a sűrűn lakott városias területeken tartatták be a legkeményebben az intézkedést, mégis vidéken váltotta ki az első nagyobb elégedetlenségi hullámot, ahol a propaganda pszichés nyomása és a gazdaságilag motiváló tényezők kevésbé érvényesültek, a szüleit eltartó, földművelő fiúgyermek hagyománya azonban még erősen élt. Így 1984-ben engedélyezték a falusi, földművelésből élő családoknak, hogy második gyereket is vállaljanak, elsősorban akkor, ha az első gyermek elhunyt, munkaképtelennek lett nyilvánítva vagy lánynak született. A gyermekképzés tehát alig változott.

37 Feng, Wang et al.: Can China afford to continue its one-child policy?, *AsiaPacific Issues*, 77. East-West Center, Honolulu, 2005.

38 Zubrin, Robert: *Merchants of Despair – Radical Environmentalists, Criminal Pseudo-Scientists, and the Fatal Cult of Antihumanism*, The New Atlantis Books, New York – London, 2012.

39 A téma összefoglalását ld. Huang, Lucy Jen: Planned Fertility of One-Couple/One-Child Policy in the People's Republic of China, *Journal of Marriage and Family* 44/3. 775–784.

A kilencvenes évek szigorúbb periódusa után az új évezredben, az egykenemzedék szülői korba kerülésével újra enyhíteni kezdtek a szabályozáson. Katasztrófák, így például a 2008-as szecsuáni földrengés után a gyászoló anyáknak engedélyezték új gyermek vállalását. Számos esetben a kvótát házasságonként mérték, így válásokkal és újra házassodásokkal egy kínainak a szabályozást betartva akár több gyermeke is lehetett. Rendszerint engedélyezték az egykeszülőknek, hogy két gyermeket vállaljanak, sok járásban azonban egy idő után már akkor is megtették ezt, ha csak az egyik szülő volt egyke.⁴⁰

A családtervezési politika következményei

Természetesen azokra, a kínai nyitás óta felemelkedett társadalmi rétegekre, amelyek jelentős vagyonukat magáncégeknek és magánvállalkozásoknak, nem pedig állam intézményeknek köszönhetően szereztek, anyagi stabilitásuk miatt a családtervezési politika cikkelyei kevésbé elrettentő erejűek. Meglepő módon mégis ez a tehetősebb, urbánus réteg az, amelyik leginkább magáévá tette a politika által kihirdetett elveket, és értékként kezelte őket. A nagyvárosokban – és Kína lakosságának több mint fele már városokban lakik – a nők egyre nagyobb része nem használja ki a kvótaengedményét, és megmarad az egy gyermek mellett.⁴¹ Sanghajban és nagyobb városokban az önként vállalt gyermektelenség sem számít már rendkívülinek. A fogyasztói értékrendszer felől nézve – a kortárs kínai kultúra pedig sok szempontból „vadkapitalista” jegyeket mutat – ez nem is olyan meglepő, hiszen a gyereknevelés állami támogatások nélkül rendkívül drága befektetés.

A társadalmi átalakulásokkal, ahogy a városi nők egyre nagyobb része keresett magának állást, félig-meddig a nagyszülőkre hárult a gyermeknevelés, így egyre gyakoribbakká váltak a háromgenerációs családok. Ehhez kötődik a kínaiak által 4:2:1 szindrómának nevezett jelenség – egy gyermekre normális esetben két szülő és négy nagyszülő jut. Ez két szempontból aggasztotta a kínai közvéleményt. Egyrészt a jövőre nézve, hiszen a társadalom öregedésével előbb-utóbb ennek az egy gyermeknek kell majd eltartania idősebb rokonait. Másrészt a jelen felől: a média a szabályozás bevezetésétől kezdve „napocskáknak” és „császárocskáknak” (*xiao huangdi*) bélyegezte az egykéket, ezzel utalva a családban elfoglalt központi helyükre, és a veszélyre, hogy státusukból fakadóan elkényeztethetik, félrenevelhetik őket. Ezeket a közkeletű nézeteket alátámasztották olyan kínai kutatások, amelyek azt mutatták ki, hogy az egykéek egocentriku-

40 Johnson, Kay Ann: *China's Hidden Children – Abandonment, Adoption, And The Human Costs of The One-child Policy*, The University of Chicago Press, Chicago, 2016, 169–170.

41 Goh, i. m. 5.

sabbak a testvérrel bírónál, valamint engedetlenebbek és tiszteletlenebbek az idősebbekkel – bár nemzetközi kutatások szerint az egyesség önmagában még nem jelent kimutatható előnyt vagy hátrányt a proszociális viselkedés kialakulásában.⁴²

Annyi bizonyos, hogy az egyikék vállára mai napig komoly terhek nehezednek családtagjaik elvárásai formájában. Egyedül ők képesek valóra váltani szüleik családjuk felemelkedésével kapcsolatos reményeit. Rokonaik az ő tanulmányi, majd később anyagai sikereikért vállalják áldozataikat, azt remélve, hogy azok majd megtérülnek. Az így kialakuló versenyszellem miatt sok tanuló a normál iskolaidő után késő estig *buxibanban*, cram schoolban tanul, hogy növelje előnyét kortársaival szemben,⁴³ hiszen egyetlen és megismételhetetlen érettségi vizsgán múlik az, hogy kit milyen egyetemre vesznek fel, mit tanulhat tovább.⁴⁴ Emiatt a gyerekeket körülbelül másfél éves koruktól kezdve folyamatosan ellenőrzik, és ha kell, korrigálják viselkedésüket. Ez a fokozott kontroll az önállóság, az önálló döntés hiányához vezet. Magam tapasztaltam, milyen sok diáknak szinte kulturális sokkot és megoldhatatlan problémákat jelent az, hogy az egyetemeken koedukált oktatás zajlik, hogy már nincs uniformis, így ki kell alakítania valamilyen önálló ízlést.

Ahelyett azonban, hogy az egyikéket elkényeztetett császárocskáknak vagy szüleik által elnyomott szolgáknak tekintenénk, érdemes jobban megvizsgálni a jelenséget. Esther Goh hívta fel arra a figyelmet, hogy a városokban elterjedő háromnemzedékes családmodell elemzésével sokkal árnyaltabb képet kaphatunk a kortárs Kína egyke gyermekeinek helyzetéről.

Az idősek helye a társadalomban például teljességgel megváltozott. Míg régen a felnőtt is köteles volt a szülőltisztelet nevében saját szüleire hallgatni, ma a nagyszülők gyakran félnek megnevelni unokáikat, vagy gyermekükre hagyják a dolgot.⁴⁵ A hagyományos apakép is megváltozott: egy mai apának már illelme vennie gyermekei egyéni szükségleteit; az apákat

42 Uo. 132. A leírt engedetlenség, illetve antiszociális viselkedés a kutatások szerint sokkal szorosabb összefüggésben áll a kínaiakra hagyományosan jellemző tekintélyelvű nevelési stratégiáival, amelyek a szülői kényszer, a büntetések (kilitásba helyezése) miatt, valamint az elegendő érzelmi támogatás, útmutatás és magyarázat hiánya folytán könnyen vezetnek a gyermekekben zavarhoz, frusztrációhoz, bizonytalansághoz, így deviáns társadalmi viselkedéshez és kortársi elutasításhoz is. Xinyin, Chen et al.: Authoritative and Authoritarian Parenting Practices and Social and School Performance in Chinese Children, *International Journal of Behavioral Development* 21, 1997/4, 867.

43 Érdemes megjegyezni, hogy a kínai oktatásnak mai napig hangsúlyos részét képezi az ősi időkből eredeztethető recitáló tanulás, a szövegek (gyakran értelmzés nélküli) hangos ismételtetése, „mantrázása”.

44 Kínát a felvilágosodás és az orientalizmus mint az oktatás kultúráját ismerte meg. Ezt árnyalják azok a vélemények, melyek szerint a kínai oktatási kultúra sajátossága leginkább a „vizsgapokol” szóban foglalható össze. (Ld. Wu, i. m. 35.)

45 Goh, i. m. 124.

rendszerint aggasztja, mit gondol róluk a gyermekük.⁴⁶ A szülők gyermekeikre egyre kevésbé mint időskori anyagi befektetésre (*yang er fang lao*), jóval inkább mint időskori társra (*yang er pei lao*) tekintenek.⁴⁷ Így az anyák is egyre erősebben függenek érzelmi- és pszichológiailag gyermekeiktől.

Goh a „nemzedékközi nevelői koalíció” kifejezésével arra utal, hogy bár az unoka megnevelésére összefogó szülők és nagyszülők célja általában azonos, de a generációk felfogása jelentősen eltér a neveléssel kapcsolatban, ennek következtében a nevelésben rendszerint következtelenség és koordinációhiány lép fel, amit a gyermekek ki is használnak – szakszóval megtanítanak hasítani.⁴⁸ Ehhez járul hozzá az is, hogy az egyke gyermekeknek gyakran kell gondozóikkal törődniük, a közöttük kipattanó vitákat elsimítaniuk, álláspontokat közvetíteniük. Ezek a tényezők valójában mozgásteret biztosítanak az egyke gyermek kapcsolati tőkéjének fejlesztésében, így hatóerejében, önállóságában is. Ezek miatt nevezi Goh a jelenkor egyke kínai gyermekeit „magányos taktikusoknak”, akiknek folyamatosan gondozóik elvárásai és önnön szükségleteik között kell egyensúlyozniuk, ezekkel a kihívásokkal azonban gyermekként, egyedül kell megbirkózniuk.⁴⁹

*

A családtervezési politika számos más nem várt következménnyel is járt. A szabályozás bevezetése utáni időben elterjedt gyakorlat alakult ki a kvóta felett született (leány)gyermekek nyílt és hivatalos örökbeadására – közeli barátoknak, rokonoknak. Ezt a lehetőséget azonban hamarosan korlátozták, emiatt megszorodtak az illegális adoptációk, jelentősen rontva az adoptáltak életminőségét, lehetőségeit.⁵⁰ Sokan úgy próbálták elkerülni a büntetéseket, hogy be sem jelentették gyermekük születését. Őket, a regisztrálatlan, jogi értelemben nem létező személyeket nevezik fekete gyerekeknek (*heihaizi*). Mivel törvényen kívüliként semmiféle hivatalos intézménnyel nem kerülhetnek kapcsolatba, ezért általában családi vállalkozásokban rejtve dolgoztatják őket. Létszámuk a népszámlálások adatai alapján a kilencvenes években meghaladta a nyolc és fél milliót, bár azóta számuk fokozatosan csökken.⁵¹

Ezek mellett megnövekedett az érdeklődés az ikrek iránt is, mivel az ikerszülések kvótakivételnek számítanak. Az ikrekkel

46 Uo. 129.

47 Részletes elemzés: Ye, W. Z: *Haizi Xu Qiu Lun – Zhong Guo Haizi De Cheng Ben He Xiao Yong (Chinese Theory of Children's Needs – The Cost and Profits of Raising Children in China)*, Fudan University Press, Shanghai, 1996.

48 Goh, i. m. 129.

49 Uo. 10.

50 Johnson, i. m. 163.

51 Yingying, Zhou: *Uncovering Children in Marginalization. Explaining Unregistered Children in China*, IUSSP General Conference, Tours (France), 2005. június 14.

kapcsolatos kutatások és a különféle ikerterhességeket elősegítő csodaszerek piaca is jelentősen megnövekedett.⁵² A tehetősebb rétegek körében pedig hódít a szülésturizmus, mivel ezek is kivételt jelenthetnek. Mióta a belügyeiben elvileg független Hong Kong szigorította a szüléssel kapcsolatos törvényeit, sokan a legközelebbi vízummentesen látogatható USA-külbirtokra, az Északi-Mariana-szigetekre utaznak szülni. Mindezek a jelenségek nagyfokú korrupció nélkül nem valósulhattak volna meg, s maguk után vonták egy, a gyerekvállalással kapcsolatos féllégális vagy illegális ipar kialakulását.

Bár a nők életminősége 1949 óta fokozatosan javult, és a népi Kína rendszerint a legjobb egyharmadban végez az országokat nemzeti egyenlőtlenségek alapján sorrendbe rakó listákon, a nyers adatok elfednek egy aggasztó jelenséget. A társadalomban egyre kevesebb a nő, az utóbbi évtizedben 100 lány újszülöttre körülbelül 120 fiú jutott. Azaz, ha meghatározható a család egyetlen leendő gyermekének neme, akkor a családok többsége a fiúkat többre értékeli. Az elférfiasodó társadalom már most problémákat jelent, és a kimutatások szerint egy évtizeden belül több mint 30 millió házasulandó korban lévő férfinak matematikailag sem jut majd kínai feleség, amely miatt családjuk, így utódaik sem lehetnek.

A kínai születésszabályozással kapcsolatos adatok titkosítottak, a családtervezési politika hatásával kapcsolatban így sokszor csak becslést értékekkel rendelkezünk. Így az sem biztos, mekkora részük történt önként, és mennyi kényszer hatására. 1979 óta összesen körülbelül 300–400 millió gyermek, átlagolva évente mintegy Magyarországnyi ember nem születhetett meg a szabályozás következtében.

Ami biztosabb, hogy a termékenységi ráta a hatvanas évek végi csúcstól jelentő 6 gyermek/nőhöz képest mára tartósan az 1,5 körüli értékre esett⁵³ – míg a természetes reprodukcióhoz szükséges standard ráta a 2,1. Tudományos vita tárgyát képezi ugyanakkor az a kérdés, hogy ezek a változások szükségszerűen a családtervezési politika eredményei-e, vagy maguktól is megtörténtek volna a nyitás óta történt gyors és radikális kulturális és társadalmi átalakulások hatására. Irán, Thaiföld és több indiai állam ugyanis hasonló csökkenést produkált, azonban az egy gyermekes politika bevezetése nélkül.⁵⁴

A legtöbb előrejelzés abban egyetért, hogy a kínai lakosság növekedése 2030 körül eléri a csúcstól, majd fokozatosan csökkenni fog a népességszám. A régió más országaiban megfigyelhető folyamatok, így a japán és dél-koreai társadalmak ijesztő gyerekvállalási és öregedési mutatói tükrében talán nem megle-

52 *China: Drug bid to beat child ban*, China Daily, Associated Press, 2006. február 14.

53 Wang, i. m. 125.

54 Uo.

pő, hogy 2015 végén a Kínai Kommunista Párt kihirdette, eltörli az eddigi szabályozást.

A kínai egygyermekes politika így, bár a maga 37 évével a KKP leghosszabb kampányának bizonyult, formálisan véget ért. Aki azonban a gyermekvállalás demokratizálódását várta a változástól, annak csalódnia kellett. A KKP továbbra is elsősorban a demográfiai folyamatokra reagálva hozza meg társadalomformáló döntéseit. A népi Kína törvénybe foglalt hivatalos álláspontja 2016 óta talán nem meglepő módon a „kétgyermekes politika”.⁵⁵

Ha végigtekintünk a kínai civilizáció több ezer éves történelmén, azt láthatjuk, hogy a gyermekek megítélése hosszú időn át, szinte változatlanul a családban betöltött szerepükön múlt. A család pedig a szülőtisztelet szívós normájának köszönhetően sokkal inkább a szülők, semmint a gyermekek körül forgott. A jelen fiataljaira ugyanúgy ránehezedik a jövőbeli felnőtt képe: ők a család sorsának kulcsai. Bár az elmúlt százötven év sok változást hozott,⁵⁶ a ma Kínájában gyerekek lenni most is hasonló terhekkel jár, mint háromezer éve.

55 *Top legislature amends law to allow all couples to have two children*, Xinhua News Agency. 2015. december 27.

56 A kínai kultúrával kapcsolatban gyakran felvetik, általában a buddhizmus példáján keresztül, hogy kellő idő alatt minden külső hatást megemészti, magába olvaszt és közben teljesen „elkínaiasít”. Érdekes kérdés, hogy mit fog kezdeni Kína a posztmodern információs kultúrával, s hogy ez milyen hatással lesz a jövő gyermekére.

Gyerekkatonák a szomáliai konfliktusban

A gyerekkatonákról általában

A gyerekek háborús konfliktusokban történő alkalmazása első pillantásra vitán felül álló jelenség: a nyugati társadalmak lakosságának döntő többsége alighanem egyetért azzal a megállapítással, hogy a tizennyolc év alatti fiatal- és kiskorúak alkalmazása nem csupán nemzetközi jogi, de komoly erkölcsi normákat is sért, és legalább annyira elítélendő, mint például a gyerekek szexuális kizsákmányolása. A *gyerekkatona* kifejezést hallva a többségnek az afrikai helyi konfliktusok jutnak az eszébe, ahol a gépkarabély használatára már alkalmas, a brutális kiképzésnek köszönhetően minden gátlástól mentes, gyakran alig hat-hét-éves, erőszakkal toborzott kiskorúak vívják harcukat különféle felkelőszervezetek keretében, és követnek el szemrebbenés nélkül vérengzéseket akár saját közvetlen pátriájuk ellen. A jelenség már elérte a hazai közönség ingerküszöbét is. Mindebben nagy szerepet játszik a Magyarországon is fellelhető ismeretterjesztő irodalom¹ mellett a téma gyakori megjelenése a különféle művészeti ágakban, mindenekeelőtt a filmben.²

Ennek tükrében meglepő, hogy valójában nem csupán a gyerekkatonaság nemzetközi szabályozása, de maga a fogalom is meglehetősen képlékeny és vitatott. A háttérben számos tényező áll. A legfontosabb talán az, hogy valójában a nyugati értelemben vett gyerekek – 18 év alatti fiatalok – a történelem során rendszeres résztvevői voltak a fegyveres konfliktusoknak. Ahogy arra tanulmányában Paragi Beáta is rámutat: „Nyugaton [...] fokoza-

1 Lásd például Oroma Fiona – Schumicky Lilla – Szilasi Ildikó: *A háború gyermekei*, Afríbook, Budapest, 2008; Beah, Ismael: *Gyerekkatona voltam Afrikában, amíg ti játszottatok*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007.

2 Gondolunk itt olyan széles közönséget elérő alkotásokra, mint a *Véres gyémántok* (2007), *A géppisztolyos prédikátor* (2011) vagy az *Isten városa* (2002)

tosan alakult ki a napjainkban univerzálisként ismert gyerekkép. Központjában a gyerekkor ártatlansága áll, a gyerekek felnőtt világtól való elkülönítése. Ennek alapján a nemzetközi humanitárius jogban a gyerekek többnyire „pre-társadalmi» lényekként jelennek meg, akikkel csupán történek a dolgok, akiket a felnőtt világ kemény valóságától el kell különíteni, akiket 18 éves korukig mindenféle társadalmi veszélytől hermetikusan el kell zárni.”³ Paragi ennek tükrében hangsúlyozza, hogy a gyerekkor egy társadalmi konszenzuson alapuló konstrukció, amely kultúránként más és más. Ez jól tetten érhető a világ és a történelem számos pontján: a nomád népek zöménél a pubertáskort elért fiúk beavatási szertartáson esnek át, amelynek keretében harcosná és népük védelmezőjévé válnak. A középkori Európában az apródok – tizenegynéhány éves fiatalok – uruk fegyverhordozójaként mentek a csatába. De gondolhatunk a II. világháború időszakára, amikor is – a Hitlerjugend szélesebb körben ismert gyakorlatán túllépve – szinte mindegyik harcoló fél esetében norma volt a 17 éves fiatalok besorozása. A jelenség elfogadottságát jelzik az olyan irodalmi alkotások is, mint Gárdonyi Géza *Egri csillagokja* (Bornemissza Gergely alig serdülő ifjú, amikor Buda elesténél végez egy törökkel), Petőfi Sándor *A kisdobosa* vagy Victor Hugo *A nyomorultak* című regényében Gavroche alakja. A 2007-ben megszületett párizsi alapelvek alapján ugyanis nem csupán azok tartoznak a gyerekkatonák közé, akik fegyverüket nyíltan viselik és használják (gyerek kombattánsok), hanem a fegyveres csoportok tevékenységében érintett fiatalok is, akik hordárként, szakácsként, hírvivőként, kémként vagy akár szexuális rabszolgaként végeznek feladatokat az adott szervezet működtetésében.⁴

Érdeemes szem előtt tartanunk azt is, hogy a mi szabadsághősünk az ellenség szemében sok esetben gyerekkatonák. A Góliátot legyőző Dávid a zsidó-keresztény kultúra egyik központi hősalakja, miközben modern fogalmainak alapján kétségkívül egy gyerekkatonáról van szó. Ugyanezt elmondhatjuk az 1956-os forradalom és szabadságharc során harccselekményekben részt vevő fiatalokról: miközben a magyar nemzeti hagyomány a hazáért életüket áldozó hősként emlékezik meg róluk, per definitionem ők is gyerekkatonák voltak. Ezt az analógiát folytatva ugyanez vonatkozik a harmadik világtól meglehetősen távol álló brit hadsereg azon önkéntes tagjaira, akiket kormányuk 18. születésnapjuk betöltése előtt vezényelt Irakba 2003 és 2005 között,⁵ vagy éppen az Egyesült Államokra és Kanadára, amelyek a kétezres évek elején még lehetővé tették, hogy állampolgára-

3 Paragi Beáta: Gyerekkatonák Afrikában, *Külügyi Szemle*, 2008/tél, 57–80, 67.

4 Szijj Dóra: Az „új” háborúk hozadéka: a gyerekkatonaság modernkori formái, *Nemzet és Biztonság*, 2010/május, 27–38, 28–29.

5 Child Soldiers Global Report 2008. Summary. Coalition to Stop the Use of Child Soldiers. www.childsoldiersglobalreport.org (utolsó letöltés: 2016.10.17.)

ik – szülői beleegyezéssel – szintén akár 17 évesen is csatlakozhassanak a haderőhöz.⁶ A 2008-as Global Report adatai szerint 63 olyan ország volt a világon, amely törvényileg lehetővé tette a fiatalok önkéntes csatlakozását a haderőhöz, és ebből 26 esetben ez a tényleges gyakorlat szintjén is működött.⁷ Mindezek alapján tehát a gyerekkatonai fogalma alá tartoznak a hazájukat, közösségüket önként védő, erkölcsileg elfogadott szabadsághősök éppúgy, mint a sokszor kényszerrel, erőszak és pszichológiai nyomás hatására a fegyveres csoportokhoz csatlakozó fiatalok, akikből aztán uraik személyiség és gátlások nélküli gyilkológépeket faragnak.

Mindezeket figyelembe véve érthetővé válik, hogy a fogalom mögött álló konszenzus és jogi szabályozás kialakítása korántsem egyszerű feladat. Mert bár azzal a többség egyetért, hogy a különféle fegyveres konfliktusokban nincs helye a 14 év alatti kiskorúak alkalmazásának, a felső határ képlékeny. A különféle szabályozások alapvetően a 15. és a 18. betöltött életévet veszik alapul, s miként a fenti példákból láthattuk, ezek nem kizárólagosan a fejlett és a fejlődő államok közti különbségeken múlnak.⁸ Nem feledkezhetünk meg a motiváció fontosságáról sem: érzékelhetjük, hogy sokakban jogos a felháborodás, ha a szovjet megszállók ellen küzdő Mansfeld Péter alakját próbálja valaki egybemosni az ugandai hadúr, Joseph Kony által erőszakkal besorozott, gyakran kábítószeres és erőszak hatása alatt, kényszerből cselekvő, nehezen definiálható politikai célokért – vagy épp pusztán anyagi haszonszerzésből – csatába küldött kiskorúakkal. Ez azért is fontos, mert nem vitatva a kulturális sajátosságok fontosságát, illetve a gyerekkor sok szempontból konstruált fogalmát, az 5–10 éves gyerekkatonák alkalmazása az afrikai, ázsiai, latin-amerikai fegyveres mozgalmakban nem csupán a „nyugati” szemüvegen keresztül, de a helyi mércék és megítélés szerint is abnormális.

Ez a tanulmány azt a megközelítést alkalmazza, miszerint minden 18 év alatti személy, aki részt vesz fegyveres küzdelemben, vagy hírszerző, hordár, szakács stb. szerepkörökben támogatja az állami vagy állam alatti fegyveres csoportok működését, gyerekkatonának minősül. A témával foglalkozó legtöbb nem kormányzati szerv (NGO) is ezt a szempontrendszert alkalmazza. Ez az életkori határ kétségkívül a gyerekkorral kapcsolatos „nyugati” megközelítést részesíti előnyben más kulturális konstrukciókkal szemben, ugyanakkor kikerüli a meddő politikai csatározás terepét. Ráadásul összességében az látszik, hogy az érintett szereplők többsége egyre inkább ezen álláspont elfogadása felé mozdul el: Nagy-Britannia például a nemzetközi felháboro-

6 Sziij, i. m. 30.

7 Child Soldiers Global Report, i. m. 6.

8 Paragi, i. m. 2008, 61.

dás miatt az Irakba telepített fiatalokú katonák nagy részét pár hét után kivonta az frontvonalból.⁹

A gyerekkatonaság elterjedtsége

A fentebb bemutatott polémiák miatt nehéz – sőt szinte lehetetlen – meghatározni a gyerekkatonák pontos számát és a jelenleg elterjedtségét. Paragi Beáta a különféle nemzetközi szervezetek becsléseire hivatkozva 300 ezer körülre teszi az érintett fiatalok számát, hozzátéve, hogy a szám 1990 óta lényegében nem csökkent.¹⁰ Szijj Dóra szerint 200–300 ezer gyerekkatonával számolhatunk.¹¹ Az ENSZ 2014-es jelentése az előző évben végzett kutatások alapján több mint 4000 esetet dokumentált, de ez nyilvánvalóan csupán a jéghegy csúcsa.¹² A jelentés 23 országban 51 különféle fegyveres csoportot talált, amelyek valamilyen formában gyerekkatonákat alkalmaztak.¹³ Tekintettel azonban a kérdés politikai érzékenységére – amely jelentős nagyhatalmi szereplőket is érint –, a jelentés eleve csak a legrenitensebb államokat és szervezeteket vizsgálhatta. Már idéztük a 2008-as Global Reportot, amely 26 állam reguláris haderejében talált fiatalokúakat, s amelyből 9 konkrétan érintve volt fegyveres konfliktusokban. A nem állami szereplőkkel (gerilla- és terror-szervezetek) együtt ez összesen 21 országot érintett.¹⁴ Szijj Dóra tanulmánya szerint azonban a jelenség ennél jóval elterjedtebb: a világon működő reguláris hadseregek, gerilla- és terror-szervezetek mintegy 40%-a alkalmaz valamilyen formában 18 év alatti gyerekkatonákat.¹⁵

A jelenség ilyen fokú elterjedtsége mögött számos tényező húzódik meg. A gyerekkorral kapcsolatos korábban említett társadalmi konstrukció mellett nem feledkezhetünk meg arról, hogy a világ lakosságának zöme rendkívül fiatal. A fejlődő világban a népesség jelentős része 15 év alatti: Afrikában például ez az arány 2014-ben 43% volt.¹⁶ Így kézenfekvő, hogy olyan jelenségek mellett, mint a gyerekmunka, a gyerekkatonaság is elterjedtebb, mint a fejlett világban. Ez azonban nem magyarázza, miért kerül sor olyan fiatalok harci alkalmazására, akik az adott kultúra megítélésében sem sorolhatók a harcosok rétegéhez. Paragi felhívja rá a figyelmet, hogy a gyerekkatonaság jelensége mögött nagyon is nyilvánvaló közgazdasági mozgatórugók

9 Child Soldiers Global Report, i. m. 9.

10 Paragi, i. m. 61.

11 Szijj, i. m. 1.

12 Children and armed conflict. Report of the Secretary-General. A/68/878-S/2014/339, 2014.05.15., 2. www.un.org (utolsó letöltés: 2016.10.22.)

13 Uo. 2.

14 Child Soldiers Global Report, i. m. 5.

15 Szijj, i. m. 1.

16 World Population Prospects. Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision, www.esa.un.org (utolsó letöltés: 2016.10.22.)

is meghúzódnak, amelyek leírhatók a klasszikus kereslet-kínálati piaci modellel. Kínálati oldalon ott találjuk a mérhetetlen szegénységet, az oktatási rendszer hiányosságait, a háborús környezetet, amely normává teszi az erőszakot, a család hiányát, a kortárs közösség vonzerejét, a földhöz és más javakhoz való hozzájutás esélyének csökkenését. A keresleti oldalon pedig sokszor olyan csoportok állnak, amelyeknek nincs igénye kiválóan képzett katonákra, mert az etnikai-vallási küzdelemben azok igazából alacsony felkészültségű „fogyótermékek”. Az egyszerű kézfegyverek – a klasszikussá váló AK-47-es és változatai – használatának megtanulása könnyű és gyors folyamat, ugyanakkor a gyerekkatonák nem kérnek fizetést, igényeik szerények, testalkatuknál fogva gyorsan mozognak, megfelelő fizikai és lelki kényszer, illetve traumatizálás hatására szinte vakon követik a parancsot. Fontos tulajdonságuk, hogy veszélyérzetük alacsony, és bizonyos kor alatt nem jellemzi őket a halálfélelem – utóbbi különösen öngyilkos merénylőként való alkalmazásukat könnyíti meg.¹⁷ Gyerek voltuk miatt könnyen befolyásolhatók, személyiségük kifejeletlen, ezért a bennük levő gátlások is egyszerűbben lebonthatóak. Ahogy Szijj Dóra rámutat: „egy gyermek, aki könnyen befolyásolható, feltétlen hűséget és alázatot tanúsít a parancsnokával szemben, esetleg bosszúvágy hajtja a megölt családtagokért (pszichés okok), gyorsan tanul, nem aggodódik amiatt, hogy családjához visszatérjen, nincs felesége, gyermeke”.¹⁸ Mindezek alapján a gyerekekből viszonylag kis ráfordítással ideális és olcsó „gyilkológépek” nevelhetők. Ráadásul a dezertálásuktól sem kell félni: a milíciák ugyanis gyakran arra kényszerítik őket, hogy saját szűkebb pátriájuk ellen kövessenek el atrocitásokat – esetenként közvetlen családtagjaik ellen. Márpedig a közösségalapú társadalmakban nincs annál nagyobb vétek, mint ha valaki az őt védő és eltető közeg ellen fordul. A bűntudat és a szégyen ezért gyakran áthidalhatatlan szakadékot jelent a fiatal gyerekkatonák számára, így még akkor sem térnek vissza rokonaik körébe, ha megszabadulnak a katonai szolgálatól, és rehabilitációs programokon esnek át.¹⁹

Bár a gyerekkatonák reguláris erővel szembeni bevethetősége általában alacsony, az esetek többségében a fegyvertelen civil lakossággal szemben kerülnek alkalmazásra, amely részéről minimális ellenállásra számíthatnak, ugyanakkor ők sem irgalmaznak senkinek és semminek: mivel nem fejlődhetett ki bennük a felnőttekkel, időséssel, nőekkel, kortársaikkal szembeni tisztelet, illetve védelemtudat, könnyedén rábíratók etnikai tisztogatás végrehajtására is. Képzettebb ellenféllel szemben ugyan veszteségeik magasak lesznek, de az elesett gyerekkatonák a jelenség

17 Boko Haram Reaches New Low: Uses 10-Year-Old Girl as Suicide Bomber, 2015.01.10. www.slate.com (utolsó letöltés: 2016.10.30.)

18 Szijj, i. m. 34.

19 Uo. 36–37.

előbb bemutatott természetéből fakadóan könnyen pótolhatóak: ez jól megmutatkozott az LRA tevékenységében, amely harcsoznak legalább 80%-át alkották gyerekek.²⁰ Ugyanakkor életkoruk bizonyos védelmet is jelent a számukra: a legtöbb kultúrában a gyerekek kiemelt védelmet és gondoskodást élveznek, így a gyerekkatonákkal először találkozó reguláris csapatok sokszor tétováznak, mit is tegyenek: vegyék fel a harcot a gépkarabéllyal felszerelt, gyakran 6–8 éves gyerekekkel, vagy – amint az neveltetésükből fakadna – épp ellenkezőleg, próbálják valamiféleképpen megvédeni őket? A gyerekkatonaság egyik démoni oldalát épp az adja, hogy ezzel szemben a fiatalokú katonák – akiket mindenféle társadalmi kódtól, gátlástól és normától megfosztottak parancsnokaik – gondolkodás nélkül tüzet fognak nyitni az idegenekre, hisz számukra ők ugyanolyan ellenségek, mint bárki más. A jószándékú természetes tétovázás tehát könnyen a reguláris katonák életébe kerülhet. Ez különösen igaz azokra a konfliktusokra, amelyek megoldására külföldi békefenntartók érkeznek az országba. De jól megmutatkozik ez a gyerekek öngyilkos merénylőként való alkalmazásában is: a katonai vagy rendőri ellenőrzőpont felé közeledő tízéves kislány vagy kislány – szemben egy felnőttel – nem okoz fenyegetettség-érzést az ott őrködő katonákban, így könnyen megközelítheti őket halálos csomagjával – amit sok esetben nem is a gyermek, hanem az őt messziről figyelő és instruáló felnőtt merénylő hoz működésbe.²¹ Mindez azért is pusztító hatású, mert amikor azt olvassuk, hogy a katonák válogatás nélkül nyitnak tüzet a civilekre, amögött gyakran ezek a tapasztalatok is meghúzódnak: a reguláris erők – akiknek számos tagja vesztette életét gyerekek vagy nők által végrehajtott öngyilkos merényletben – mindenkit potenciális támadóként fognak kezelni. Ez jól megmutatkozik a szomáliai afrikai uniós békefenntartó misszió, az AMISOM katonái esetében,²² vagy Afganisztánban, amikor a kanadai katonák tüzet nyitottak az ellenőrzőpontjuk felé közeledő, a figyelmeztetések ellenére sem lassító gépjárműre – amelyet, mint később kiderült, kisgyerekek vezettek.²³

Mindez jól mutatja az erőszaknak és a bizalmatlanságnak azt a spirálját, amelyet a gyerekkatonák korlátozás nélküli alkalmazása szül. Így a jelenség nem csupán saját maga okán, de közvetlen és közvetett hatásai miatt is gátolja a hosszabb távú konfliktusrendezést és stabilitást.

20 Paragi, i. m. 70–72.

21 Boko Haram Reaches New Low: Uses 10-Year-Old Girl as Suicide Bomber, 2015.01.10. www.slate.com (utolsó letöltés: 2016.10.30.)

22 AMISOM soldiers kill 5 civilians, including children, 2016.06.04. www.shabellenews.com (utolsó letöltés: 2016.10.30.)

23 Canadian soldiers cleared in Afghan children's deaths, 2008. szeptember 16. www.cbc.ca (utolsó letöltés: 2016.10.30.)

A szomáliai társadalom és történelem rövid összefoglalása²⁴

A kusita nyelvet beszélő szomálik alapvetően nomád társadalmaszervezetben élnek. Bár közös nyelvet beszélnek és válásuk is egyöntetűen az iszlám, a vérségi leszármazás alapján álló klánrendszernek köszönhetően mégis rendkívüli mértékben fragmentáltak. Bár a 20. század során milliók költöztek be városias településekre, elhagyva vándorló életmódjukat, a klánrendszer hatása továbbra is erős maradt.

Kelet-Afrika mostoha viszonyai között a szomáli klánok élete a túlélésért való mindennapi küzdelemről szólt, amelyet a száraz és esős évszakok váltakozása, időnként pedig az aszály és az éhínség ciklusai határoztak meg. Mindezen hatások jól megmutatkoznak a szomálik világhoz való hozzáállásában is, különösen a végletekig hajtott pragmatizmusban. A térség egyik első leírója és utazója, Drake-Brockman brit hivatalnok a 20. század elején arról értekezett, hogy a szomálik jobban ragaszkodnak a túlélés zálogát jelentő tevéikhez, mint asszonyaikhoz. Az európai szemzőgből nézve legmegdöbbentőbb talán mégis az, amikor a szerző leírja, hogy a legnagyobb aszályok idején a szomáli családok rabszolgának adják el gyermekeiket az arab kereskedőknek.²⁵ A helyi gondolkodás szerint ugyanakkor ez az egyetlen racionális cselekedet: minek néznék végig, hogy a gyerekek sorban éhen halnak, amikor az eladott családtag árából elegendő élelmiszert vásárolhatnak a túléléshez – nem beszélve arról, hogy az eladott gyerek „megélhetése” is biztosítva lesz? Az elmúlt száz év alatt ez a mentalitás nem sokat változott. Amikor e sorok szerzője 2014-ben Mogadishuba utazott, beszélgetett egy, a diaszporából visszatérő szomálival. A harminc év körüli férfi mesélt arról, hogy családja – felesége és másfél éves kislánya – Nagy-Britanniában élnek. Az is kiderült, hogy már legalább fél éve nem látta őket. A kérdésre, nem nehéz-e ez a helyzet, a férfi csak legyintett. „Dehogy” – majd hozzátette: „A nyugatiak túl érzelmesek. Nézem a filmeket, és mindenütt a túl sok érzelem. Mi, szomálik, nem vagyunk ilyenek.”²⁶ A férfi tudta, hogy családja Londonban biztonságban van, ő viszont itt, az újjáépülő Mogadishuban tudott szert tenni pénzre és hatalomra. Számukra nem volt kérdés, hogy ez a legideálisabb állapot, amiben az adott helyzetben élhetnek.

A nomád háttér – ahogy a korábbi fejezetben már szóltunk róla – azt is jelenti, hogy a fiúgyermek már kiskoruktól kezdve részt vesznek az állatok gondozásában, legeltetésében és ellátásában – sőt, ha kell, védelmében is. Ez igaz magára a klánra is. Így megállapíthatjuk, hogy a 18 év alatti fiatalok katonai alkal-

24 Ezt lásd részletesen: Marsai Viktor – Hettyey András: *Szomália – állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika szarván*, Publikon, Pécs, 2013.

25 Ralph Evelyn Drake-Brockman: *British Somaliland*, Hurst and Blackett, London, 1912.

26 A szerző interjúja, Mogadishu, 2014. január.

mazása egyáltalán nem idegen a szomáli kultúrától – sőt, annak szerves része.

Az elmúlt ötven év történelme Afrika szarván sajnos több esetben is lehetőséget adott ennek gyakorlására. Az ország 1960-ban vált függetlenné az egykori olasz és brit gyarmati területek egyesülésével. 1969-ben a demokratikus kormányzást Sziad Barre katonai diktatúrája váltotta fel. Két kisebb határháború után az ország véres fegyveres konfliktusba keveredett a szomszédos Etiópiával a zömében szomálik lakta Ogaden régióért. Szovjet és kubai segítséggel azonban Addisz-Abeba visszaverte az agressziót, s a szomálik súlyos vereséget szenvedtek. A kudarc hatására felerősödtek a klánok közti ellentétek, amelyek kezdetben lassú izzású, majd egyre intenzívebb polgárháborúvá szélesedtek. 1991-ben a különféle klánok szövetsége megdöntötte Sziad Barre hatalmát, de a várt béke helyett folytatódtak a harcok. A mezőgazdasági területek pusztulása óriási éhínséget idézett elő, amelyben legalább 300 000 ember vesztette életét. Bár a külföldi beavatkozás az ENSZ és az Egyesült Államok vezetésével véget vetett az éhínségnek, a békét és a stabilitást nem tudta elhozni: a missziók kudarca után folytatódott a klánok és hadurak közti küzdelem. Szomália bukott állammá vált mindenféle működő központi hatalom, közigazgatás vagy közszolgáltatások nélkül. Az egészségügy és a közoktatás összeomlott, a gazdaságban pedig a legkirívóbb vadkapitalizmus nyert teret. Ebből az anarchiából és reménytelenségből táplálkozva emelkedtek fel a térségben a különféle – kezdetben mérsékelt – iszlamista csoportok. Az elhibázott külső és belső döntések miatt azonban ezen szervezetek egy része radikalizálódott, és 2007-re megerősödtek a kifejezetten dzsihádisták szerveződések, élükön a rettegett as-Sabáb (az ifjak) nevű mozgalommal. 2009-re az as-Sabáb uralta szinte a teljes Dél- és Közép-Szomáliát – mintegy három Magyarországnyi területet. Hogy megakadályozzák a szervezet megerősödését és regionális terjeszkedését, a nemzetközi szereplők és a szomálik összefogtak a központi kormányzat megszilárdítására és a stabilitás kiépítésére. Az Afrikai Unió 22 000 fős békeművelete, az AMISOM véres harcok árán visszafoglalta a fővárost, majd a vidéki központok zömét. Ezzel párhuzamosan 2012-ben – 21 év után – ismét megalakult a külső szereplők által is elismert legitim központi hatalom, a Szomáli Szövetségi Kormány (FGS).

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a háború véget ért volna Afrika szarván. Az as-Sabábot komoly veszteségek érték, de még mindig az egyik legerősebb szereplő az országban, amely nem csupán a kormányzat, de az AMISOM ellen is nagy sikerrel hajtott végre támadásokat. Az FGS rendkívül korrumpált, s különféle – klánok mentén kialakuló – frakciók közti hatalmi harcok gyengítik. A kialakítandó szövetségi struktúra pedig, amely – kimondva-kimondatlanul – szintén az egyes klánok számára hozna létre autonóm államokat, sokak szerint sokkal inkább az

ország balkanizációját és a dezintegrációját segíti elő.²⁷ A kétség-telen fejlődés ellenére tehát a szomáli helyzet napjainkban is rendkívül törekeny, a fegyveres összecsapások, terrortámadások mindennaposak, külső támogatás nélkül a kormány hatalma valószínűleg napokon belül összeomlana.

A gyerekek helyzete Szomáliában

A UNICEF 2016-os jelentése szerint Szomália továbbra is Földünk azon országai közé tartozik, ahol a gyerekek kiszolgáltatottsága, nélkülözése és szenvedése kiugróan nagyarányú. A kiskorúak eleve sokkal jobban ki vannak szolgáltatva a külső hatásoknak, az éhezés, a tiszta ivóvízhez való hozzájutás hiánya, a pszichológiai sérülések sokkal inkább megviselik őket, mint a felnőtteket. Ez jól megmutatkozott a 2011-es éhínség idején, amikor az éhhalál 258 000-re becsült áldozatainak a fele öt év alatti kisgyermek volt.²⁸ Nem csoda tehát, hogy a szomáli konfliktus különösen súlyosan érinti az ország gyerek lakosságát, akik az össznépeségben belül jelentős arányt képviselnek: az ENSZ becslései alapján a nagyjából 11 millió szomáli medián-életkora 16,5 év volt, ami azt jelenti, hogy a lakosság fele ennél fiatalabb, 46,7%-uk pedig 14 éves vagy ennél fiatalabb. Ugyanakkor az egy nőre eső élve születések aránya még mindig 6,6 fölött van. Az óriási népességyarapodást csak részlegesen mérsékli, hogy 1000 élve született gyermekből 131,2 nem éri meg az ötödik születésnapját – ami az egyik legmagasabb érték a világon.²⁹ Ráadásul az öt év alatti a szomáli gyerekek közül legalább 300 000-en szenvednek krónikus alultápláltságban.³⁰ Nem elég tehát, hogy a szomáli gyerekek egy polgárháborús társadalomba születnek bele, de ennek a társadalomnak egyre nagyobb szeletét képviselik.

Mivel egészségügyi rendszer lényegében nem létezik, a gyerekek alig fele részesül a szükséges védőoltásokban. Ugyanakkor szinte minden leánygyermek átesik a női nemiszerv-csonkítás (FGM) szomorú és fájdalmas beavatkozásán. Az ENSZ becslései szerint tízből alig négy szomáli gyermek részesül valamiféle oktatásban. Nem ritka a gyereklányok házasságba kényszerítése, igaz, ez a gyakorlat javuló arányt mutat: a 15 év alatti lányoknak csak 10%-a érintett ebben, a 18 év alattiaknak viszont

27 Minderről lásd: Marsai Viktor: A szomáli szövetségi kormány első két éve és az al-Sabáb elleni katonai műveletek 2012–2014. (I.) *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle*, 2015/1. 65–95.; illetve Marsai Viktor: A szomáli szövetségi kormány első két éve és az al-Sabáb elleni katonai műveletek, 2012–2014 (II.) *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle*, 2015/2. 96–129.

28 Situation Analysis of Children in Somalia 2016. Executive Summary. UNICEF, 2016. www.unicef.org (utolsó letöltés: 2016.10.26.)

29 World Population Prospects. Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision, www.esa.un.org (utolsó letöltés: 2016.10.22.)

30 Situation Analysis of Children in Somalia 2016. Executive Summary. UNICEF, 2016. www.unicef.org (utolsó letöltés: 2016.10.26.)

már 50%-a. A korábban bemutatott nomád struktúrák miatt az öt és tizennégy év közötti szomáli gyerekek fele vesz részt gyermekmunkában.³¹

A látencia miatt csak becslések léteznek a gyerekekkel szembeni szexuális bűncselekmények mértékéről. A hagyományos klánkeretek közt ezek súlyos véteknek számítottak, a harmincéves polgárháború azonban szétzilálta a társadalmi kötelekeket. Ez egyrészt hozzájárult az általános morál romlásához, másrészt gyengítette a fiatalok körüli védőhálót. Az országban nagyon sok a családját elvesztett árva fiatalember, akik semmiféle védelemre sem számíthatnak. Az is problémát okoz, hogy a harcokban elesett vagy azokban távoli területeken részt vevő férfiak helyett az ő feladataikat is a nőknek, gyerekeknek kell ellátniuk, ami növeli az áldozattá válás esélyét. A becslések szerint a szomáli nők 2–13%-a lesz nemi erőszak áldozata, akiknek a harmada 18 év alatti. Az Amnesty International jelentése alapján jól látszik, hogy a környezetükből kiszakadt nők a legkiszolgáltatottabbak: a regisztrált esetek 56,7 %-ában belső menekültekről volt szó, akiket klánjuk nem tudott megvédeni. A támadást sok esetben különféle fegyveres csoportok katonái követték el, akik fegyverrel, gyakran a gyermekeikkel zsarolva bírták rá a nőket az erőszakba való beleegyezésre.³² Sokszor azonban még erre sincs szükség: a nők, gyereklányok önként ajánlkoznak fel a milíciatagok – esetenként pedig az AMISOM – katonái számára, hogy így némi élelemhez jussanak. 2014-ben komoly botrányt okozott, amikor a Human Rights Watch kutatásai alapján kiderült, hogy burundi katonák legalább 10 nőt erőszakoltak meg/bírtak rá szexuális szolgáltatásra. A legfiatalabb 12 éves volt. A katonák alkalmanként nagyjából öt dollárt fizettek nekik, vagy cukrot, élelmiszert, gyógyszert adtak cserébe. Több esetben tömeges erőszak történt. A tanúvallomások szerint egyes nők azért vállalták a megaláztatást, hogy így szerezzenek gyógyszert beteg gyerekeiknek.³³

A nemi erőszak látenciáját növeli a jelenség társadalmi megítélése. Ennek legkirívóbb példája a 13 éves, sokak szerint mentális problémákkal küzdő Ajsa Ibrahim Duhulov 2008-as esete volt. A kislány rokonait akarta meglátogatni, amikor három férfi megerőszakolta. A család jelentette az esetet az as-Sabáb helyi rendőrségének, akik azonban a kislányt találták bűnösnek parázsnaság elkövetésében. Ajsát nyilvánosan halálra kövezték, többeket pedig, akik a segítségére akarta sietni, agyonlőttek a milicisták.³⁴

31 Uo.

32 Rape and sexual violence in Somalia – An ongoing epidemic. Amnesty international briefing ai index: AFR 52/009/2013 30 August 2013; lásd még: Somalia Human Development Report 2012. www.undp.org (utolsó letöltés: 2016.10.26.)

33 Peacekeepers in Somalia use aid to rape women and buy sex for \$5 – HRW. 2014. szeptember 8. www.hiiraan.com (utolsó letöltés: 2016.10.26.)

34 Somalian rape victim, 13, stoned to death. 2008. november 3. www.theguardian.com (utolsó letöltés: 2016.10.26.)

A gyerekkatonák alkalmazása a szomáli konfliktusban

Mindezek tükrében érthető, hogy a gyerekek a fegyveres összecsapásoknak is rendszeres szereplői Szomáliában. Az ENSZ 2014-es jelentése 1293 konkrét esetet tárt fel, amelyben gyerekkatonák kerültek alkalmazásra. Különösen riasztó volt, hogy bár kétharmadukat az as-Sabáb sorozta be, a kormányerők – a Szomáli Nemzeti Haderő (SNA) – és a szövetséges milíciák – mint az Ahlu Szunna Val Dzsamal (ASWJ) – soraiban is százszámra szolgáltak 18 év alatti fiatalok. Közülük néhány még csupán kilencéves volt.³⁵ Ami a legmegdöbbentőbb, hogy még az ENSZ által finanszírozott AMISOM-ban is találunk fiatalkorúakat mint szakácsokat vagy az ellenőrzőpontok őrségét. Ráadásul figyelembe kell vennünk, hogy ez is csupán a jéghegy csúcsa, hiszen a rossz biztonsági helyzet miatt adatgyűjtésre csak az ország kis részén volt lehetőség. Így a különféle fegyveres alakulatok soraiban minden bizonnyal több ezer szomáli fiatal szolgál.³⁶ A gyerekek legtöbbször logisztikai és hírszerző feladatokat látnak el, de az idősebbeket megtaláljuk a harcoló alakulatokban is. Ezt jól mutatja, hogy 2013 során több mint ezer fiatalkorú tartóztattak le a kormányerők és az AMISOM fegyveresei terrorizmus – vagyis as-Sabáb-tagság – vádjával. A rendelkezésre álló adatok szerint több mint kétszáz gyerek vesztette életét harctevékenység következtében: zömük egyszerű járókelőként, amikor belekerült a szembenálló fegyveres csoportok keresztútjába. Különösen aggasztó, hogy az ENSZ jelentése alapján a legtöbb áldozatért a kormányerők a felelősek: ők 98 gyereket öltek meg, míg az as-Sabáb csak 47-ért felelős. Itt is hangsúlyoznunk kell, hogy ezek csak azok az esetek, amelyeknek a híre eljutott a szakemberekig: ezeken túlmenően valószínűleg további százak vesztették életüket a harcok következtében. 154 gyereket ért nemi erőszak, és 54 iskolaépületet rongáltak meg vagy romboltak le. Összesen 1100 gyerek vett részt olyan reintegrációs programban, amely az egykori fegyveres csoportok tagjainak rehabilitációjával foglalkozik.³⁷

Azt, hogy Szomália meghatározó szerepet játszik a gyerekkatonaság jelenségében, jól mutatja, hogy 2013-ban a világszerete dokumentált 4000 eset³⁸ egynegyede a kelet-afrikai országhoz kötődik. Ráadásul úgy, hogy a látencia rendkívül magas. A már említett nomád társadalmi háttér miatt a 15–16 éves fiatalok már érett harcosnak számítanak, akikre minden hadviselő fél számít, sok esetben kényszersorozás formájában. De nem csupán ők és

35 Number of Child Soldiers in Somalia May Top 5,000, UN Reports, 2016. június 17. www.hiiraan.com (utolsó letöltés: 2016.10.26.)

36 Children and armed conflict. Report of the Secretary-General. A/68/878-S/2014/339, 2014. május 15., 25. www.un.org (utolsó letöltés: 2016.10.22.)

37 Uo. 25–26.

38 Uo. 2.

nem csupán így. A UNICEF 2016-os jelentése kitér arra, hogy a szomáli gyerekkatonák alkalmazása mögött más gazdasági és társadalmi mozgatóerőket is találunk. Az évezredes szokásjog alapján álló klánrendszerben a serdülőkorú fiúgyerekek számára elsődleges kötelesség a közösség védelme, márpedig erre bőven nyílik alkalom a polgárháborús körülmények közepette. Ez esetben – a szomáli felfogás szerint – ugyanolyan jellegű, a hazájukat védő fiatalokról van szó, mint a magyar nemzettudatban 1956 gyerekhősei kapcsán.

Meghatározóak a gazdasági motivációk. Ahogy a nélkülöző családok évszázadokkal ezelőtt rabszolgának adták el gyerekeiket, úgy küldik most őket a különféle fegyveres csoportokhoz, akik élelmezik őket, fizetést adnak nekik, és valamilyen formában gondoskodnak jövőjükéről: az as-Sabáb például rendszeresen kiházasítja harcosait.³⁹ Így gyakran megtörténik, hogy a fegyveres csoporthoz csatlakozó serdülő a család egyetlen kenyérkeresője lesz, aki jövedelme egy részével otthon maradt szüleit és testvéreit is segíti.

Ezekhez szorosan kapcsolódik az a tény, hogy a fegyveres csoportokhoz való tartozás a szomáli fiatalok számára fontos karrierlehetőség. A szomáli fiatalok között a munkanélküliség egyes számítások szerint megközelíti a 70%-ot,⁴⁰ és a mértékadóbb becslések szerint is 30–40% körül van. Még azok is, akik dolgoznak, sok esetben éhbérért robotolnak: az egy főre eső átlagos GDP a Világbank becslései alapján 435 USD volt 2015-ben,⁴¹ ami havi 36 dollár keresetnek felel meg. Anneli Botha felmérése azt találta, hogy az as-Sabáb havi 150–500 USD körüli összeget ajánl fel – és általában fizet ki – tagjainak. A meginterjúvolt harcosok több mint fele beismerte, hogy elsősorban gazdasági okokból csatlakozott a szervezethez. Ahogy egy 14 éves markai fiatal beszámolt róla, az iskolában az a hír járta, hogy a tagok egy mobiltelefont és 50 USD-t kapnak. „Ez volt az a dolog, ami sok barátomat rábírta a csatlakozásra.”⁴² A csatlakozással ráadásul a fiatalok presztízsre is szert tesznek, hiszen a retteget szervezet tagjaivá válnak. Nem véletlen, hogy a legnagyobb arányban a 12–17, illetve a 18–22 éves korosztály tagjai csatlakoznak a dzsihádistákhoz.⁴³

Ugyanez a kilátástalanság hajtotta a fiatalokat a kalózkodás felé is. A több tízezer dolláros váltságdíj, amit még az egyszerű

39 Lásd erről: No Place for Children Child Recruitment, Forced Marriage, and Attacks on Schools in Somalia. 2012.02.20. www.hrw.org (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

40 Somalia's lost generation: why youth employment is key to stability, 2013. május 8. www.theguardian.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

41 The World Bank – Somalia. Overview. 2016. www.worldbank.org (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

42 Anneli Botha – Mahdi Abdile: Radicalisation and al-Shabaab recruitment in Somalia. ISS Paper 266, 2014. szeptember; 3., 8. www.issafrica.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

43 Uo. 2.

kalózkodó is megkapnak, mesés összegnek számít Afrika szarván. Nem véletlen, hogy a fiatalok tömegesen próbáltak csatlakozni a hálózatokhoz, és idővel túlkínálat alakult ki.⁴⁴

A gazdasági motiváció erejét mutatja, hogy a 100–200 USD-s havi fizetés ígéretével az as-Sabáb még a szomszédos országokból is sikeresen toboroz harcosokat. Kenyából – amelynek körülményei összehasonlíthatatlanul jobbak, mint Szomáliáé – szintén százszámra áramlanak a reményvesztett fiatalok a szomszédos országba, hogy a terrorcsoport keretein belül próbáljanak szerencsét.⁴⁵

Még a szomáli társadalomban is fontos különbség van azonban aközött, hogy 10 éves vagy 16 éves fiatalokat alkalmaznak gyerekkatonaként, illetve önként vagy fizikai kényszer hatására csatlakoznak a milíciákhoz. Az as-Sabáb soraiban nem ritka az előbbi életkor,⁴⁶ sőt jelentek meg sajtóhírek arról is, hogy a szervezet már hároméves árvákat is igyekezett összegyűjteni, hogy aztán teljes mértékben a saját képére formálja őket.⁴⁷ A jelenségre Anneli Botha is felfigyelt tanulmányában, rámutatva, hogy a háttérüket vesztett, lelkileg instabil árva, félárva gyerekek könnyen befolyásolhatók és megnyerhetők a szervezet céljaira, éppen ezért jelentősen felülreprezentáltak a dzsihádisták között.⁴⁸

Az as-Sabáb ezen túlmenően ideológiailag is megalapozta a gyerekkatonák alkalmazását. Számos fiatal, akit a kormányerők és az AMISOM katonái kiszabadítottak-elfogtak, beszámolt róla, hogy a szélsőségesek által elfoglalt területeken a serdülőkorúak számára az iskolákban azonnal megkezdődött az indoktrináció és annak sulykolása, hogy a hitetlenek elleni küzdelem szent kötelezettségük. A lányoknak pedig azt hangsúlyozták, hogy nincs megtisztelőbb dolog annál, mint egy szent harcos feleségének lenni.⁴⁹

Összegzés

A tanulmány lezárásaként felmerül a kérdés, hogy milyen lépések történtek a helyzet kezelésére és a gyerekkatonaság visszaszorítására Szomáliában. Elsőre talán úgy tűnik, jó úton haladunk efelé: 2016 nyarán a Szomáli Szövetségi Kormány – a 195. államként – aláírta a UNICEF-nek a gyermekek jogairól szóló

44 When you join the pirates, bring a gun. 2012. január 19. www.somaliareport.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

45 Al Shabaab defectors tell their stories, 2015. november 18. www.hiiraan.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

46 Kenyan University students join Al Shabaab. 2016. szeptember 4. www.shabellenews.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

47 Al-Shabaab recruiting orphans as young as three: Kenyan police, 2016.02.13. www.hiiraan.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

48 Botha-Abdile, i. m. 2–3.

49 Al-Shabaab's Child Soldiers, 2012. május 07. www.somaliareport.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

egyezményét, és beleegyezett abba, hogy a jövőben eltekint a 18 év alatti fiatalok katonai alkalmazásától.⁵⁰ Csakhogy még a legjobb szándékot feltételezve is számot kell vetnünk azzal, hogy a kormánynak valójában alig van vagy egyáltalán nincs befolyása arra, kik szolgálnak a fegyveres erőkben: az SNA valójában leginkább klánmilíciák laza hálózata, és Mogadishunak nincs beleszólása abba, hogy a helyi klánvezetők, politikusok, üzletemberek kiket engednek soraikba. Fokozottan igaz ez az as-Sabábra is, amely előszeretettel toboroz a 12–19 éves korosztályok körében. Mint láttuk, a legtöbb szomáli számára teljesen elfogadható, sőt kötelesség, hogy a serdülőkorba lépő fiatalok kivegyék a részüket a közösség védelméből – vagy épp anyagi hozzájárulással a család eltartásából. Így bár – különösen az as-Sabáb részéről – napirenden vannak a kényszertoborzások, a szomáliai extremitások között a fegyveres csoportokhoz való csatlakozás egyben karrierlehetőséget és kitörési pontot is jelent a fiatalok számára, ami miatt magas köztük az önkéntesek aránya. Az más kérdés, hogy az önkéntesség általában csak a csatlakozásig tart – sem a dzsihadisták, sem a kormányerők nem engedélyezik a leszerelést. Előbbi hírhedt titkosszolgálat, az Amnijat segítségével kifejezetten vadászik a „dezertőrökre”.

A lányok helyzete jóval kiszolgáltatottabb, mint a fiúké. Általában ők a nemi erőszak áldozatai, komolyabb karrierre nincs vagy alig van esélyük, sorsukról mások döntenek helyettük.

Bár az ENSZ és a különféle NGO-k igyekeznek csökkenteni a gyerekkatonák számát, ez megfelelő kormányzati képességek hiányában egyelőre szélmalomharcnak tűnik. Ugyanez igaz a különféle reintegrációs programokra is, amelyek megfelelő utókövetés hiányában általában kudarcra vannak ítélve. Ahogy Szijj Dóra rámutat,⁵¹ ezek az erőfeszítések még ideális körülmények között is csak részlegesen hoznak eredményt: hogyan várhatnánk el egy olyan bukott állam esetében, mint Szomália, hogy rajz- és zeneterápiás programokat, rendszeres pszichológiai kísérést és befogadó családi környezetet biztosítsanak a traumatizált fiatalok számára, amikor még az átlaggyerekek számára sincsenek biztosítva az alapvető oktatási és egészségügyi keretek?

A szomorú kilátás afelé mutat, hogy Szomália a következő évtizedekben is a 18 év alatti gyerekkatonák egyik legfőbb csatateré lesz. Amíg a központi hatalom nem lesz képes megteremtteni a stabilitást és az ország területe feletti szilárd ellenőrzést – s ez még optimista becslések szerint is évtizedeket vehet igénybe –, ebben nem várhatunk érdemi változást. Sőt, látva, hogy az as-Sabáb egyre több fiatal nyer meg magának a régió államaiból, Kenyából, Ugandából, Tanzániából, sokan inkább a jelenség terjedésétől, semmint hanyatlásától tartanak.

50 Number of Child Soldiers in Somalia May Top 5,000, UN Reports, 2016. június 17. www.hiiraan.com (utolsó letöltés: 2016.10.29.)

51 Szijj, i. m. 36.

MIKLYA ZSOLT

Rácsminta

Koszorú egy szonettregényből

1

A rétegek közt eltűnik a lényeg,
sosem mondtam, hogy jól érzem magam,
ha jól éreztem, nem volt rá szavam,
ha rosszul, az meg elég rossz volt, tényleg.

Ha megkérdeztek, nyeltem egy nagyot,
a szájpaddlásom előre kiszáradt,
nem mondta senki, mosd ki jól a szádat,
a füledet is, azt a kis kaput.

Én tárva-nyitva felejtettem mindent,
üldögéltem a zárt ajtók előtt,
nem vártam papot, férfikart, se nőt,

a szomszéd bácsi jelentette istent.
Az meglett gyermek, kinek a kinn is bent,
ki ott találja meg az eredőt.

2

Ki ott találja meg az eredőt,
hol mérhetetlenek a mennyiségek,
megismételhetetlen a kísérlet,
kiszámíthatatlanok az erők,

az jobb, ha nem ballisztikára készül,
nem álmodik architektonikát,
talált tárgy csak a *jobbra, balra át*,
iramló nappalokra házi rém ül.

Szerettem félni. Tudtam, az időt
nem szerelhetem, mint az órát, széjjel.
Apa karját kerestem minden éjjel,

míg házat nem cseréltünk, és redőnyt.
Az meglett gyermek, kit redőnyrács-fénnyel
takar ki álmából a délelőtt.

3

Kitakar álmából a délelőtt,
a kétszer kettő művelete hullik,
a kockánál nem biztosabb a múlt itt,
míg egyszerűsíthetjük a jövőt.

A tört értéke sosem változik,
ha ugyanazzal a számmal szorozzuk,
vagy éppenséggel ugyanazzal osztjuk,
a törtekben is józanság lakik.

A redőnynél nincs józanabb kísértet.
Szűrt világában hűvös a lakás,
a rések közt, ha akarod, kilátsz,

de téged nem lát senki, amíg nézed,
a kockaházak tervezett sorát,
mint kis lepkék, lepik meg könnyű léptek.

4

Mint kis lepkék, lepnek meg könnyű léptek.
Az iramlásokat nem számolod.
A vetődéseket sem. Szép dolog
a leírhatatlant leíró képlet.

A képtelennel átrepülheted –
cikázva házak, káposzták felett –,
a parcellákra felosztott teret,
ilyet csak játéklepkeszárny tehet.

A földre érkezéssel várni kell.
Együtt mozogni, olyan lendülettel,
a talpakat fogadó felülettel,

hogyan fel se fogja, amíg fékezel.
Mozgó vonatról is úgy kell lelépni,
mintha csak járnál. Nem kell tőle félni.

5

Mintha csak járnál, nem kell tőle félni,
sétálva keresztül a városon,
miközben fázó kezeid fogom
kabátzsebembe bujtatva, úgy élni,

mintha sosem létezne félelem,
mintha a torló túlszorodásban
nem feszülne a membrán, túlnyomás van.
Egy óra séta veled és velem.

A főallén ma is elindulunk,
bár minden lépésünk determináltan
verődik vissza, mint az optikában

a fénymintákat író rezge-tan,
interferáló tam-taram-taram,
apanyomból kilépni nem tudunk.

6

Apanyomból kilépni nem tudunk.
A rácsmintát a fény-árnyék jelekkel
úgy kezdi írni minden újabb reggel,
mint szikratávíró a mondatunk.

A seregben a távírót kezelte,
a Morse-ábécé metrumait,
a beszélgetés plusz-mínuszait
kottázza minden reggel-nappal-este.

Csak éjszakára oldódik a kód,
a jelek elfelejtnek beszélni,
mint izzadtságcseppek tornatrikód,

átítatják álmaid szövetét is,
térmetrikát idéz hologramunk,
éjjel lepkék, nappal jelek vagyunk.

7

Éjjel lepkék, nappal jelek vagyunk,
úgy repülnék még, fárasztó felkelni,
a reggel gépies, nincs benne semmi,
míg iskolába jár minden szavunk.

Én nem leszek sosem tanár, tanító,
eltűnök innen, amint csak lehet,
addig meg álmodok másik teret,
mit átszerkeszt a képzelettávíró.

Milyen lesz majd a hazarepülés,
a folyosón túl hány szoba fog nyílni,
hány csukott ajtó mögött kell remélni,

hogyan nem haragfüggő a nevelés?
Az asztalon felejtett konyhakés
hány kenyérszeletre fog álmodni?

8

Hány kenyérszeletre fogsz álmodni,
míg katonáid sorakoztatod?
Anyáé ideges, jól indul a napod.
Nem lehet fölöslegesen beszélni.

Apa elment, az iskola az első.
Te nem sietsz, még húzod az időt.
Még várhat egy kicsit a délelőtt.
Eltakarhatja egy-két kósza felhő.

A katonákat bekapkodod sorra.
A kolbász íze egész nap kísér.
Ízekre váltott mondat, szókenyér.

Toldalék, előljáró, timsóoldat.
Parabola, mi végtelenbe tér.
Egy határtalan jelentésű mondat.

9

Egy határtalan jelentésű mondat
határait máshol keresheted.
Kővel kerített város kell neked.
Pereméről szemlélheted a holdat.

A városfal előtti hódokat
egy név, a Hódmezővásárhely őrzi.
Tó volt itt hajdan, hány hajó kötött ki,
Isten se tudja. Kié a hódolat,

azt se. A fal előtt ülő Lenin
még azt hiszi, örök időkre ült le.
A dal – *Vásárhely kővel van kerítve* –

átüt a téridő függvényein.
Hajók úsznak, a koordinátaréven
megvillan egy-egy nappal, fény-kabin.

10

Megvillan egy-egy nappal, fény-kabin,
a *Bethlen* ablakából el-elnézem,
a forgalom nem áll meg egész héten,
töretlenül halad műútjain.

Új embertípus új utakra készül.
A gimnázium oly eszményt nevel,
ki múlt idők homályán mélyed el,
és jól tervezett panelekké épül.

Ki jól teljesít, táblára kerül,
képét az egész kollégium látja,
kap kimenőt, s egy kis fennmaradásra

is jogosult. „Megéri, fiaim.
Nálunk, aki akar, megemberül
a kötelesség méltó jogain.”

11

A kötelesség méltó jogain
ki nem lép át, s egész nap gyakorolja,
annak kicsit megnyílik lenn a porta
kimenőn túl is. Kell a kokain.

A tudatmódosító szer beválik,
ha észrevétlenül adagolod.
Rossz vagy oroszból? Rossz az angolod?
Addig magolj, míg bőröd alá mászik.

A matematikát érteni kell.
A nyelvet magolni. *Hárósij szoldat.*
A fizikában csak Öveges mondhat

érdekeset, a többi nem jut el
az agyadig. De jó gyerek figyel.
A történelem bűvöli a múltad.

12

A történelem bűvöli a múltad.
Forrást kutat, ki elmélyülni kész.
Forrás van mindenütt, amerre lépsz.
Itt vizek jártak egykor. S mennyi csolnak.

A kökénydombi vénusz rád kacsint
fej nélkül is. Torzója kiegészül.
A sarlós isten tányéarca szédül,
míg lehunyt szemével máig tekint.

Vizek jártak itt egykor, termővé tett
kis parcellákra karcolt új időket
a sarló és a munka égi ujja.

Hunyt szemed alatt vizek járnak újra,
csolnakban ülsz, úgy tartod eveződet,
mintha más dolgod nem is nagyon volna.

13

Mintha más dolgod nem is nagyon volna,
a füzettrácson karcolt víz-jelek.
A margón túl szabad a tér, tied.
A kötelező kész. Rajz nem lesz holnap.

A színmozaik izgat, bár tudod,
csak szorgalmi, a tanár random adta
a feladatot, senki sem fogadta
túl lelkesen. Miért vagy izgatott?

Szemhéjad alá színpikkelyek úsznak,
láttál már ilyen ruhát valakin,
pepita volt, és mégis, annyi szín

vibrált rajta, szeretnéd látni újra.
Hát megpróbálod színpontokba bújva,
a keletkezés nem lehet rutin.

14

A keletkezés nem lehet rutin,
egy héten át színraszter-orgiában
élsz, révülsz és mozogsz, és nem hiába,
a mozaik elkészül, színein

átlép a fehér évezredes álma,
ragyog a lepketábor, uraim,
önök ragyognak, színpontokba zárva,
és mozog minden, jár a trambulin.

Strébernek tartanak. Hátad mögött
meg is mutatják, hogy mozog a féreg.
Tanárnak nyalni undorító. Méreg

a nyelv alatt és méz a nyelv fölött.
Most angyalod vagyok vagy ördögöd?
Rétegek között tűnik el a lényeg.

15

Rétegek között tűnik el a lényeg.
Ki ott találja meg az eredőt –
kitakar álmából a délelőtt –,
mint kis lepkék, lepik meg könnyű léptek.

Mintha csak járnál. Nem kell tőle félni.
Apanyomból kilépni nem tudunk.
Éjjel lepkék, nappal jelek vagyunk.
Hány kenyérszeletre fogsz álmodni?

Egy határtalan jelentésű mondat.
Megvillan egy-egy nappal, fény-kabin
a kötelesség méltó jogain.

A történelem bűvöli a múltad,
mintha más dolga nem is nagyon volna.
A keletkezés nem lehet rutin.

A csodagyerek Liszt

Mítosz-hagyományozódás és egyéni mitológia

1.

Amikor Liszt Ádám 1823-ban a 11 éves Ferencet nemzetközi koncertturnéra vitte, tulajdonképpen a gyermek Mozart (és nővére Nannerl) hatvan évvel korábbi zajos sikere lebegett szeme előtt.¹ Az apa mint jó érzékű koncertszervező a koncertek útvonalának megtervezésében rendkívül tudatosnak bizonyult. Számolva a továbbélő helyi emlékezettel, fiával részben hasonló útvonalat járt be, mint korábban Mozarték: Bécs, München, Augsburg, Strasbourg, Stuttgart, majd Párizs és London. Nem csalódott, turnéjukat jelentős siker övezte. A gyermek Lisztben a kritikusok nemegyszer a második Mozartot látták, hasonló kliséket alkalmazva rá, mint elődjére. Egy 1824-ben írt párizsi kritika például így fogalmazott: „Azonnal kitűnt, hogy őbenne megismétlődik a csoda, melyet a természet Mozartban teremtett.”² Egy másik pedig: „Nem tehetek róla: tegnap este óta hiszek a lélek-vándorlásban. Meg vagyok győződve róla, hogy Mozart lelke és szelleme az ifjú Liszt testébe költözött... A koncerten eddig is tanúsított higgadtsággal játszotta Czerny variációit, aki állítólag a tanára volt, ha egyáltalán igaz, hogy valaha is volt tanára.”³

A gyermeki tehetség józan ésszel felfoghatatlan, a természetből eredeztethető és tanulástól független adottság. Ezek a nem túl eredeti gondolatok az évszázadok folyamán átöröklődött gyermek-művész toposz variációi; egyszersmind jól illeszked-

1 Walker, Alan: *Liszt Ferenc 1. A virtuóz évek (1811–1847)*, ford. Rácz Judit. Budapest, Zeneműkiadó, 1986, 12.

2 Az esemény 1824. január 15-én volt a Société Académique des Enfants d'Apollon-ban. Decourcelle, Maurice: *Histoire de la Société Académique des Enfants d'Apollon*, Paris, 1881, 137. Idézi Walker, i. m. 119.

3 *La Drapeau Blanc*, 1824. március 9. (A. Martainville) Idézi Walker, i. m. 121–122.

nek a romantikus zsenikultusz azon felfogásához, mely szerint a zseni a természet autonóm és spontán gyermeke. Az persze nem véletlen, hogy korszakunkban a csodagyerek ideája éppen a muzsikáló gyerekekben testesült meg. Mindez a romantikus doktrínából következik, mely a zenét kifejező és nem ábrázoló sajátosságánál fogva a műfaji hierarchia csúcsára emelte. Schopenhauer szerint a korán jelentkező zenei zsenialitás egy olyan, a tanult folyamatoktól független, természeti adottság, amely összefüggésben van a világ belső, szavakkal nem leírható lényegével. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a gyermeki romlatlan tisztaság régi eszméje a zsenikultusz idealizált gyermek-művészére szabva kapott új köntöst.⁴ Ez az „örök gyermeki” attitűd – Hegel, Goethe és Schopenhauer szerint is – Mozartban testesült meg, aki a 19. század elejétől fogva esztétikai szimbólummá és egyben követendő modellé is vált.⁵ Új Mozartnak lenni a gyermek-zongoristák legnagyobb dicséretének számított; a kis Liszt mellett ezt a titulust gyakran használták Mendelssohnra is.⁶

Szűkítsük nézőpontunkat ezek után Lisztre! A tanulmány középpontjában a mítosz-hagyományozódás kérdése áll, ami ugyan a 19. századi művészeletrajzok bevett vizsgálati módszere, de a Liszt-irodalomban mind ez ideig csak sporadikusan jelentkezett.⁷ A kutatás viszonylag járatlan ösvényre téved tehát, amikor Liszt gyermekkorára fókuszálva azt szándékozik feltárni: hogyan kapcsolódtak a gyermek-művész toposzok a valós életrajzhoz, s ebből az elegyből hogyan alakult ki Liszt egyéni mitológiája. Ehhez először vissza kell nyúlni a művészkultusz gyökereihez, amelyek – antik kezdetek nyomán – a művész független hőroszként való láttatásának koráig, vagyis a reneszánszig nyúlnak vissza. Minden későbbi gyermek-művész mítosz prototípusa Giotto – Ghiberti (majd utána Vasari) által lejegyzett – bárányrajzolás-legendája. Ghiberti így számolt be az eseményről:

- 4 Már Sevillai Isidor (556–636) is azon a véleményen volt, hogy a latin *puer* (fiú) szó a *purus*-ból (tiszt) származik. De ugyanez a gyermeki ártatlanság vagy koraérettség a szentek életének is visszatérő motívuma. Prototípusa a Lukács-evangélium jól ismert története a gyermek Jézusról, aki már 12 éves korában képes volt elkápráztatni a tanítómestereket. Az erre való emlékezés – mint egyfajta *Imitatio Christi* – néha a művészeletrajzokba is beépült. Ld. Hall, James: *The Self-Portrait. A Cultural History*, London, Thames & Hudson, 2014, 89–92.
- 5 Kivy, Peter: Child Mozart as an Aesthetic Symbol, *Journal of the History of Ideas* 28/2 (1967), 249–258; Solomon, Maynard: *Mozart*, ford. Barabás András. Budapest, Park, 2006, 17–34. (Az örök gyermek mítosza)
- 6 Todd, R. Larry: The „Second Mozart”: Mendelssohn and Precocity Revisited, in *Musical Prodigies. Interpretation from Psychology, Education, Musicology & Ethnomusicology*, Ed. McPherson, Gary E. Oxford University Press, 2016, 603–620.
- 7 A jelen tanulmányhoz hasonló kutatási módszert használ: Ten-Doesschate Chu, Petra: Family Matters: The Construction of Childhood in Nineteenth-Century Artist’s Biographies, in *Picturing Children. Construction of Childhood Between Rousseau and Freud*, Ed. Brown, Marylin R. Ashgate, 2002, 59–70. Megköszönöm Kopócsy Annának, hogy felhívta figyelmemet erre a tanulmányra.

A festőművészet Etruriában kezdett feltámadni, egy Firenze városának közelében levő faluban, melynek neve Vespignano. Csodálatos tehetségű fiú született, aki természet után lerajzolt egy bárányt. Arra járva, a Bologna felé vezető úton, Cimabue festő meglátta a fiút, mivel ily fiatal volt, s annyira jól csinálta; látván, hogy természettől rendelkezik a művészettel, megkérdezte a fiút, mi a neve. Az válaszolt, mondván: az én nevem Giotto, atyám neve meg Bondoni, és ebben a házban lakik, mely itt van a közelben. Cimabue Giottóval együtt elment annak atyjához, igen szépen fogadták, és elkérte az atyától a gyermeket. És az atya szegény volt. Átengedte a fiút Cimabuének, az magával vitte Giottót, és ő Cimabue tanítványa lett. Ez a görög modort követte, és ebben a modorban igen nagy híre volt Etruriában; Giotto pedig nagy lett a festőművészetben.⁸

Összefoglalva: a legenda szerint a művészet a természetben gyökerezik, keletkezésénél pedig ott bábáskodik a képességeit nem ismerő, a természet gyermekeként láttatott, szegénységből származó, ösztönös gyermek-művész.⁹ Isteni tehetsége azonban semmivé foszlana, ha egy idősebb mester nem ismerné fel azt. Tanítványává fogadja a fiút, aki később felülmúlja mesterét, és sikeres, nagy művész lesz. A legenda főbb vonásaiban számtalan művészéletrajzban élt tovább. Nemcsak Vasari adaptálta Beccafumi, Andrea Sansovino, Andrea del Castagno és mások életrajzaiban, de később Zurbarán, Goya, Messerschmidt és Segantini biográfiái is merítettek belőle. Az a tény, hogy a gyermek Giotto és felfedezésének sztorija a 19. században népszerű festői témává vált, jelzi, hogy a történet beépült a kor művészmitoszaiba is. Sőt, túllépve a műfaji határokat, a zenei csodagyerekekkel kapcsolatban is megjelent. Octave Feuillet *Dalila* című, 1855-ben keletkezett színművének hőse például egy ilyen, pásztori sorból felfedezett és híressé vált hegedűs csodagyerek, Roswein.¹⁰

Fordítsuk azonban figyelmünket immár valóban Lisztre! Élettörténetéből következik, hogy a szintén szegény sorból származó gyermek tehetségét számadó juhász apja, az amatőr muzsikus Liszt Ádám fedezte fel, aki első tanítómestere is volt. A gyermek hamar túlszárnyalta apját, aki fiának már nyolc évesen tanárt keresett és találta meg végül 1822-ben Carl Czerny személyében. Nem nehéz tehát párhuzamot vonni Liszt ezen életrajzi motívumai és az imént taglalt mítosz legfontosabb elemei között. Ha a zeneszerző pályája felől tekintünk vissza, talán azt is meg-

8 Ghiberti, Lorenzo: *Comentarii* (1447–1448); az idézet forrása: *A középkori művészet történetének olvasókönyve. XI–XV. század*, összeállította Marosi Ernő, Budapest, Balassi, 1997, 167.

9 Ezek a motívumok már mind jelen vannak az id. Plinius által lejegyzett Lüszipposz-legendában. Ld. Kris, Ernst – Kurz, Otto: *Legend, Myth, and Magic in the Image of the Artist. A Historical Experiment*, New Haven and London, Yale University Press, 13–38.

10 Uo. 38.

kockáztathatjuk: Liszt művészetének kibontakozását mintha e pasztorális indíttatású mítosz beteljesüléseként kellene elképzelnünk. Legalábbis ezt sugallják életrajzai.

Egy, a családi mitológiából származó történet ennek legendás keretét is megadja. E szerint, amikor a gyermek Liszt szüleivel a doborjáni szülőházat elhagyta, a helyi asszonyok megjövendöltek: egy napon majd híres emberként, üveghintón fog visszatérni.¹¹ A művészmitoszok sorába illeszkedő tipikus történet ez a szegénységből kiemelkedő későbbi nagy művésztől, aki ezúttal a jóslat beteljesülését 1881-ben „meg is élte”. Nagy pompával, 16 hintó és díszhuszárok által kísérve, ünnepelt művészként látogatta meg hatvan éve elhagyott szülőházát.¹² Mítosz keveredik itt a valós élettörténettel, s ez a 19. századi életrajzok egyik jellemző sajátosságának mondható. A kettő elegyének szétválasztása sokszor nem állítja könnyű helyzet elé a kutatókat, de a mitikus eredetű motívumok felismerése és tipizálása segíthet a történeti kontextus jobb megértésében.

2.

Joseph d’Ortigue, francia zenekritikus 1835-ben írta meg az ekkor 23 éves, virtuóz karrierje delelőjén álló Liszt első életrajzát.¹³ Jóllehet alapját kétségkívül valós életrajzi adatok alkották, amelyek elsősorban Liszt élettársától, Marie d’Agoult-tól származtak, az élettörténet mitikus elemekkel való kiszínezése már ekkor megkezdődött. Ennek alátámasztására néhány, a gyerekkorhoz kapcsolódó motívumot emelek ki. Első idézetünk „narrátora” Liszt Ádám, aki fia nem mindennapi talentumának megtapasztalását a következő történetből bontotta ki.

Hatéves volt, amikor hallotta, hogy Ries cisz-moll zongoraversenyét játszom a zongorán. Franz a zongora fölé hajolt, és teljes áhítattal figyelt. Este, amikor befejezte sétáját és bejött a kertből, a zongoraverseny témáját énekelte. Újra elénekelgettük vele, és nem is tudta mit énekel. Ez volt zsenijének első megnyilvánulása.¹⁴

Az nem vonható kétségbe, hogy a fenti mondatok alapját valós történet képezi, ezt színezik tovább azonban a gyermek-

11 Ramann, Lina: *Franz Liszt. Artist and Man*. I. vol., trans. Cowderry, R. London, W. H. Allen & co, 1882, 51.

12 Walker, Alan: *Liszt Ferenc 3. Az utolsó évek (1861–1886)*, ford. Fejérvári Boldizsár, Editio Musica, Budapest, 2003, 388.

13 D’Ortigue, Joseph: *Frantz Liszt, Gazette de musicale de Paris*, 1835. június 14. In *Franz Liszt and his World*, Ed. Gibbs, Christopher H. and Gooley, Dana. Princeton and Oxford, Princeton University University Press, 309–330. Walton, Benjamin: *The First Biography: Joseph d’Ortigue on Franz Liszt at Age Twenty-Three*, uo. 303–308.

14 D’Ortigue, i. m., 312. Az életrajzíró Liszt Ádám naplóját is felhasználta (Walker 1986, i. m. 82–83.).

művész mítosz átöröklődött elemei: a csodagyerek természetből fakadó, tanulástól független toposza, valamint felfedezésének története.¹⁵

A következő idézetben is Liszt Ádám „beszél”: „Fiam, kiválasztott vagy! Te leszel az a tökéletes művész, akinek képéről egész fiatalságomban álmodtam. Ami bennem csírájában megvan, benned fog kiteljesedni” – mondta az életrajz szerint az apa gyakran a fiának.¹⁶ A nem túl életszerű beszédszituációban könnyen felismerhetjük a gyermek-művész mítosz felfedező-figuráját, aki ezúttal igen hangsúlyos szerepet kap. A mintegy profán Keresztelő Szent Jánossá előlépő apa nemcsak hogy felismeri fiában az őt felülmúló isteni kiválasztottságú zsenit, hanem ezt megfellebbezhetetlenül deklarálja is.¹⁷

Ez a gondolat azonban nem pusztán a mítoszok motívumvándorlásának oldaláról ragadható meg. Tudjuk, hogy d’Ortigue és Liszt barátok és eszmetársak voltak: az életrajz megírásának évében mindketten a liberális katolikus mozgalom vezéralakja, Lamennais abbé szellemi holdudvarához tartoztak.¹⁸ Ebben a körben nyert létjogosultságot a művész kiválasztottságának vagy prófétaként való felfogásának kultusza, amelyben Liszt is hitt. Olyannyira, hogy a művészek szerepét taglaló, 1835-ből származó cikksorozatában ezt az eszmét *ars poetica*ja kiindulópontjának tekintette. Így fogalmazott:

*A művészek nem mindennapi emberek, akiket Isten maga választott ki, hogy kifejezzék az ember legnagyobb érzelmeit... A művészek papjai, apostolai a kimondhatatlan, misztikus és örök vallásnak, mely gyökeret vert és szüntelenül növekszik szívünkben.*¹⁹

Visszatérve d’Ortigue életrajzára, benne a művészi kiválasztottság régi eszméjének a kis Lisztre vetített, „modernizált” változata visszhangzik, s kap – az apa szájából elhangzó mondatok révén – profetikus színezetet.

A kiválasztottság motívumát a művészéletrajzokban gyakran a művész születését jelző csodás elemek kísérték. Vasari az isteni Michelangelo születésére nem talált például racionális magyarázatot, magasabb erők közreműködését sejtette benne és különleges asztrológiai konstellációval magyarázta.²⁰ D’Ortigue egy

15 A természet mint a 19. századi művészek tanítómestere a festőéletrajzokban is visszatérő elem, például Daumier, Courbet és Manet esetében is (Ten-Doesschate Chu, i. m. 65.).

16 D’Ortigue, i. m. 311.

17 A 19. századi festőéletrajzok felfedezés-motívumához ld. Ten-Doesschate Chu, i. m. 63

18 Liszt és Lamennais kapcsolatához: Merrick, Paul: *Revolution and Religion in the Music of Liszt*, Cambridge University Press, 1987, 9–25.

19 *Gazette musicale*, 1835. május 3. (Nr. 18). Liszt, Franz: *Sämtliche Schriften. Frühe Schriften*. Bd 1. Hrg. Kleinertz, Rainer; Gut, Serge. Wiesbaden, Leipzig, Paris, Breitkopf & Härtel, 2000, 4.

20 Kris – Kurz, i. m. 51–52.

ehhez hasonló megjegyzést tett, amikor a családi mitológiára hivatkozva előjelet látott a gyermek születése és az ugyanebben az évben feltűnő üstökös között.²¹ Mint az életrajzírótól megtudjuk, Liszt virtuóz példaképe, a szintén csodagyerek Paganini művészi útjának kijelölése sem volt mentes csodás beavatkozástól. Anyjának angyal jelent meg álmában, s biztosította őt, hogy fia első lesz a hegedűsök sorában. A két egymás mellé helyezett – s így egymást erősítő – történet célja ugyanaz: végső és megfelelőbbé tehető „érvet” szolgáltatni a kiválasztott művész-zsenik Pantheonjának tagságára.

D’Ortigue életrajza részben azzal a céllal íródott, hogy Liszttel élettörténetén keresztül is ismertté tegye, karrierjét megalapozza. A csodás-legendás elemek – jóllehet nem álltak össze koherens rendszerré – a művészi legitimizáció célját szolgálták. Lényeges eleme volt ennek a kiválasztottság gondolata: ez emelte ki a fiatal zongoristát a mindennapi emberek sorából, s tette alkalmassá őt arra a művészprófeta-szerepre, amelyet Liszt *ars poeticájának* „Művésze” is képviselt.

D’Ortigue életrajzában található azonban egy másik, szintén a művészi legitimizáció kategóriájába tartozó történet, amely ugyan nem része az „égi investitúra” körének, de – mivel a művészvallás korában vagyunk – nem is mentes annak elemeitől. Tendenciózus volta ezúttal már nehezebben, a történeti forráskritika eszközével tárulkozik csak fel.

Liszt első életrajzában jelent meg először az a később nagy karriert befutott, sokszor történelmi tényként kezelt állítás, mely szerint Beethoven jelen volt a 11 éves Liszt bécsi koncertjén, 1823. április 13-án.²² A koncertről írt kritikák azonban ezt nem említik, noha az óriási tekintélyű mester jelenléte nyilvánvalóan nem maradt volna észrevétlen. Mint Schindlernek, Beethoven titkárának és életrajzírójának beszélgető füzetéből kiderül, Liszt Ádám mindent megtett annak érdekében, hogy az akkor már süket Beethoven ott legyen ezen a koncerten, s hogy fiának témát adjon improvizációra. Valószínűleg sikerült is elérni, hogy Beethoven lakásában fogadja őket, de mint Schindler Beethoven-életrajzából is világosan kiderül, a mester a koncerten nem volt jelen.²³

Mivel magyarázható akkor ez a történelemhamisítás d’Ortigue részéről, aki Liszt élettörténete tekintetében jól informáltnak mondható. Induljunk ki abból, hogy az életrajzíró úgy tekintett Lisztre, mint kora egyik legnagyobb Beethoven-játékosára. Így jellemezte: „Beethoven Liszt számára maga az Isten, aki előtt meghajlja fejét. Egyfajta megváltóként tekint rá.”²⁴ Minden jel

21 D’Ortigue, i. m. 311. Ramann már egész történetet konstruált abból, hogy az üstökös fénye éppen Liszték dobortáji házáat világította meg a gyermek születésekor (Ramann, i. m. 17.).

22 D’Ortigue, i. m. 313.

23 Walker, Alan: Beethoven’s Weihekuss Revisited, in *Reflections on Liszt*, Ithaca and London, Cornell University Press, 2005, 3–5.

24 D’Ortigue, i. m. 325.

arra mutat, hogy Liszt egyike volt azoknak a muzsikuskoknak, akik már ekkor Beethoven művészi örökébe kívántak lépni. Levelezésében nemsokára megjelent a jövő Beethovenjének szerepköre, amelyet metaforikus nyelven ugyan, de önmagának szánt, összhangban azzal a zenei fejlődésteóriával, mely a jövő zenéjét a beethoveni zenén alapuló spirituális újjászületésként képzelte el.²⁵

D'Ortigue azzal, hogy Beethovent beültette a kis Liszt koncertjére, a zenei örökség átadásának „történeti szituációját” teremtette meg. Az életrajz tulajdonképpen egy kettős legitimizációs konstrukciót épített fel, amelyben az apa a „próféta”, Beethoven pedig maga az „Isten”, aki jelenlétével megerősítette a csodagyereket isteni kiválasztott pozíciójában. Érdemes kitérni arra is, hogyan alakult Liszt művészi legitimizációja a későbbi életrajzokban. Logikus, hogy a zenetörténetileg megfoghatatlan apafigura prófétaszerepe folyamatosan elhalt, az állítólagos beethoveni koncertlátogatás azonban felettébb inspirálóan hatott az írókra. Schilling 1837-ben már azt írta: Beethoven fölment a színpadra, megfogta a gyermek kezét és így kiáltott: „Művész!”²⁶ Vagy, ahogy a későbbi íróktól halljuk, csókjával illetve homlokát. A Liszt-irodalomban *Weihekuss*-nak vagy felszentelő csóknak nevezett esemény először 1858-ban, egy Liszt-tanítvány által írt, Beethovent dicsőítő költeményben jelent meg, amelytől műfaji sajátosságából fakadóan sem várhatunk éppen történeti hitelességet. A Peter Cornelius által írt vers megragadó képe szerint a süket Beethoven csak a szemeivel képes követni a kis Liszt játékát, majd odalép hozzá és csókjával illeti. S mivel maga Liszt nem-hogy cáfolta, de meg is erősítette ezt, a későbbi Liszt életrajzoknak sokszor elengedhetetlen részévé vált.²⁷

3.

Ha a *Weihekuss* valódi kontextusát szeretnénk megragadni, érdemes felidézni: se szeri, se száma azoknak a történeteknek, anekdotáknak, melyek a német zeneszerzővel való kapcsolatba kerülést (vagy annak vágyát) állították elbeszélésük középpontjába.²⁸ Egyfajta divathullámot generált a muzsikuskok körében bejutni Beethoven bécsi lakásába, olyannyira, hogy Richard Wagner még novellát is írt erről, amelyben alteregójának, R.-nek ez ter-

25 Liszt Berliozhoz. San Rossore, 1839. október 2. *An Artist's Journey. Lettres d'un bachelier ès musique: 1835–1841. Franz Liszt.* Translated and annotated by Suttoni, Charles. Chicago and London, The University of Chicago Press, 183–190.; Walton, i. m. 306.

26 Walker 2005, i. m. 5.

27 Uo. 8–9.

28 Knittel, K. M.: Pilgrimages to Beethoven: Reminiscences by His Contemporaries, *Music & Letters*, 84/1 (2003), 19–54.

mészetiesen sikerült.²⁹ A lényeg ezen történetek tartalma: minél közelebb kerülni a „nagy emberhez”. A látogató szempontjából ennek kétségkívül szimbolikus értéke van, hiszen elismerést, valamilyen fokú legitimitást jelent. Ezen látogatások sorába illeszkedik a 11 éves Liszté (és a társaságában lévő Czernyé), amelyről (állítólag) maga Liszt számolt be 1875-ben tanítványának, Ilka Horowitz Barnaynak.³⁰ Tulajdonképpen a beethoveni felszentelő csók variációjáról van szó, csakhogy a történet szerint ezt a kis Liszt nem koncerten, hanem Beethoven lakásában kapta, miután eljátszotta a mester C-dúr koncertjének első tételét. Hogy elképzelt vagy valós történetről van-e szó, arról megoszlanak a vélemények, de ami kétségtelen: a látogatás bizonyos elemei az egyéni mitológia kontextusába ágyazódnak.³¹ Ez több ponton is kimutatható. Így a Beethoven szájába adott mondat – „Szerencsés csillagzat alatt születél” – felhasználja a már d’Ortigue által is említett toposzt. Liszt pedig egy olyan vallomással zárja a beszámolót, amely leleplezi az elképzelt jelenet (vágycott) tartalmát. „Ez az esemény életem legnagyobb büszkesége – művészi pályafutásom megszentelése.” S végül, utolsó mondata is a mítoszok rejtélyességét, a csodás események homályba burkolódzó világát idézi. „Ritkán mesélem el, s csak jó barátoknak.”

Ha a Beethovenhez kapcsolódó anekdoták tükrében tekintünk a *Weihekuss*-ra, akkor kétségkívül Liszt „viszi a pálmát”: ilyen intim közelségbe senki sem került Beethovennel. Mivel ez az intimitás a gyermek Liszthez kapcsolódik, beilleszthető a történet a gyermek-művész mítoszok felfedezés-motívumai közé. A változtatás annyi, hogy ezúttal a nagy tiszteletű kultúrhéros veszi át a felfedező szerepét, s így a történet magasabb legitimitásértéket kapva emelkedik a beavatási rituálé rangjára.³²

Kérdés, hogy ismerünk-e a *Weihekuss*-hoz hasonló történetet a korból, mely annak előzményeként fogható fel. Bár nehéz lenne feltérképezni a konkrét hatások hálózatát, az kétségtelen, hogy a jelenség nagyon is „benne van a levegőben”. Még magára a csókmotívumra is van példa. Az anekdota szerint Chopin az amerikai csodagyerek zongoristát, Gottschalkot illette csókjával annak 1845-ös párizsi koncertjén, s jósolta meg: ő lesz a zongora királya.³³ Vagy hasonló eset a 12 éves Mendelssohné, aki Goethé-

29 Wagner, Richard: *Egy német muzsikusz Párizsban*, Kává, 2001.

30 *Neue Freie Presse*, 1898. július 7. A teljes szöveget közli: Walker 1986, i. m. 106–107. Ld. még Knittel, i. m. 19.

31 Walker hisz Liszt szavahihetőségében és a *Weihekuss*-nak ezt a változatát hitelesnek tartja, a koncert-verziót pedig nem. Walker kritikájához Keiler, Allan: Liszt and Beethoven: The Creation of a Personal Myth, *19th-Century Music* 12 (1988), 116–131; uő: Liszt Research and Walker’s Liszt, *The Musical Quarterly* 70/3 (1984), 374–403. Keiler a *Weihekuss* egyik verzióját sem fogadja el történetileg hitelesnek.

32 A 19. századi festőéletrajzokban is találkozunk azzal a motívummal, hogy a felfedező jeles személyiség. Ld. Ten-Doesschate Chu, i. m. 63.

33 Kopelson, Kevin: *Beethoven’s Kiss: Pianism, Perversion, and the Mastery of Desire*, Stanford, 1996, 66.

nek mutatkozott be zongorajátékával, s az olyan nagy hatást tett rá, hogy így kiáltott fel: az új Mozart!³⁴ De maga Mozart is meglelt, mint áldásosztó autoritás, amikor a neki zongorázó serdülő Beethovent ezzel a felkiáltással avatta fel: „Erről még hallani fog a világ.”³⁵ Hogy Liszthez mint a későbbi nagyhatású zongorapedagógushoz is fűződött hasonló anekdota – megváltozott szereposztással –, az egyáltalán nem meglepő. A csodagyerek ezúttal a kedvenc tanítvány, a korán elhunyt, ekkor 14 éves Tausig, akiben Liszt zongoraművészetének legfőbb letéteményesét és folytatóját látta. Egy másik tanítványtól, Amy Fay-tól tudjuk, hogy Liszt az első néhány akkord meghallgatása után azonnal felismerte Tausigban a zsenit, és egyből tanítványává fogadta.³⁶

A beethoveni *Weihekuss* történetének utolsó fázisához tartozik, hogy végül megjelent a Liszt-ikonográfiában. Fontos maga a kontextus is: az eseményt 1873-ban, Liszt 50 éves művészi jubileumára Magyarországon kiadott litografált emléklapon ábrázolták.³⁷ Az emléklap középpontjában Liszt profil portréja látható kör alakú mezőben, körülötte jobbra és balra két-két ellipszis formájú mező, amelyek ábrázolásai a zeneszerző múltját és jelenét szándékoznak sűrítetten bemutatni. Liszt honnan indult és hova

**Emléklap Liszt Ferenc ötvenéves művészi jubileumára.
Színezett litográfia. Készült Halász István nyomdájában.
Pest, 1873. 44,4 x 60,3 cm (Liszt Ferenc Emlékmúzeum, Budapest)**

34 Comini, Alessandra: *The Changing Image of Beethoven. A Study in Mythmaking*, Sunstone, 2008, 132.

35 Uo. 120–121. Wagner, Richard: *Beethoven*, ford. Fegyverneki István, Budapest, Kultúra, 1925, 53.

36 Kopelson, i. m. 61.

37 *Liszt és Beethoven*. Kiállítási katalógus. Stiftung Weimarer Klassik, Beethoven-Haus Bonn, Liszt Ferenc Emlékmúzeum, Budapest, szerk. Liepsch, Evelyn, Budapest, 2003, 29. (Eckhardt Mária)

jutott el. Az alsó kettőben a doborjáni szülőház és egy fiktív szoboravatás, amely azt hivatott reprezentálni – a 19. századi művészmitoszoknak megfelelően –, hogyan vált az alacsony sorból származó gyermek híres művésszé. A felső két mezőben pedig Liszt első és utolsó koncertjének ábrázolása jelenik meg. Mivel az utóbbi nemcsak hiteles ábrázolás, hanem a történeti tényeknek is megfelel,³⁸ az a benyomásunk támadhat, hogy a másik koncertjelenet is valós, amit a felirat is hitelesíteni látszik: „Liszt első hangversenye Bécsben, Beethoven által megölelve.” Az előzőekben kifejtettek alapján azonban tudjuk, hogy ez történetileg nem igazolható. Beethoven nem volt jelen, és nem is ez volt az első nyilvános Liszt-koncert; a gyermek 9 évesen debütált a soproni kaszinóban.

Milyen tanulságot vonhatunk le mindebből? Amikor d’Ortigue életrajzát megírta, még csak a vágy fogalmazódhatott meg benne, hogy a 23 éves fiatal művész Beethoven örökébe lépjen. Hívei körében Liszt később elérte ezt a célt: szemükben ő lett a beethoveni zenei örökség legfőbb letéteményese. A litográfia megjelenése után nem sokkal jelent meg Liszt egyik hívének, Ludwig Nohl zenetörténésznek a könyve *Beethoven, Liszt, Wagner* címmel, amely mindezt zenetörténeti kontextusba is helyezte. Nohl egyik fő gondolata ugyanis a következő volt:

A zenetörténetben már megállapítást nyert, hogy Beethoven szimfóniája után [...] csupán Liszt saját maga által szimfonikus költeménynek nevezett művei építették valóban tovább ezt az alapot, és vitték véghez azt az új tettet, ami új alkotáshoz és szellemileg szabad formákhoz vezetett.³⁹

Az a 39 év, amely d’Ortigue és Nohl írása között ível, tulajdonképpen a Liszt–Beethoven kapcsolat mitologizálásának keretét is adja, s ez végső soron nem más, mint a *Weihekuss* „fejlődéstörténete”. Láttuk, hogy a beethoveni zenei örökség átadása hogyan öltött egyre megragadhatóbb formát. Az út a szelíd történelemhamisítástól a beethoveni felszentelő csók irodalmi képéig, majd – a sokszorosított grafikán keresztül történő – láthatóvá tételéig vezetett. A vizualitás ereje is igazolta immár az esemény „valóságos” voltát. A hitelesség pecsétjét pedig Lina Ramann, Liszt által jóváhagyott, 1881-ben írt életrajza jelentette, amely egy koherens mitológiai keretbe ágyazva, tulajdonképpen „kanonizálta” a *Weihekuss*-t.⁴⁰ Ramann volt az, aki a gyermek életében egyébként nem túl jelentős zenei eseményt a „zenei felszentelés” rangjára emelt búcsúkoncertté avatta, s amely elindította a cso-

38 A jelenet Franz Schams és Ernst Lafitte festménye alapján készült: Liszt koncertet ad a pesti Vigadóban a királyi családnak 1872. március 18-án (uo. 30.).

39 Nohl, Ludwig: *Beethoven, Liszt, Wagner. Ein Bild der Kunstbewegung unseres Jahrhunderts*. Wien, Wilhelm Braumüller, 1874. Idézi Liszt és Beethoven, i. m. 120.

40 Ramann, i. m. 70.

dagyereket európai karrierje felé. Célja ezzel kétségkívül az volt, hogy a kis Lisztet a beethoveni áldással a tarsolyában bocsássa el valóságos és szimbolikus zenei zarándokútjára. De Ramann egyebet is tett, felruházta hősét a gyermekkori profetikus előrelátás képességével. A mítoszképződés jegyeit magán viselő anekdota a doborjáni szülőházban, még jóval a *Weihekuss* előtt játszódik. „Amikor Franzot időnként megkérdezték, mi szeretne lenni, mindig annak a mesternek a képére mutatott, amely más muzsikuspórtrek mellett függött a falon. »Egy ilyen« – kiáltotta csillogó szemmel. Beethoven képe volt, melyre rámutatott” – írta Ramann.⁴¹ Ezzel az anekdotával vált teljessé a művészi beavatási szertartás, s zárult be a mitikus kör. A kis Liszt e szerint olyan kiválasztott zseni, aki gyermekkori sugallat révén előre látta: ő lesz Beethoven művészi örököse. Ezt maga a mester később meg is erősítette, amikor megkapta tőle a művészi áldást jelentő, szakrális mintákat idéző felszentelő csókot.

41 Uo. 25.

ZALÁN VINCE

Levelek a vonatról

*Theo Angelopoulosz Táj a ködben című
filmjének gyermekmotívuma*

„Már megint itt vagytok? Mit restek itt estéről-estére?” – szól rá a vasúti peron idős édesség-árusa a két gyerekre. Hangja inkább szemrehányó, semmint érdeklődő. A gyerekek, akik az imént érkeztek a vonathoz, már többszörre kísérik meg, hogy fölszálljanak a szerelvényre, most is éppen az orruk előtt csapja be vagonajtót a kalauz. Ketten vannak. Egy nagyobbacska lány, tizenhárom éves lehet, legföljebb tizennégy. A haja fekete, térd alá érő kabátja sötét, amely alól csak fehér térdharisnya világlik ki. Mellette egy kisfiú, fedetlen feje épphogy nővére válláig ér. Neki is van csomagja. Egy kisebb hátizsák. Kézen fogva futnak a várakozó vonatkocsihoz. Egy pillanatra megtorpannak. A villanásnyi idő elég ahhoz, hogy elillanjon a felszállás alkalma. Az édességáros kérdéséből tudható: nem először történik meg velük. Meg az is, hogy tudatosan választják az utolsó pillanatot. Van, amikor nem tudnak fölszállni, s van olyan is, hogy sikerül nekik.

Ők Theo Angelopoulosz filmjének – *Táj a ködben* – főszereplői. A két gyerek, Voula (Tania Palaialogou) és Alex (Michalis Zeke) elhagyta a szülői házat azzal a céllal, hogy meglátogadják – ők így tudják – Németországban dolgozó édesapjukat, akit sohasem láttak. Tehát inkább azt kellene mondanunk: a házat hagyták el, ahol eddig laktak. Elszánásuk több mint különös, hisz jószerivel azt sem tudják, merre van Németország, maximum annyit, hogy Bécs felé közeledő vonatra kell felszállniuk. Igazán pénzüik sincs az utazásra. De erősen reménykednek abban, hogy megtalálják az apjukat, Németországot, és ennek révén egy jobb és szebb világot, mint amilyenben élniük adatott. Édesanyjuk mintha nem hiányozna nekik, nem dicsérik, de nem is szidják, szinte – kivéve a „levél-monológot” – egyetlen egy szót sem

szólnak róla hosszú utazásuk során. Annál inkább vágyakoznak az édesapjuk után, jóllehet, nem ismerik. Amikor végre sikerül felkapaszkodniuk a vonatra, ölelik egymást, nevetnek, (s miután soha sincs jegyük) összekucorodva meghúzódnak a vagon végében. Ám hamarosan erőt vesz rajtuk a fáradtság, s elbóbiskolnak. Álmodásban minduntalan apjuk jelenik meg, sőt – belső monológ formájában – „levelet is írnak” neki, sőt leveleket. Az elsőt Voula fogalmazza kettejük nevében. Öccse talán írni sem tud, talán módja sem volt rá, hogy megtanuljon, de ez végül is mindegy, hiszen belső monológokat hallunk.

„Kedves Papa! Azért írunk, mert elhatároztuk, hogy megkeresünk. Még sosem láttunk, mégis nagyon hiányzol. Mindig csak rólad beszélünk. A mama bizonyára fájlalni fogja, hogy elmentünk. Ne hidd, hogy nem szeretjük őt. Szeretjük. De nem ért meg minket. Azt sem tudjuk, hogyan nézel ki. Alex gyakran álmodik rólad. Nagyon hiányzol. Az iskolából hazajövet, mintha a lépteidet hallanék magam mögött, a te lépteidet. Mire megfordulok, senki sincs ott. Ekkor nagyon magányosnak érzem magam. Nem akarunk a terhedre lenni, csak megismerkedni veled. Aztán hazamegyünk. Ha válaszolni akarsz nekünk, jelezd a vonat zakatolásával. Ta-dam, ta-dam, ta-dam! Itt vagyok! Várlak benneteket! Ta-dam, ta-dam, ta-dam! Itt vagyok!”

Ezek a szomorkás, a gyermeki lélek egyszerűségét tükröző „levelek” tárják föl előttünk a két gyerekember végtelen magányát, teljes kiszolgáltatottságát, egyre fogyatkozó reményeiket, s egyre gyengülő elszántságukat, amellyel apjuk – mi nézők tudjuk ezt – az emberhez méltó élet megtalálását is jelentené számukra. E levelek stílusában felfedezhetjük Angelopoulosz forgatókönyv-társírójának, Tonino Guerrának lírai hangvételt, akit már ismerhetünk Antonioni társalkotójaként, aki a későbbi években Tarkovszkij elkötelezett munkatársa lesz, s aki ezzel a filmmel annak élete végéig csatlakozott a görög rendezőhöz.

A második levél Alex hangján szólal meg: „Kedves Papa! Nehezen jutunk el hozzád. Úgy sodródunk, mint falevél a viharban. Különös világ ez. Bőröndök. Hideg vasútállomások. Szavak, amiket nem értünk. Az éjszaka, amitől rettegünk. De azért boldogok vagyunk. Mert egyre közelebb jutunk hozzád.” Majd egy következő, most Voula hangján: „Kedves Papa! Annyira messze vagy! Alex azt mondta, álmában olyan közel voltál hozzá, hogyha kinyújtja a karját, megérinthetett volna. A folytonos utazásban minden gyorsan változik. A városok, az emberek. De néha annyira elfáradunk, hogy rólad meg is feledkezünk. És már azt sem tudjuk, hogy előre megyünk-e vagy visszafelé. El is tévedünk. Alex már sokat tud. És megkomolyodott. Már egyedül föl tud öltözni. És már olyanokat mond, hogy magad is meglepődnél rajta. Én az utóbbi pár napban nagyon beteg voltam. De már jobban vagyok. Csak ne lenne olyan messze az a Németország.”

Pedig ők oda akarnak eljutni. Amikor megkezdik vándorútjukat, rideg, kietlen tájon vezet az útjuk. Mindenhol szemét és épí-

tési törmelék, félbe maradt panelházak betonvázai. (Akár csak egy korai Pasolini-filmben.) A domboldalon drótkerítés, amely mögött furcsa viselkedésű emberek kószálnak szabad összevisszaságban. Egyikük, akit szárnycsapkodást utánzó mozdulatai miatt Alex „Sirály”-nak nevez, meg is kérdi a kislányt: „Minden reggel Németországba mész?” Igen, oda indul, a nővérel. Vonaton szeretnének odajutni, de többnyire csak az országút marad nekik. A hatalmas térség, a sivár és néptelen országút, amelyen elszántan, fejüket leszegve, egymás kezét fogva baktatnak. Akár sík a vidék, akár meredeken kanyargós. Olykor mintha csak két kis pont volnának a széles semmiben. Néha beleakadnak egy-egy terepmunkába, hatalmas markológépek, daruk, óriás teherautók forognak a sárban. A gyerekek szinte eltörpülnek mellettük. Mintha valamilyen építkezésre érkeztek volna, de hát jól látni, ha körbe néznek: semmisen sem épül föl egészen, mindenütt félbehagyott vagy már épp magára hagyott épületcsontok meredeznek az égre. Mintha nem is Görögországban lennének. Legalábbis nem abban, amit a képeslapokról vagy a televízióból ismerünk. Mindenütt esőnyomok, tócsák, nedvesség. Vándorainknak a természet sem nyújt semmi vigaszt.

A hivatalos szervek, persze, végzik a dolgukat. A vasúti kaulauz leszállítja őket a vonatról az észak-atticai kisvárosban, Oinohban. Választhatnak: vagy tudnak egy elérhető rokont megnevezni, vagy a rendőrség. Idősebb nagybácsi kerül elő, édesanyjuk testvére. Nem vállalja a gyerekeket. Azt vallja, hogy a gyerekek anyja felelőtlen perszóna, nem is lehet tudni, ki a gyerekek apja. „Hazudsz! – kiált fel Voula. – Igenis van apánk!” A gyerekek a rendőrségre kerülnek, ahonnan megszöknek. De hogyan?

Angelopoulosz filmjének alapmotívuma, s így ez események fővonala: a gyerekek vándorútja. Ebbe a folyamatba azonban, időnként, különös epizódokat illeszt be, szívesebben mondanék különös állapotrajzokat, amelyek csak igen lazán, néha pedig semmilyen szállal sem kötődnek a cselekményvonalához. Ilyenkor szinte megáll az idő, s alig észrevehetően spirituális hangulatelemek szűrődnek a beállításokba, amelyek persze korrespondálnak a filmet alapvetően meghatározó rendezői tekintettel, miközben annak részei. Ilyenkor Angelopoulosz kifejezőmódja kissé megváltozik: utat enged a poétikus, nem egy esetben a szimbolikus megoldásoknak.

Ilyesmi történik akkor is, amikor a gyerekek a rendőrségre kerülnek. Egy (függőlegesen) háromszatú fix beállításban látjuk középen a helyiség ajtaját, amelyen át belátni az irodába, éppen annak hatalmas ablakaira. Az iroda előtti váróban jobbra egy asszony ül, aki állandóan azt ismételi: „ő húzta nyakára a kötelet”; balra meg a két gyereke, összebújva. Intézkedésre várnak. Csakhogy intézkedés helyett más történik. Váratlanul esni kezd a hó, mind sűrűbben és sűrűbben. Mintha valami csoda történt volna: az épületekből a rendőrök, a tisztviselők, szinte mindenki

kitódul az utcára, nevetgélnek-ugrándoznak, az eget kémlelik. A mindennapi robot felfüggesztetett, az élet a mosolygós arcát mutatja. Még a rendőrök lelkéhez is közelebb áll a hóesés, mint a hivatali munka. E boldog, önfeledt percek adnak alkalmat a gyerekeknek a szökésre. Észrevétlenül eltűnnek.

Nem sokkal később, egy másik beállításban Angelopulosz még inkább metafizikai jelentés felé „hangszereli” a főcselekményhez már-már alig kötődő jelenetet. A két gyerek egyik este egy gyenge fényű, behavazott térre érkezik, talán maguk sem tudják, hol járnak. A sarkon épp kivágódik egy danolásztól hangos étterem bejárati ajtaja: menyasszony rohan ki az utcára, zokogva. Egy férfi a nyomában, utoléri, s némi vigasztaló dulakodás után visszatérnek az esküvői ünnepséghez. A gyerekek megállnak, s némán figyelik a váratlan eseményt. Ám mielőtt épp befejeződne, egy másik utca felől hatalmas traktor nyomul be a képbe: kötéllel vontat egy haldokló lovat. Mikor felé fordulnak, a kötél épp elszakad, s a ló rángatózva a hóban, összekötött lábán a kötéllel, megpróbálja felemelni a fejét. Többször és egyre erőtlenebbül. A gyerekek hozzásietnek, nézik a küzdelmét. Leguggolnak hozzá. „Haldoklik” – mondja a lány, mire a fiú sírni kezd. A ló már nem mozdul, s ekkor – a kép háttérében – ismét kicsapódik az étterem ajtaja: a násznép, élén a vidám menyasszonnyal, kitódul az utcára, majd hangos kurjongatásokkal és táncos ugrándozásokkal hagyják el a teret. A síró, hüppögő-zokogó kisfiú premier plánjával zárul a kép.

Egy harmadik, különös jelenetben, aminek semmi közvetlen köze sincs a cselekményhez, vándorszínészekkel találkozunk egy elhagyott, üres tengerparton, akik – miközben lassan teljes kört ír le a kamera – a görög történelem 20. századi legfontosabb eseményeit magyarázzák-játsszák el a gyerekeknek. (A részlet valójában „sűrített” megidézése Angelopulosz 1975-ös nagy figyelmet keltett művének, a *Vándorszínészeknek*). Kopott ruhákban, hűvös szélben, visszhangtalanul mondják szövegeiket. Nincs már színpad, amely érdeklődne darabjuk-előadásuk iránt. Mert már szinte senkit sem érdekel, sem a művészet, sem hazája történelme.

A gyerekeket egy Oresztesz nevű fiatalember ismerteti meg velük, aki a színészek mozgó ruhatárosa: ócska teherautóval szállítja utánuk a ruhákat a kellékekkel együtt. S egy alkalommal az országúton bandukoló gyerekeket felveszi a kocsijába. Kicsit pártfogásába is fogja őket, jöllehet az ő sorsa is elég reménytelen. (Talán ezért is vonzódik az apjukhoz igyekvő gyerekekhez.) „A semmibe csúszkáló csiga vagyok – magyarázza nekik. – Nem tudom, hová megyek. Valaha azt hittem, tudom. De most? Most csak azt tudom, hogy pár nap múlva bevonulok a hadseregbe.”

Különös, lassú sodrású, mondhatni nyugodt, a „mozdulatlan idő” jelenetei ezek a filmnek. A gyerekek lét-helyzetének *belső* rajzai. Afféle lírai betétek, amelyek alig-alig kötődnek a szereplőkhöz, mégis az ő állapotukról szólnak, anélkül, hogy bármifé-

le magyarázattal, kortárs társadalomrajzzal traktálná a nézőket. A görög társadalom árvái ők, s talán nemcsak a görögé. „Fura kölykök vagytok, tudjátok-e – mondja nekik Oresztesz. – Nem törődtek az idő múlásával. Pedig tudom, hogy siettek valahová. Mintha sehová se mennétek. Holott van úti célotok, nem igaz?” Mintha a semmiből a semmibe utaznának. De legbelül nem adják föl. Bármilyen történik is.

Pedig történik. Borús, esős országúton vonszolják magukat és egymást. Am váratlanul megáll egy ponyvás teherautó és felveszi a két gyereket. A bajuszos, vidámképű, negyvenes férfi meg is vendégeli őket a legközelebbi benzinkút büféjében. Láthatóan ismerős számára a hely, ételt, italt, magának bort rendel. Am szóváltásba keveredik a felszolgálólány új (számára ismeretlen) „udvarlójával”. Hamar távoznak hát. Másnap reggel, miután befejezi a tegnapi estéről maradt bor elfogyasztását, a leponyvázott teherautóban megerőszakolja a gyereklányt. Angelopulosz nagyon érzékenyen jár el. A kisfiú jószerivel nem is tudja, hova tűnt a nővére. A kamera kívül marad a ponyván: a riad kisfiút, az autóforgalmat mutatja. Míg fel nem tűnik a sofőr feldúlt-eltorzult arca. S végül a zokogó lány, combjai közé szorított véres kezével. A kamera szinte csak tudósít, de nem érzéketlen: a döbbenetet sugallja, a szenvtelenül végrehajtott gaztettet.

Kétségtelen: a gyerekek állandó fenyegettségben élnek. Sehol sem tudnak igazán megpihenni. Oresztesz az egyetlen, aki törődik velük. De tőle is el kell válniuk. Mielőtt ez megtörténne, motorjával az őszi tengerparthoz viszi a gyerekeket, ahol változatlanul fúj a szél, viszont legalább található ott egy ócska árus. Am a felszabadult vidámságból, játszadozásból is szomorúság lesz. Voula ekkor ébred rá, hogy megszerette Oreszteszt: az elválás gomolygó érzelmei döbrentik rá erre. Megerőszakolni már megerőszakolták, de hogy nő, hogy nőként is érezhet – az az elválás pillanatának adománya. Az egyedüllét igazi felismerése.

S később, a következő hajnalon, ugyancsak a Thesszaloniki éles fényben fürdő palotáival, szállodáival övezett a tengerparton különös látványban lesz részük. Egy hatalmas, erős helikopter különös tárgyat emel ki a tengerből, lassan, óvatosan egy irdatlan nagyságú, (jobb) kézfejet formáló kötömböt, amelynek hiányzik (letörött?) mutatoujjának első két perce. Himbálódzik, forog, hol süllyed, hol emelkedik, de irányt semerre se mutat. „Ha most kiáltanék, meghallanák az angyalok?” – kérdezi Oresztesz, miközben fejét a motorbicikli kormányára hajtja. Természetesen nincs válasz. Honnan is volna?

„Már arra gondoltam, hogy jobb, ha feladjuk – halljuk a Voula „írta” levelet. – Mi haszna a sok vesződésnek? Úgysem jutunk el oda. Akkor Alexander megdühödött, amolyan felnőttes módra. Azt mondta: elárultam őt. Nagyon elszégyelltem magam. Mindketten mindig ugyanazt írjuk neked. De egymás közt hallgatunk róla. Miközben mindig ugyanazt a világot látjuk magunk előtt. Ugyanazt a világosságot, sötétséget. És téged.”

De nem adják föl. Mindaddig nem, amíg a vonat egy határ-állomásra nem érkezik, ahol a Németországba utazók útleveléit kérik. Leszállnak, s gyalog mennek a határ felé. Olyan sötét van, hogy alig látni, csak a hóbuckák világítanak. Meg egy patak csobogását hallani. Utolsó erejükkel mennek-kapaszkodnak. Jegyüket Voula a határig kérte. „Mi az a határ?” – érdeklődik öccse. Most megtapasztalják, anélkül, hogy valójában tudnák, hogy mi az. Igaz, hallják a katonák hangját, meg egy-két riasztó lövést. De valahogy elkerülik őket a sötétben, s csak mennek, mennek. Még éjfekete nem lesz minden. Kisvártatva derengeni kezd, de még nagyon homályos, kontúrtales minden. A köd lassan oszlik. Egy kisebb dombon egy közepes méretű, csodás fát látnak meg. (Egy Tarkovszkij-beállítás előképét, mondhatnánk szakavatottan.) Ez fellelkesíti őket, s szaporábban szedik a lábaikat a végtelen csendben. Csak a zeneszerzőnő, Eleni Karaindrou oboája sír elviselhetetlen fájdalommal. Talán eléri a fát, s talán mást is. A film elején, amikor végre feljutnak a vonatra, a kis Alex azt mondja a nővérének: „Akkor most elmondom a mesét. Kezdetben volt a sötétség. Aztán jött a világosság...” Valóban eljön a világosság?

*

Theo Angelopoulos – majd harminc évvel ezelőtt! – 1988-ban forgatta ezt a filmjét. A jövőbe látott (?), vagy „csak” művész volt, aki ismerte az életet – mifelénk. Azóta gyerekhadak lepték el Európa országútjait, a „kíséret nélküli kiskorúak” ezrei, s lettek emberkereskedők, kéjlesők, rabszolgatartók áldozatai. A szerencsésebbek talán táborokba kerültek. Angelopoulos nem felejtette el a vonatról „leveleket író” gyermekpárt. Következő filmjének – *A gólya függő lépése* – bevezető képsorai helikopterek zajától hangos. A tengerparti vizek fölött keringenek, hogy összeszedjék azokat, akik az önkéntes halált választották, miután a görög kormány lezárta menekülésük útját. Utolsó előtti filmjének – *Az örökkévalóság és még egy nap* – Bruno Ganz játszotta idős főhőse, aki szavakat vásárol, istápolásába vesz egy, a rendőrség által körözött gyerekembert, hogy megpróbálja hazajuttatni a görög származású, de albán nemzetiségű kisfiút. Az öregembert a halál várja, fiút az otthona. Pedig olyan jól megvolnának – együtt. Legalább megpróbálták.

A tanúsíthatatlan

*A tanúsíthatóság problémájáról Esterházy Péter
Hasnyálmirigynapló című műve kapcsán*

1. Tanúsítás és transzcendencia

Van-e olyasmi az életünkben, amelyről bizonyosan nem tudunk tanúságot tenni? Igen, a saját halálunk. A tulajdoni viszonytól is eltekinthetünk: a halál maga az, ami egy élő ember számára nem tanúsítható. A tanúsítás ugyanis nem pusztán egy esemény megfigyelése és rögzítése, azaz nem pusztán szemtanúság, hanem részvétel is. A másik ember haláláról való számadás, történjen az arra való rámutatás bármily erőteljes hatást gyakorló eszközökkel, nem a halál tanúsítása. A halál tanúságtevője csak az lehet, aki már nincs az élők sorában, akinek kifejeződési lehetőségei megszűntek: a halott attól halott, hogy többé nem mozdul, nem beszél. A tanúsítás olyan felmutatás, amely során a tanúságtevő saját jelenléte révén tesz bizonyosságot arról az eseményről, amelynek ő maga részese volt. Azaz a halottnak a távollétből kellene visszatérnie a jelenbe, hogy újra beszélni tudjon, pontosabban a már nem-jelenléten keresztül kellene a távollétról tanúbizonyosságot tennie.

De álljunk meg egy pillanatra, mielőtt hagynánk magunkat elsodortatni a nyelv által! Van itt két fogalom, a tanúságtevés és a bizonyágtevés fogalma, amit helytelen lenne összemosni. Lényegi különbség van a két főnévi igenév, a tanúsítani (*témoigner*) és a bizonyítani (*prouver*) között. Derrida több helyen is beszél erről, amiként a tanúsítás problémájához is újra és újra visszatér. A *Poétique et politique du témoignage* című esszéjében¹ arra mutat rá, hogy a bizonyításra szolgáló megnyilatkozások a tudományos

Az itt közölt tanulmány, amely az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 számú pályázat keretében íródott, egy hosszabb értekezés első része.

1 Vö. Derrida, Jacques: *Poétique et politique du témoignage*, L'Herne, Paris, 2005.

eljárások deduktív következtetési formáinak felelnek meg, míg a tanúsítás nyelvi-diszkurzív mintázatában a hit megvallásának retorikai sajátosságai fedezhetők fel. A tanúságtevő vallomást tesz és vallomása által egyúttal elköteleződik valamiféle bizonyíthatatlan esemény mellett. Vallomása ezért az eskütételhez hasonlít. A francia filozófus erről is beszél egy másik, a fordításról szóló tanulmányában, ahol az eskütételt olyan elköteleződés-ként tételezi, amelyet az emberi nyelv nem tud önmaga erejéből fölbontani és a hatalma alá hajtani, mivel az eskü tartalmaz egy zálogot; olyan zálogot, amely erősebb az emberi nyelvnél.² A *Hit és tudás* című esszében az eskü zálogaként Derrida egyenesen Istent jelöli meg: Isten az, aki ilyenkor tanúként tételeződik. Ezt a tanút ugyanakkor nem az eskü hozza létre – ez a tanú létrehozhatatlan. A „laikus elköteleződés” éppenséggel azt jelenti, hogy a beszélő megadja magát a kimondhatatlan és felmutathatatlan tanúnak, valakinek, aki már eleve ott van: „nemzetlen és nemzhetetlen, még mielőtt létrehozhatatlan lenne. És távol a helyén. Az előállíthatatlan előállítása és újra előállítása távol a helyén. Minden e távollét jelenlétével kezdődik.”³ Amiképpen az eskütétel során megidéződik, azaz előállítódik az előállíthatatlan Isten, úgy a tanúsítás során jelenlővé válik a távollévő. A tanúságtevő tulajdonképpen beavat egy misztériumba, éppen ezért misztagógnak is tekinthető: az, amiről beszél, vagyis amire esküszik, igazolhatatlan és bizonyíthatatlan (csak ő látta, csak ő érintette, csak ő tapasztalta meg), amiképpen igazolhatatlan és bizonyíthatatlan az is, aki ezt képes volna tanúsítani. Derrida a misztagógok legfontosabb ismérveként a titokhoz való viszonyt határozza meg: „mintegy sajátjukként birtokolják egy misztikus *titok* privilégiumát [...]. A titok csak előttük revelálódik, fedődik fel”.⁴

Mindezek értelmében a tanúságtevő egy saját titok birtokosa. Mégsem feleltethetjük meg a misztagóggal, aki előtt anélkül is feltárulhat a misztérium, hogy azzal neki egyé kellene válnia, hogy abba neki „bele kellene halnia”. A tanúságtevő ellenben résztvevője a misztikus eseménynek. Tanúsítása saját részvételének a felmutatása. A részvétel nem aktív cselekvést jelent, hanem passzív elszenvedést: ami megtörténik, nem a cselekvő akaratából történik, hanem vele és rajta keresztül megy végbe, mégpedig egy felsőbb, idegen hatalom közreműködése által. A tanúsítás paradoxonát éppen ezért nem a titok feltárulása és annak közvetíthetősége jelenti, hanem a távollét jelenlétté válásának lehetetlensége, pontosabban az, hogy a felsőbb hatalom feltárulását át is kell élni: az elbeszélőnek olyan transzcendens termé-

2 Vö. Derrida, Jacques: Mi a „helyreállító” fordítás?, ford. Jeney Éva, *Kalligram*, 2007/február.

3 Derrida, Jacques: *Hit és tudás. A „vallás” két forrása a puszta ész határain*, ford. Boros János és Orbán Jolán, Brambauer, Pécs, 2006, 47–48.

4 Derrida, Jacques: Az újabb meghonosodott apokaliptikus hangnemről, ford. Angyalosi Gergely, *Gond*, 1992/2. 135.

szetű esemény végbemenetelét kell tanúsítania, amelyet véges és törekeny emberként sem befogadni, sem elviselni nem lehet képes. A tanúságtevőnek arról kell számot adnia, hogy mit jelent átélni az átélhetetlent. A titok horizontját felnyitó esemény számára a nem-megláthatót, a nem-megtapasztalható, az elviselhetetlent hordozza, ezért nem is tudja ezt az eseményt deduktív módon sem igazolni, sem bizonyítani: eskütételre van szükség. Az igazi paradoxont tehát az jelenti, hogy a tanúságtevő, amikor esküszik, akkor amellet a távollét mellett tesz hitet, amely nem egyszerűen feltárul előtte, hanem jelenlétebe mintegy alászáll: testi-szellemi valósággá lesz. A kihívást nem a feltáruuló sorseseemény kivételessége jelenti (hiszen éppenséggel olyan esemény, nevezetesen a halál felmutatásáról van szó, amely minden egyes emberrel megtörténik), hanem magának a kiválasztottságnak a terhe, amely a tanúságtevőt – valamiféle felsőbb hatalom, azaz az előállíthatatlan tanú által már eleve kényszerítve – arra kötelezi, hogy tegyen tanúságot a tanúsíthatatlannól.

Miképpen volna ez lehetséges? Ha a tanúsítás alapító mozzanatának tekintjük a tanúsíthatatlannal való szembekerülést, akkor azt is kijelenthetjük: az ember számára, mármint a közönséges, földi halandó számára az legfeljebb csak a halálban tárulhat fel. A kérdés tehát az, hogy miképpen tanúsítható a saját halál, mely *par excellence* a tanúsíthatatlanság megnyilvánulása.

Két kortárs magyar regény is született az utóbbi bő évtizedben, amelynek középpontjában a meghalás jelenségének felmutatása, s a tanúsításnak mint kényszernek és mint nyelvi paradoxonnak a problémája áll: Nádas Péter *Saját halál* című műve 2004-ben jelent meg,⁵ Esterházy Péter *Hasnyálmirigynaplója* 2016-ban.⁶ Esterházy ezzel kapcsolatban a következő állításokat fogalmazza meg: „Lehet, hogy valami más perspektívát kellene választanom – megint ragadok az írásnál. Hogy például elég zavaró, hogy e szöveg »jósága« függ írója életkilátásaitól. Micsoda mondat ez is. Akkor újra: szóval ennek van húzása, ha belehalok a tündérembe. Ha én már messze járok, amikor te, drága olvasó, ezt olvasod.” (HN 14) „Édes nyelv, segíts.” (HN 43) Nádasnál a kifejezésért való fohászokodás még nyilvánvalóbbá válik: „A pokol ugató kutyái azt kívánnák, hogy tartsam a szám, ne beszéljek erről.” (SH 23); „Úgy harsognak és vonyítanak, hogy ne jussak hozzá a megfelelő mondatokhoz.” (SH 29); „A pokoli hangzavarban szólni tudjak. Minden elbeszélés anyja, Polymnia, légy hozzám kegyes, segíts át köznapi szavakkal a Styxen.” (SH 169) Ezekből a kiragadott mondatokból is láthatjuk: a tanúsítás mindkét szépirodalmi műben az elbeszélhetetlenség dilemmája elé állítja az elbeszélőt. A félelem azonban nem pusztán abból

5 Nádas Péter: *Saját halál*, Jelenkor, Pécs, 2002. A továbbiakban SH. Az értekezés itt közölt, első részében ezt a művet nem elemzem, a folytatásban azonban igen.

6 Esterházy Péter: *Hasnyálmirigynapló*, Magvető, Budapest, 2016. A továbbiakban HN.

fakad, hogy a megfelelő szavak hiányoznak az elbeszéléshez, hogy a nyelv nem elégséges: a beszélő félelmében a rettegésre ismerhetünk rá. Amiképpen Nádas írja: aki a halálról beszél, annak át kell kelnie a Styx vizén. A halál és a haldoklás tanúsítása a transzcendencia tapasztalatával szembeállítva felébreszti a rettegést. A tanúságtevők a *mysterium tremendum* tapasztalattal kerülnek szembe. A *tremendum* (mely a *tremo* melléknévi igéből képzett kifejezés) megrémít: szorongással és borzongással tölt el.⁷ A tanúsítás tökéletesen aszimmetrikus élmény, hiszen a tanúságtevő a végtelent tapasztalja meg, amelynek átélése, mérhetetlensége és befogadhatatlansága okán, szétroppantja a véges létezőt.

A tanúsítás jelenségének azonban van egy másik oldala is, és ez megegyezik az ember-mivolt másik oldalával. Ezen az oldalon nem a végtelen felől éri támadás az *emberi* határait, hanem éppen ellenkezőleg, a humanisztikus ember-fogalomból származó entitásoktól való megfosztás, a lemeztelenedés (ha nem sulykolnánk a jelzővel máris az ellenkező értelmét annak, amit a kifejezés jelent, akkor azt mondhatnánk:) a *negatív* transzcendencia felől. Ezen az oldalon az ember a vegetálás, a puszta élőlény-állapot felé tart. Az emberinek ezzel az oldalával a szellemi mivoltot, az istenihez való közelségünket hangsúlyozó filozófiai gondolkodás nem kíván számot vetni. S amiképpen a metafizikai ember-fogalomból hiányzanak a betegség, a haldoklás folyamataiban feltáruló, az embert emberiségéből kivetkőztető tapasztalatok reminiscenciái, úgy hiányzanak abból az áldozati struktúrából és etikai rendszerből is, amelyek antropocentrikus világnépeinket felépítik.

Ez a másfajta, az emberin túlvivő – csak éppen nem a végtelenség, hanem a végesség felé vivő – lemeztelenítő transzcendencia (amelyet a *túliség* miatt jogosan tarthatunk transzcendens karakterűnek), szükségszerűvé teszi az ember-fogalom újradefiniálását és hozzá egy újfajta etika megalkotását. Erre tesz kísérletet Giorgio Agamben az *Ami Auschwitzból marad* (*Az archívum és a tanú*) című könyvében, amelyben a szerző etikai teóriájának kidolgozása során elsősorban Primo Levi náci koncentrációs táborokról szóló műveire támaszkodik. Az olasz filozófus olyan terminológiát alkot meg, amelyen keresztül megragadhatóvá válik az ember-mivolt lemeztelenített állapota; az a végső stádium, melyhez az életet támadó határtapasztalatok, mindenekelőtt a betegség és a meghalás tapasztalata visz legközelebb.

7 Lásd erről: J. Derrida: A halál adománya, ford. Szabó László, *Vulgo*, 2000/3–5.

2. A méltóságon túl: a test transzcendenciája

Agamben a tanúsítás etikáját kívánja megalkotni.⁸ Azt írja, olyan új etikára van szükség, amely a méltóság, a felelősség és a bűn hagyományos erkölcsi kategóriáit meghaladja, mivel azok elbuktak a Soá erőpróbájában. Az olasz filozófus értelmezésében Primo Levi Auschwitz kapcsán a felelősségnélküliségnek és a morális ítélet képtelenségének (*impotentia iudicandi*) arra a szürke sávjára mutatott rá, amely a „jön és rosszon” nem *túl*, hanem *innen* helyezkedik el. S ezért úgy véli, Auschwitz után az etika középpontjába immár nem Nietzsche *emberfeletti* emberét, hanem az *emberalatti* embert kell helyezni: azt a többi deportált által „muzulmánként” nevezett (*Muselmann*) „múmia-embert”, aki már feladta életakarását, aki már beletörődött az elkerülhetetlen halálba. A *Muselmann* már csak biológiai értelemben létező, beszűkült tudatállapotú embermaradvány, aki a teljes fizikai leépülés és a reményvesztettség állapotában tengődik: „élőhalott”, „két lábon járó hulla”, „név nélküli alak”, „arc nélküli jelenlét”.

A *Muselmann* egy meghatározatlan, harmadik szférához tartozik, amelyben nemcsak az emberi és a nem-emberi, hanem „a vegetatív és a viszonyuló élet” is átléptek egymásba. Ennek a harmadik szférának mint normává lett kivételes állapotnak a láger, azaz Auschwitz a szimbóluma, amely mielőtt még a megsemmisítés helyszíne lehetne, megragadható úgy is, mint annak „az elgondolhatatlan kísérletnek a helye, amelyben – túl az életem és a halálon – a zsidó muzulmánna, az ember pedig nem-emberré alakul át”.⁹ A *Muselmann* „egy olyan etika és egy olyan élet formájának a küszöbét őrzi, amely ott kezdődik, ahol a méltóság véget ér”.¹⁰

Az Agamben által megfogalmazott új etika a halál méltóságára épül, amely azonban sokkal inkább méltatlanságot jelent.

Kérdés persze, hogy a *Muselmann*-ok halála egyáltalán halálnak tekinthető-e. A halálnak abban az értelmében, ahogyan arról Heidegger ír a *Lét és időben*, a halálhoz viszonyuló autentikus jelenlét kapcsán. A heideggeri végesség-etika alapja az a feltételezés, hogy a jelenvalólét (a *Dasein*, avagy mindközönségesen az ember) előrefutva a legsajátabb létlehetőségéhez, azaz saját halálához, tulajdonképpeni egzisztenciává tud válni. Agamben rámutat: a lágerben élők végzetes kiszolgáltatottságukban nem tekinthetők másnak, mint *par excellence* halálhoz viszonyuló egzisztenciának, csakhogy éppenséggel nem-tulajdonképpeni, hétköznapi, anonim és személytelen viszonyulásuk az, amely a halálra nyitottá teszi őket. A lágerben az emberek nem-tulajdonképpeniségükben váltak tulajdonképpenivé. Az anonim halál,

8 Vö. Agamben, Giorgio: *Remnants of Auschwitz. The Witness and the Archive*, Homo Sacer III., ford. Daniel Heller-Roesen, Zone Books, New York, 1999. A továbbiakban RA.

9 RA 37.

10 RA 48–49.

amely az ő sorsuk lett, nem tudja az embert egyedi, egyszeri egzisztenciává tenni.

Az anonim halálra nem építhető fel Lévinas metafizikai etikája, melyben a Másik arcában jelentkező felhívásra, a „Ne ölj!” parancsolatára egy felelősségetika felől születhetne válasz. Auschwitzban legalábbis nem ez történt. Auschwitzot – bár kétségtelen, hogy az emberi kultúrát tagadó, történelmen kívüli állapotot jelenít meg – mégsem lehet zárójelbe tenni, mintha meg se történt volna, ellenkezőleg: szükségszerű egy olyan új etika megalkotása, amelynek alanya immár az arcnélküli, a puszta élőlényre degradálódott akárki.

Ezt az új etikát nevezi Agamben a tanúsítás etikájának.

Mivel az elembertelenítő létállapotnak a teljes, valódi tanúja csak az lehetne, aki valóban meghalt a haláltáborokban, ám ő már nem képes tanúsítani, a tanúsítás megköveteli a túlélőt, legyen bár a túlélő „ál-tanú”. A tanúsítás etikája a túlélő és a *Muselmann*, az ember és a nem-ember, a beszélő és a néma dialektikáját feltételezi. A tanúsítás aktusában „az, aki beszél, magában hordozza a tanúsítás lehetetlenségét”. Ki az, aki mégis tanúsíthat? Nos, a tanú a „maradék”. Mint Agamben kifejti, Auschwitz után az ember meghatározásához immár szükségszerűen hozzátartozik a nem-ember is, pontosabban az tekinthető igazán emberinek, akinek az emberségét teljességgel megsemmisítették. Csakhogy nem lehetséges az emberi tökéletes megsemmisítése, mindig *marad* valami: az emberi az ember és az ember-telen közötti határtapasztalat. Az emberi az a „küszöb”, amelyen keresztülráamlanak „az élőlény beszélővé-válásának és a logosz élőlényvé-válásának áramai”.¹¹

Mindehhez hozzátartozik: Agamben nem az élőlény-mivoltot tekinti az ember, avagy – a *Homo Sacer*¹² terminológiája szerint – a biopolitikai szubjektum alapvető meghatározottságának, hanem a puszta életet. Persze a biopolitikai szubjektum valójában biopolitikai test, amennyiben éppen annyira jelenti a közösségi életnek, a politikának való kiszolgáltatottságát, mint sérülékeny teste révén a halálnak való kiszolgáltatottságot.¹³ A biopolitikai szubjektum koncepcióját az olasz filozófus a *zoé* (a minden teremtményben azonos, puszta élet) és a *biosz* (egy közösség, egy csoport sajátos élete) fogalmaiból alkotja meg, amelyeket Arisztotelész ember-meghatározásából (*zoón logon echon*),

11 Vö. RA 94–95.

12 A biopolitikai szubjektumot Agamben *homo sacer*-nek is nevezi. A római jog azt az embert tekintette *homo sacer*-nek, aki valamilyen főbenjáró bűn vagy szentségtörés miatt bizonyos értelemben megszűnt ember lenni: büntetlenül meg lehetett ölni. A *Homo Sacer* Agamben nagy, három részből álló könyve, amelynek utolsó darabja a korábbiakban elemzett *Ami Auschwitzból marad*.

13 „[A] puszta életnek a politika szférájába való belefoglalása képezi a szuverén hatalom eredeti – bár rejtett – lényegét. Sőt, a biopolitikai test a szuverén hatalom eredeti aktusa.” (SH 11)

illetve az életre vonatkozó teóriájából vezet le. Úgy véli, a politikai gyakorlatoknak – így például a halálra ítéelés jogi gyakorlatának vagy a történelem rettenetes pillanataiban a tömeggyilkosságok gyakorlatának – nem a *zoé*, nem a biológiai vagy a természeti élet az alanya, hanem a testben eredetileg szakralitásként megnyilvánuló, puszta élet.

Agamben filozófiai etikájának középpontjába tehát egy olyan ember-fogalom kerül, amelynek lényegi meghatározottsága a halálra nyitott testi lét. S mivel ennek a testi létnek a valósággá válását (azaz végső, legteljesebb kifejeződését) maga a halál jelenti, ezért ez a testi lét nem tudja önmagát tanúsítani. Pontosabban a tanúsításhoz itt is „ál-tanúra” van szükség: arra a tanúra, amely/aki a tökéletes elembertelenedés állapotának határán áll. Ez a tanú küszöbön állóként éppen annyi maradékát őrzi még az emberségének, amennyivel beszélni tud a halál méltánytalanságának állapotáról. A halál méltánytalansága a lemeztelenedésben érhető tetten: nem egyszerűen kivetkőztet a filozófiai tradíció humanisztikus, szellemorientált emberképéből, hanem porrá is zúzza azt. Hiszen ez az emberkép a test elutasítására épül: az emberi identitás alapjait a test elsorvasztásának, megtagadásának, elfojtásának a gyakorlatai jelentik.

Mindazonáltal a halálhoz vezető testi leépülésben feltáruló tapasztalatok nem a szellemi ellentétét jelentik. A meghalás folyamatai nem a transzcendenciával (legyen szó akár szakrális, akár spirituális értelemben vett transzcendenciáról) szembeni támadást képviselik: egy másfajta transzcendencia nyilvánul meg bennük és általuk. A betegséggel való puszta foglalatoskodás éppenséggel azt a folyamatot indítja el, amelynek révén a testi tapasztalás, bekerülve a tudatba, ahonnan addig többnyire kitagadott volt, elnyeri a maga valódi jelentését, és megtalálja a maga valódi helyét az ember identitásában. Azzal, hogy a test és a tudat közötti – az európai bölcséleti tradíció által gondosan felépített – határ leomlik, elkezdődik annak a transzcendenciának a feltárulása, amit a test transzcendenciájaként azonosíthatunk. Ez a transzcendencia nem az égihez mint távoli, külső, idegen szférához való viszonyt jelenti, hanem a legközelebbihez való viszonyt, amely mégis ismeretlen és uralhatatlan. A bennünk lüktető, puszta élethez való viszonyt, amely mégsem saját tulajdon, hiszen nem birtokolható, bármely pillanatban elvehető. Az emberin túlnak eme állapotába a véges lény éppúgy önkéntelenül kerül bele, amiként az égi transzcendencia sem saját akaratából nyilvánítja meg magát előtte. S a vegetatív élőlényvé válás megálázó tapasztalata éppúgy rettegésen alapul, amiként az Istennel való szembesülés.

Az embert mint küszöblényt e kétféle transzcendencia-tapasztalat határozza meg. S amennyiben mindkettő a halálban táruul fel számára, úgy egyiknek a tanúsítására sem lehet képes – pontosabban kizárólag a Maradék tanúskodása révén. Maradék az, aki még képes nemcsak megtapasztalni és átélni valamit a

túliség tapasztalatából vagy annak közeledéséből, hanem képes arról számot is adni.

Esterházy Péter a *Hasnyálmirigynapló*ban saját meghalásról, illetve a halálhoz vezető útról úgy ad számot, hogy a kétféle transzcendencia-tapasztalat tanúsítására egyaránt kísérletet tesz.

3. A tanúsító Maradék

Esterházy naplót ír. A napló fikció és valóság határán áll, ami a referenciális kiszolgáltatottság helyzetét teremti meg. Erre az elbeszélő is utal: „Idegesítően hasonlít a helyzet a Javítottéhoz: ott is, itt is ez a bosszantó realizmuskényszer. Hogy csak annak van, nemcsak hogy legitimitása, nemcsak hogy az engedélyezhető, ami *valóságosan* (kurzív!) van, hanem hogy csakis ez érdekes. A valóság, mint esztétikai mérce – ki hallott már ilyet.” (HN 6) A napló műfaja feleslegessé teszi a „Ki beszél?” kérdését is, hiszen a naplóban mindig az Én beszél: a mindenható elbeszélő alany hitelesen tud beszámolni bármiről, ami a világban vele és körülötte megtörténik. A *Hasnyálmirigynapló* elbeszélője ráadásul azonosítja magát a szerzővel (például amikor felidézi, hogy a mostanihoz hasonló poétikai szituációba került a *Javított kiadás* megírásakor), ami alapján a szöveget akár vallomásnak is tekinthetjük. Csakhogy a vallomás archívumként működik, és az utólagosság perspektíváját érvényesíti – mint látni fogjuk, erről az elbeszéléstechnikai szituációról van szó a Nádas-műben. A *Hanyálmirigynapló* szövegvilága azonban performatív módon jön létre: az élet írja a narratívát, nincs benne sem előzetes szerzői intenció, sem utólagos megkonstruáltság. Jóllehet, amit az elbeszélő felmutat az életéből, amiképpen szelektál, amiképpen az egyes eseményeket formába rendezi, mind-mind a szerző szubjektív látásmódjának és stílusának van alávetve. De maga a számadás az éppen megtörténő, kiszámíthatatlan valóságot érinti, ezért válik a jelenlét tanúsításává. A szöveg esztétikai minősége tehát nemcsak a poétikai eszközökön múlik, hanem az élet performatív erején, a váratlan, íróilag felügyelhetetlen fordulaton – amiképpen idéztem is már: a „szöveg »jósága« függ írója életkilátásaitól”.

Esterházy a *Javított kiadásra* utal, ahol a „realizmuskényszer” szintén felülírta az alkotói törekvéseket. Ám a *Javított kiadás* esetében referenciahorizontot jelent egy másik irodalmi mű, a *Harmonia caelestis* is. A *Javítottban* a valóság tanúsításra kényszerítő ereje a hamisan megalkotott múlt újraértelmezésének a készletéből fakad: az újjól napvilágra kerülő információk ugyanis érvénytelenítik azt a történetet, amely utólagos konstrukció révén, és nyilvánvalóan idealizáló törekvéseknek engedelmessé született meg, megrajzolva a halott édesapa arcképét. Az „elrontott” történet újraírásában egy rétegzett szövegképzési eljárással találkozunk: egyfelől a valóság és fikció,

másfelől narratív szövegek vetekszenek egymással az igazságért. Az imagináriusan megalkotott elbeszélést olyan, besúgóí jelentések formájában hozzáférhetővé váló dokumentumok írják felül, amelyek objektívabbnak tetszenek az irodalmi szövegnél, mégpedig azért, mert azokat egy archívum őrzi, és így a történelmi hitelesség aurája veszi körül. Döntő különbség van tehát a két mű realizmuskényszere között. S bár a *Javított kiadásban* a szerző ugyanúgy azonosságot vállal az elbeszélőí énnel, mint a *Hasnyálmirigynaplóban*, ám nem a pillanatról pillanatra megélt valóságról ad számot, hanem arról a múlttól, amelyet „objektív valóságnak” tekint. A tanúsítás itt is, ott is az igazság megvalósulásán alapul. Csakhogy előbbi esetben az igazságot a lezártknak, egyúttal autoritásnak tekintett történelem szolgáltatja, utóbbi esetben viszont a jelenbeli pillanat nyitottsága, a valóságnak a kiismerhetőség előli rejtettsége és titokzatossága. Az előbbi esetben valójában nem is tanúsításról van szó, hanem bizonyítási eljárásról, az objektív múlt feltárásáról és archiválásáról. A múlt archiválható, a titok nem. A halálra való nyitottság által napvilágra kerülő kiismerhetetlen csak a tanúságtétel szabadságában létezik.

A *Hasnyálmirigynapló* egy halálos betegség mindennapjait tanúsítja – mégpedig a jelentéktelennek tetsző részletek felmutatásán keresztül. A szerző az első oldalakon kinyilvánítja bizalmát a részletek ereje iránt: „A szöveg az szöveg az szöveg, hiába ún. személyes vallomás, beszámoló, létezni mint szöveg létezik, így lehet tudomásul venni; tűnődtem, ez nem teljesen igaz, olykor az ügyetlen (amatőr) vagy már nem kontrollált (halálközelség) fogalmazás mögött, alatt fontos híradások lehetnek, az életről és életekről, végességekről és végtelenségekről.” (HN 8) Mindazonáltal az író távolról sem egy prousti program megvalósítására törekszik, a részleteket meghagyja részlegességükben és véletlenszerűségükben. A poétikai többlet éppenséggel a töredezettség és az uralhatatlanság szervezőerejéből táplálkozik. A testtel kapcsolatos mindennapi foglalatosságok leírásai is abban a pillanatban válnak megrázó erejűvé, amikor ráébredszik az olvasót, hogy az önmaga felett más élethelyzetekben ellenőrzést gyakorló beszélő végérvényesen elveszítette uralmát a saját teste felett.

A test feletti uralom elvesztése az én (a szellemileg megképzett én) hatalmának az elvesztését jelenti, ami azzal jár, hogy a beszélő az elbeszélés fölötti uralmat sem gyakorolja többé. A betegség tüneteiről szóló leírások megszaporoásával maga az elbeszélés válik „beteggé”, hiszen a tünetek sokasága szimptomatikus módon a narrativa alapvető működési hibájára mutat rá, amelyet az elbeszélő kontrolljának hiányaként azonosíthatunk. Zilált és csapongó lesz a szöveg, élettöredékek kerülnek egymás mellé rendezetlenül: „összevissza múlik az idő. A testemhez köttem. Hogy mit eszem és iszom, mi és hogyan távozik belőlem. Ezt mondanám a lelki életemnek. Hát ez túlzás.” (HN 204)

S ahogyan nincs racionálisan felügyelt váza az irodalmiság háttárain egyensúlyozó műnek, úgy nincs befejezése sem a szövegnek: „Most kezdtem gépelni az eddigieket. Valahol le kell zárni, és persze írni tovább. Az elég jó utolsó mondat volna, hogy a mindiget javítom örökké.” (HN 238) Mint tudjuk, Esterházy Péter néhány hónap múlva belehalt a „tündérkéjébe”,¹⁴ beteljesítve az ígéretet, amit a mű elején mézesmadzagként húzott el az olvasó szeme előtt. Ekként a realizmust mintegy visszafelé léptette be saját írói világába, mintegy a fikció igazolásaként, de ezt immár nem is ő, a szerző tette ezt meg, hanem a sors: a mű hitelességeért az elbeszélő valóságos halála szavatol.

Jogosan merül fel a kérdés, hogy egy halálos betegség történetének a bemutatása a saját halál tanúsításának tekinthető-e. Nos, ha a mű alapvető karakterének tekintjük a hiátusokra épülő szerkezetet, akkor azt is a mű poétikai sajátosságának kell tekintenünk, hogy a véletlenszerűen berekesztett naplófolyam nem válik lekerekített egészé.

A befejezés hiánya az önmagán való túlmutatás gesztusává lényegül: végtelen ígéretévé valaminek, ami már csak azért sem mehet végbe, mert akkor véget érne a tanúsítás. A műbe kódolt mozdulat, a tanúságtévőnek a végtelenbe, az „örökkébe” tartó mozdulata a hiány megtapasztalásához vezeti el a tanúságtétel szemtanúját, az olvasót, akit egyúttal a titok leleplezhetetlenségével is szembesít. Kierkegaard-i értelemben ennek a végtelenbe tartó mozdulatnak a megtétele magát a halálos betegséget jelenti. A halálos betegség az a folytonosan ismétlődő állapot, amelyben „örökké meghalunk, meghalunk, és mégsem halunk meg, a halált haljuk. Hiszen meghalni annyit jelent, hogy valami elmúlt, de halált halni annyit jelent, hogy átéljük a meghalást. És ha ez egyetlen pillanatra átélhető, az annyit jelent, hogy örökre át kell élnünk.”¹⁵

Esterházy egy korábbi művében, a *Szív segédigéiben* is a halál *íródása* vált a szöveg tárgyává. Am ott a szerző nem a saját halálát írta, hanem egy másik emberét: az édesanyját. Az anya halála szintén nyelvi problémaként jelent meg, hiszen a szöveg ott is a választott – avagy a sors által kiszabott – témához való viszonyt tette kérdésessé. Az anya halála a szövegszerveződés és a nyelvi poézis szintjén ugyanazt jelenti, amit egzisztenciális szinten jelent az elbeszélő, azaz a szinguláris és esendő létező számára: veszteséget, eltűnést. A mű fő motívuma az eltűnés. Mindenekelőtt eltűnik a túlvilágra távozó anya, aki egzisztenciálisan a fiú számára, metanarratív szinten pedig az elbeszélő én

14 A hasnyálmirigyrákot megszemélyesíti az író: ellenállhatatlan nőként tétélezi, akit ironikus gesztussal időnként közvetlenül is megszólít, s ezzel valamiképpen kézzelfoghatóvá teszi – leginkább a saját maga számára –, hogy a testében, amely szépen lassan átveszi az irányítást az élete felett, miként van jelen az az ismeretlen másik – legyűrhetetlen hatalomként.

15 Kierkegaard, Sören: *A halálos betegség*, ford. Rácz Péter, Göncöl, Budapest, 1993, 25.

számára az identitás lehetőségét biztosította. De eltűnik a szuvernén szerző is, aki ebben a műben, akár a *Bevezetés a szépirodalomba* című könyv többi textusában, az idézetek szövedéke mögé rejti magát. Az eltűnéshez itt a gyász fenoménja társul, amit nemcsak a nyelvi értelem közvetít, hanem két erős vizuális motívum is: a minden egyes oldalon megjelenő gyászkeret és a mű közepére bekötött fekete lap. A fekete lap előtt az anyát sirató fiú, a fekete lap után a fiút sirató anya a grammatikai alany. Ám ez a szerepcsere a nyelvhasználatban és a stílusban semmiféle törést nem idéz elő, ami arra utal, hogy a két elbeszélő összetartozik, illetve hogy az elbeszélői én e két egymásba ékelődő nyelvi funkcióból teremődik meg. A fekete lap egyúttal arra is rámutat, hogy a föld feketeségét megidéző, koromsötét oldal után, ami szimbolikus értelemben a temetést és a búcsúzást jelenti,¹⁶ az elbeszélő én immár nem tud önmagával azonos lenni: az elbeszélői identitás illuzórikussá válik. Az elbeszélői én önazonosságának a hiánya a *Szív segédigéiben* ugyanúgy a halál általi veszteségből következik, amiként a *Hasnyálmirigynaplóban*.

Lényeges különbség azonban, hogy a korábbi mű a szemtanúságról, a későbbi a tanúsításról szól. A másik ember halálának szemtanúként való megtapasztalása nem teszi lehetővé a végtelembé emelő, egyúttal az emberségből kivetkőztető halál átélését. És bár bíráltuk a heideggeri koncepciót, amely a halálban a tulajdonképpeniség lehetőségére ismer rá, a másik ember halálával kapcsolatos belátásaival egyet kell értenünk: „*Senki sem képes magára venni a másik meghalását. [...] A meghalást minden egyes jelenvalólétnek mindenkor önmagának kell magára vennie. A halál, amennyiben »van«, lényegszerűen mindenkor az enyém.*”¹⁷ Mindazonáltal a Másik halála mély benyomást gyakorol a haldoklás szemtanújára, és ez a mély benyomás a saját haláltól való szorongás formáját ölti, minél közelebbi viszonyban áll a szemtanúhoz a haldokló, annál inkább. Ugyanakkor a szorongás arra készíti a jelenvalólétként meghatározott embert, hogy meneküljön önmaga legvégső lehetőségének elgondolása elől. Heidegger idézett művében rámutat arra, hogy a mindennapiságában élő ember, az „akárki” a kitérés és a fecsegés különféle móduszaival elleplezi önmaga elől a halál fenyegetését. Mi több: „A halál elől való elfedő kísértés oly makacsul uralja a mindennapiságot, hogy az egymássalétkben a »közelállók« gyakran még a haldoklóval is elhitetik, hogy meg fog menekülni a haláltól, és hamarosan vissza fog térni gondolkodása tárgyát alkotó világának mindennapiságába.”¹⁸

16 A fekete oldalon a következő szöveg olvasható: „Zengő érc vagyok és pengő cimbalom. Rohadjon meg mindenki. Gyűlöllek.” (Esterházy Péter: *A szív segédigéi*, in uó: *Bevezetés a szépirodalomba*, Magvető, Budapest, 1986, 683.)

17 Heidegger, Martin: *Lét és idő*, ford. Vajda Mihály és mások, Osiris, Budapest, 2001, 279.

18 Mindezt Heidegger Tolsztoj Ivan Iljics és a haldoklót körülvevő családtagok viselkedését elemezve állapítja meg (i. m. 294–295.).

A Másik halálának megtapasztalásában a lényegi mozzanatot tehát a halállal való szembenézés képtelensége jelenti – legalábbis az akárki módján egzisztáló, menekülő ember számára. Nyilvánvaló, hogy *A szív segédigéinek* elbeszélője nem az akárki módján viszonyul az édesanya halálához, hiszen a mű egésze azt tanúsítja, hogy ő éppenséggel veszi magának a bátorságot, és belenéz „a fekete lyukba”: „Ki hát, aki ott fekszik, tárgy, alak, szürkeség a fekete lyukban? Oly ismerős [...] Mennek világga a sejtek! Látom, látom a mozdulatlan szemem, körben a mély és sötét gödrökön, a sávokon, a megnőtt homlokon [...]”¹⁹ Ezzel nemcsak a haláltól való szorongást vállalja el, hanem a veszteség lehetőségét is, mindenekelőtt saját létének, saját elbeszélői azonosságának kockáztatását.

A meghalás tapasztalata azonban immár nem szorongásra hívja az embert, hanem szembenézésre. Az elbeszélő a szorongást keresve magában fel is teszi a kérdést: „a haláltól való rettegetés hiánya vajon nem lustaság-e, nem mentális tompaság-e, vagy gyáva alkalmatlanság, tehetetlenség, hogy lássam (belássam), a rettentő az rettentő” (HN 63). Csakhogy a meghalás tapasztalatában valami más, mint a tehetetlenség mutatkozik meg: a halál lerohanja, ellenállásra képtelenné teszi az embert, ekként kényserítve a lehetetlen tanúsítására.

A *Hasnyálmirigy napló* a tehetetlenség naplója, mégpedig az elgondolhatatlannal, a megtörténhetetlennel szembeni tehetetlenségé, amely az elbeszélő lassú erodálódását, végül visszavonhatatlan felszámolódását idézi elő. De itt az elbeszélő nem egyszerűen az önazonosságát veszíti el: transzgresszió történik! Hiszen az elbeszélő valóságos léte (nem a fiktív léte!) csap át nem-léthe: egy fizikailag is megtestesült ember lesz az, aki a megkezdett narratíva tetőpontján – mely örökké ismétlődő, befejezhetetlen tetőpont – eltűnik. *Esterházy Péter nincs többé*. Ez az állítás akkor is igaz marad, és akkor is alapvető módon fog a mű értelmezési horizontjához tartozni, ha az olvasó számára a valóságos ember emléke, netán az íróhoz való személyes viszony, s az ezzel járó megrendülés-érzés már nem lesz hozzáférhető. Az elbeszélő számára ellenben ez az eltűnés-tapasztalat, azaz saját halálának tapasztalata hozzáférhetetlen. Számára saját halála maga a megtörténhetetlen esemény, amelyet elgondolni sem bír addig, amíg azt csak gyászként és szorongásként ismeri: „Mások haláláról még gondoltam valamit, apáméről, anyáméről, de a sajátomról, azt hiszem, semmit. Mindig ez az »azt hiszem«. Azt hiszem, eszembe se jutott, hogy meghalok.” (HN 61) Aztán egyszer csak ott áll vele szemtől szemben. De ki az, aki ott áll, és mivel szemben?

Esterházy naplóregénye, miközben a fiziológiai érzetekké forgácsolódás narratíváját írja, arra mutat rá, miképpen válik a gondolkodás szellemi szubjektuma a halálos betegség én-nélkü-

li, tisztán testi szubjektumává: „Ülök az ágy szélén, nézek lefelé a két lábam közé, és nem gondolok semmire. Nincs rosszkedvem, nincs jókedvem. Most épp nincs kedvem. [...] Várom, hogy mit csináljanak velem. Vagyok már minden: tárgy, melyet ide-oda cibálnak, melyet figyelek – egyesülnöm kéne a testemmel.” (HN 44) Agambennel szólva, a logosz élőlénné válásának a folyamata ez, amelynek ívét azok a bölcseleti igénnyel megfogalmazott töredékek rajzolják ki, melyekben az elbeszélő eleinte még csak a betegségtudat kialakulására, majd a halál fokozatosan erősödő közelségének megtapasztalásán keresztül az Isten-kérdéssel való szembesülésre reflektál. Végül azonban csak az ételekkel és a salakanyagokkal, a gyógyszerekkel és a mérgekkel való foglalatosság marad – a testi szenzációk elurálnak minden lét-szférát: „Erős hasfájás, csikar, bélsaram távozik. De nem igazi megkönnyebbülés. Nehéz vagyok, ólmos. És még az orrom is csöpög. És a könnyem is folyik. Folyadékok be, folyadékok ki. Én csak egy átmenet vagyok. / Jajbasszameg, ezt suttogom.” (HN 39); „Hirtelen erős hascsikar. Ez volna a részlet? Lehet-e egyszerre gondolni a világ egészére és a beleimre? Istenre és (szokásos példám) a nadrághajtókéra? Vagy csak ezt lehet? Most épp fádom. Nincs hideg, és reszketek.” (HN 102)

A reszketés ebben a kontextusban a fiziológiai állapoton túl a metafizikai szituációt is megjeleníti: a fázás metaforája a lélek reszketését fejezi ki, ilyen módon, ahogyan arra Kierkegaard is rámutatott, a transzcendencia felnyílásának a tapasztalatát közvetíti. A *Hasnyálmirigy napló*ban ez folyamatosan történik meg – a segítséget hozzá Harold Brodkey *Halálom története* című művének olvasása nyújtja. Ez a könyv adja az elbeszélő szájába azokat a kérdéseket, amelyek megválaszolása révén a betegséggel szembeni kezdeti düh fokozatosan elfogadássá alakul: „Ne reménykedj, Uram, ez nyilván veled kapcsolatos. – Nem tartozik ide, csak eszembe jutott: a legkevésbé sem vagyok dühös rád. Hogy átvértél vagy ilyesmi. Jól van ez a most, csak elég rossz. De minden rendben van.” (HN 47) A halál közelségének megtapasztalása megteremti az Istennel való szemtől szemben állás metafizikai szituációját, azaz a tanúsítás léthelyzetét: „Nem illogikus, hogy ha az ember a halált támadja, akkor Istent is. Ha a halálban ellenfelet látok, akkor, Uram, te is az vagy. Nem ellenség, nem ellenfél. Hanem? Van? Része az életemnek? Nem személyesítem meg a halált. Ellentétben veled, Uram. Te, ha vagy, ha nem vagy, vagy.” (HN 81)

Ezen a ponton megfogalmazhatunk még egy kérdést: vajon a meghalás testi kínjainak vállalása megfeleltethető-e a keresztény *Imitatio Christi*-vel? Mint ismeretes, a régi magyar irodalomban nagy tradíciója van ennek, habár Krisztus követése ott önkéntes áldozatvállalást jelent. Ez történik például a *Szigeti veszedelem* tanúsága szerint Zrínyi Miklós esetében, aki feláldozza életét a hazáért, és a hősi halálban magára vállalja Krisztus szenvedését. Esterháznál azonban nem beszélhetünk önkéntességről. Mi

több, az elbeszélő, aki az író is egyben, a hősiességgel szemben éppen hogy a méltánytalanságot választja.

Mint arra rámutattunk a korábbiakban, a *Hasnyálmirigynapló* elbeszélő alanyát nem tudjuk nem a szerzővel azonosítani – és még csak nem is a *ricoeur-i „implikált szerzővel”*, hanem azzal az Esterházy Péterrel, akiről maga a sors által íródó fikció bizonyítja be, hogy ezt az utolsó könyvet még élő, ám saját haláltáncáról már megbizonyosodó, hús-vér emberként írta.²⁰ Ebben a vallomásban Esterházy Péter az elbeszélő főhős, aki saját testének megaláztatását, vagy úgy is mondhatnánk, önnön magának „emberalattivá” válását mutatja be. A „megalázkodás” felmutatása azonban mintha már nem is az olvasónak szólna, sokkal inkább felfelé közvetítene: felfelé – oda, ahonnan a tanúságtévő a tanúsításra való felszólítást kapta. Ennyiben nem is *Imitatio Christiről* van itt szó, nem egyházi hittételről, de még csak nem is vallásosságról, hanem valami többről, ami túl van ezeken. Valami többről, ami jóval személyesebb. Ennek a műnek éppenséggel a minden formális szerződésből való kihátrálás jelenti az igazán merész írói tettet – legyen az egyházi, világi vagy poétikai, azaz a szerző és az olvasó között kötött szerződés. Ez a mű valójában nem az is olvasóhoz szól már – miközben számára okoz megrendülést. Ebben a műben a törekeny ember eljut oda, ahol szemtől szemben állhat Teremtőjével – ehhez a lemeztelenedésen, a megalázkodáson, a szenvedések vállalásán keresztül vezet az út.

Esterházy nem azért követi tehát Krisztus példáját, mert hősieken akarná a „szenvedésprojektet”. Ugyanakkor képes azonosulni azzal a léhellyel, amely tőle a fájdalom különféle stációinak megélésén keresztül végül az élet feladását követeli: „Lényegében számíthatsz rám, ha nem is érték mindent ebben a szenvedésprojektben. Köztünk szólva, én már a fölfeszítéset is túlzásnak találtam. De rendben (hogy ne mondjam, oké), a Teremtés nem kívánságműsor.” (HN 47) A betegség és a halálfélelem kínjait azért tudja elfogadni és ebben az értelemben keresztként magára venni, mert hisz, és mert a szenvedésben is Istent látja megmutatkozni: „Néha tényleg azt kell hinnem, hogy komoly hívő vagyok, ott, Isten tenyerén, és ha nem várok is direktre találkozni égi Atyámmal, de mintha ugyanolyannak talál-

20 A vallomásos művek egyik fő jellegzetessége, hogy az elbeszélő művelet révén a szerző nemhogy nem akarja eltüntetni, hanem éppen ellenkezőleg, fokozza valóságos jelenlétének illúzióját: nem egyszerűen ír valamiről, hanem amiről ír, annak valóságosságáról tanúskodik is. S ha az irodalomkritika aspektusából megkérdőjelezhetjük is az illúziókeltésnek ezt az intenzitását, mint – Paul Ricoeur megfogalmazásával – „az elrejtés retorikájának, a fikció retorikája e csúcának” a látszatát, a témából, jelen esetben a saját halál témájából fakadó egzisztenciális érintettség okán mégis inkább „bizalomra méltónak” (reliable) tekintjük az ilyesfajta elbeszélést. Ami jelen esetben azt jelenti, hogy elhisszük: a naplóban maga az író, Esterházy Péter beszél hozzánk. (Vö. Ricoeur, Paul: A szöveg és az olvasó világa, ford. Jeney Éva, in uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Osiris, Budapest, 1999, 317–319.)

nám *azt*, mint *ezt*. És *ezt*, *ezt* a földi *változatot*, tudom ugyan, hogy ez nem trendi, jónak tartom. [...] És akkor halni is? Akkor nincs is nem jó, nincs is rossz? Elvileg még maradna a haldoklás, mint rossz. De erről majd akkor. Addig is élek-halok *érted*.” (HN 61) Ahhoz a pillanathoz azonban már nem érkezik el az elbeszélő-író, hogy a haldoklást mint rosszat szembezegezze Teremtőjével – egyébként is képtelen ellenfélnek tekinteni Őt. Ha lehettek is volna olyan szavai, amelyek Krisztus szájából elhangzottak a keresztfán („Uram, Uram, miért hagytál el engem?”), azokat az író már nem veti papírra. Némán hal bele a szenvedésébe. Az elnémulásban valóban a tanúsítás végső léthelyzete fejeződik ki.

A tanúsítás léthelyzetében előállítódik az előállíthatatlan Isten: a távollévő a jelenlétbe költözik, a transzcendentális erő befogadása pedig szétroppantja az embert. Esterházy naplóregénye annyit képes ebből felmutatni, amennyit a rettenetes sorseseemény előtti pillanatban a visszavonhatatlan eltűnést előlegező Maradékként önmagából – maradék önmagából – láttatni tud. Csakhogy az, aki a *Hasnyálmirigynapló* utolsó mondatáig jelen van: áltanú. Az áltanú őrzi emberségének azt a maradékát, amivel még beszélni tud a halál méltánytalanságának állapotáról. Am nem tanúsíthatja már sem a testi lét végét jelentő teljes lemeztelenedést, sem az Isten előtti jelenlétet.

Az elbeszélő én halálának tanúsíthatatlansága minden elbeszélés lényegi, eredendő hiánya: az a pont, amelyhez egyetlen elbeszélés sem érkezhetsen el. Esterházy művében ez a hiány látthatóvá válik, sőt szüntelenül megismétlődik – az örökkévalóvá stilizált befejezetlenség révén.

DARIDA VERONIKA

A félelem megszentelése

Variációk A kármeliták beszélgetéseire

„Tudja, bizonyos értelemben a Félelem mégiscsak Istennek
Nagyapóntek éjjelén megváltott leánya. A Félelem nem szép,
látványa nem kedves a szemnek. Hol kicsűfolják, hol elátkozzák,
s mindenki megtagadja. De ne a látszatnak higgyen; ott áll ő minden
haladóklo ágyánál, ő az, ki közbenjár az emberért.”

(Az öröm¹)

Egy téma metamorfózisa

Jelen tanulmányomban egyetlen témának, tizenhat kármelita apáca mártírhálálának különböző művészeti ágakban történő feldolgozásait vizsgálom. A művek alapjául szolgáló, valós történeti esemény így összegezhető: 1794. július 17-én (mindössze 10 nappal a thermidori fordulat, a Közjóléti Bizottság diktatúrájának felszámolása előtt) tizenhat compiegne-i kármelitát halálra ítelt a Forradalmi Tanács. Még ugyanezen a napon Párizsban vérpadra léptek a „Veni Creator Spiritus” sorait énekelve. Történetüket először a véletlennek köszönhetően életben maradt egyetlen apáca, Marie de la Incarnation („A megtestesülésről elnevezett Mária nővér”) írta meg *La Relation* című munkájában. Több mint egy évszázaddal később (1906. május 27-én) az apácákat X. Pius pápa szentté avatta.

Nézzük meg a különböző témavariációkat! Az immár legendáriumi esemény első szépirodalmi feldolgozása 1931-ben Gertrud von le Fort *Utolsó a vérpadon* című kisregénye.² Ennek egyik példányát 1938 februárjában R. P. Bruckberger atya adja át a kor egyik legismertebb katolikus szerzőjének, Georges Bernanosnak. Ám csaknem tíz év telik el, amíg a mű felfedezésének kézzelfogható eredménye lesz. 1947 végén Bruckberger forgatókönyvvázlatot készít belőle, és ismét Bernanoshoz fordul, hogy írja meg a film dialógusait. Az író ekkor nem olvassa újra a könyvet, a korábbi olvasmányélmény nyomán dolgozik, egészen 1948 áprilisáig. Az elkészült párbeszédetek azonban túl súlyosnak

1 Bernanos, Georges: *A Kármel napja*, ford. Nemes Krisztina, Kairosz, Budapest, 2013, 5.

2 von le Fort, Gertrud: *Utolsó a vérpadon*, ford. Kalász Márton, Vigilia, Budapest, 1999.

bizonyulnak egy film számára, így a mű feledésbe merül. Csak 1949-ben, a Bernanos halálát követő évben fedezi fel a hagyatékban Albert Béguin a kéziratot: ő tagolja öt felvonásra, és ő adja *A kármeliták beszélgetései (Dialogues des carmelites)*³ címet az immár színdarabbá formálódott szövegnek, amelyet ekkor publikálnak is. 1951-ben kerül sor a darab zürichi ősbemutatójára, az ötórás előadás azonban még túl hosszú, ezért egy évvel később, a Théâtre Hébertot-ban már egy rövidebb adaptációt mutatnak be, amely azonnal elsöprő sikert arat, és a mű ettől fogva reper-toárdarab lesz a francia színházak műsorán. Francis Poulenc egy évvel később bukkan rá a drámára, amelyet ideális alapanyag-nak vél régóta tervezett nagyoperájához, amelyen aztán három éven át dolgozik. 1957-ben lesz a premierje a darabbal meg-egyező című zeneműnek a Párizsi Operában. Végül 1960-ban, Bruckberger és Philippe Agostini leforgatja azt az évtizedek óta tervezett filmet, amelyhez Bernanos dialógusainak csak egy tö-redékét használják fel. Ez a feldolgozás azonban nem arat olyan osztatlan sikert, mint a dráma vagy az opera. A filmváltozat feledésbe merül.⁴

Regény a gyengeség csodájáról

Az első témavariáció szerzője, Gertrud von le Fort (1876–1971) költőként indult. A korban ismert verseskötete, az 1924-ben meg-jelent *Himnuszok az Egyházhoz* a protestáns családból származó költőnő katolikus egyházba való áttérésének lírai ábrázolását nyújtja. A szerzőt a megtérés témája egyébként is foglalkoztatja: egyik legfontosabb prózai műve, a *Veronika kendője* saját rejtett portréja. A regény témája: miként rajzolódik ki egy művelt, mo-dern lány lelkében mint Veronika kendőjén Krisztus képmása. Ehhez hasonlóan az *Utolsó a vérpadon főhőse*, Blanche de la Force szintén több személyes vonást visel, ahogy a regény első kiadá-sának szerzői előszavában is olvasható: „Művemhez a kiinduló-pontot elsődlegesen nem a tizenhat kármelita sorsa adta, hanem a kis Blanche alakja. Ő nem történetileg hiteles személy, sohasem élt, de az ő remegő alakja az én belsőmből fakadt, és nem szakít-ható el saját eredetétől.”⁵

Az 1931-ben írt műben ugyanakkor már ott kísért a vészkor-szak előérzete. Ahogy szintén Gertrud von Le Fort visszaemlé-kezéseiben áll: „Egy olyan időszak rettenetében született, amely Németországra a végzet felé rohanás sötét előérzetét vonta, és

3 A darab magyar kiadása *A Kármel napja* címet viseli, az operát *A kármeliták* címen mutatták be a Magyar Állami Operaházban.

4 Jegyezzük meg, hogy a műből talán csak Robert Bresson (aki az *Egy falusi plébános naplóját* is megrendezte) tudott volna hiteles filmet forgatni.

5 von le Fort, Gertrud: *A guillotine árnyékában*, ford. Sándor István, Vigília, Bu-dapest, 1939 (oldalszám nélküli előszó). A további idézetek oldalszámát a főszövegben zárójelben adom meg.

ez az alak úgy tűnt fel előttem, mint egy végül halálos korszak szorongásának megtestesülése.”⁶

Ezen a ponton hangsúlyoznunk kell, hogy halálfélelem vagy halálos szorongás Blanche de la Force számára alaptapasztalat. Nevével ellentétben (a „force” – ahogy a szerző nevében a „fort” – erőt jelent) élete minden pillanatát végigkíséri egy meghatározhatatlan rettegés. Ez a rettegés ugyanakkor nem csupán az emberi természet gyengeségére vezethető vissza, hanem családi örökség is. Blanche édesanyja a trónörökös (XV. Lajos) esküvőjének estéjén a tűzijátéktól és a puskaporos hordók felrobbanásától pánikba eső tömeg áldozatává válik. A regény részletesen leírja a támadást, amelyben mintha már ott kísértene a forradalom előérzete: „A márkiné szinte százszoros tükröződésben látta a rettegő és rettenetes tömeg arcát; egy pillanat múlva már rángatták is ki díszhintájából, és saját arca a tömeg e tükröződésének parányi része lett.” (8) A történet folytatása itt megszakad, Blanche születését rejtély övezi, egyes elbeszélések szerint anyja rögtön a támadás után, a félig lerombolt hintóban szüli meg, más elbeszélések szerint a várandós nő az ijedség miatt korábban ágynak esik, majd a gyermekágyban meghal. Egy azonban biztos tényként állítható: „Blanche, édesanyja élménye következtében idő előtt született a világra, de más hozomány neki nem jutott, csak ez a rémület.” (9) A születést megelőző pillanat és a születés traumája tehát mintegy determinálja a gyermeket arra a félelemre, amelynek során a közelgő összeomlás előképeként leomló falakat és zuhanó lépcsőket vizionál. Sorsfordító, végleges döntésének meghozatalára azonban saját hintójának a tömeg általi feltartóztatása (mely anyja halálára emlékeztetheti), majd röviddel ezután a szobája falán megpillantott vagy képzelt árnyék készíti. Aggódó apjának és bátyjának azzal indokolja zárdába vonulását, hogy fizikailag képtelen elviselni a világi zajt és nyüzsgést. A bevallható félelem leple alatt azonban egy megmagyarázhatatlan szorongás ösztönzi, és az a remény, hogy így talán sikerül legyőznie mások előtt szégyellt gyengeségét.

A név misztériuma

Bernanos az alaptörténetet átveszi Gertrud von le Fort regényéből, azonban bizonyos jelentős részekben, különösen a halálfélelemmel kapcsolatban, jelentős változtatásokat eszközöl rajta.

Blanche a regényben rendi nevét, „Krisztus Kín szenvedéséről elnevezett”, mintegy véletlenszerűen kapja, habár a mások által választott név sorsszerűnek bizonyul.

Bernanos adaptációjában ezzel szemben a névválasztás már korábban eldől. A szindarab első felvonásában a féltő báty így

beszél hűgához: „Tudom, hogy az alkonyat mindig búskomorra teszi Önt. Amikor még kislány volt, azt szokta mondani: »Minden éjjel meghalok, s ahogy eljő a reggel, feltámadok ismét.«” (18) Blanche viszont ezt azonnal kiegészíti: „Mert sosem volt más reggel, Chevalier úr, mint Húsvét reggele, de minden éjszakánk Krisztus kínszenvedésének éjszakája.” (18)

Fontos kiemelnünk, hogy ez a név különös kapcsolatba hozza Blanchot a Perjelnnel, Madame Croissy-val is, akinek korábban szintén ez volt a rendi neve, és aki a névválasztás kapcsán megjegyzi: „Aki belép a Getsemáni kertbe, nem jön ki többé.” (43)

Nem véletlen az sem, hogy a Perjelno az egyetlen, aki valóban megérti Blanche elhivatottságának lényegét, amikor első találkozásukkor azt mondja neki: „Isten nem az erejét, hanem a gyöngeségét akarja próbára tenni...” (29) Szintén ez a feddhetetlen életű apáca az, aki a kármeliták legfőbb feladatának az egyszerűség megtalálását tartja. Ez a lélek eredeti egyszerűségét jelenti, mely a gyermekkort követően elveszik, de amelyhez a hit segítségével lehetséges a visszatalálás: „Attól fogva, hogy kilépünk a gyermekorból, hosszú és szenvedésekkel teli idő múlik el, míg oda visszatalálunk, de ez a visszatalálás olyan lesz, mint a hajnal egy hosszú éjszaka végén. Vajon én újra gyermekké lettem?” (31)

A hit ereje azonban senkit sem mentesíthet a testi szenvedés próbatételétől. A darab második felvonásának nagyjelente a Perjelno hosszú és fájdalmas haláltusája, melynek során a hívőnek szembesülnie kell azzal a tapasztalattal, hogy „Isten is árnyá váltzott”, (43) Továbbá azt is fel kell ismernie, hogy a halálról való előzetes gondolkodás semmiben sem segíti a halálküzdelemben: „Életemnek minden órájában elmélkedtem a halálról, s ez most mind semmit sem ér!” (43)

Bernanos az apáca haldoklását négy jeleneten át ábrázolja: Mme. Croissy kezdetben a súlyos próbatétel elfogadásáról beszél, majd a Blanche-sal való találkozása során erősen tartja magát, hogy utolsó és egyben legkedvesebb gyermekének valódi példát mutathasson, de Blanche távozása után mintha lehullana az arcáról az addig ráerőltetett maszk, szavai már csak az elviselhetetlen fájdalomról tanúskodnak: „A kín rátapad a bőrömrre, mint egy viaszálc... Bárcsak letéphetném a körmeimmel ezt az álarcot!” (50)

Ebben az utolsó stádiumban már tévképzetek gyötrik és delirál, testét egy „halálosan fáradt állatnak” (51) látja, mely tőle függetlenül cselekszik. Önkívületi állapotában még egyszer magához hivatja Blanche-t, aki maga is megdermed a váratlan és felfoghatatlan látványtól. A Perjelno hozzá intézett utolsó szavai, amelyeket csak egészen közel hajolva, szinte az ajkáról tud csak leolvasni: „Bocsánatot kér... halál... félelem... halálfélelem.” (52)

A halálfélelem lesz Mme. Croissy utolsó szava, amelyet Blanche nem képes a többiekkel közölni, mivel heves zokogásba tör ki és elrohan. Ugyancsak képtelen lesz, saját halálféleme miatt, a halott melletti virrasztásra, ezért a holttest mellől is meg-

szövik. Szökései, ahogy később rendtársainak elárulása is, mintegy Péter történetét imitálják.

Ennek a heves és uralthatlan szorongásnak az ellenpontját mutatja Bernanos talán legnagyobb szeretettel megformált alakja, Constance nővér, akit már a Perjelno közelgő halálának gondolata sem töltött el félelemmel („59 évesen már nem lehet csodálni, ha valakinek eljön az ideje”), és aki a harmadik felvonás elején, immár a Perjelno sírjának díszítésénél arról beszél Blanche-nak, hogy a felesük fájdalmas haláltusája csak valami isteni félreértés lehetett: „Az ember azt hihetné, hogy amikor a Jóisten a halált választotta, tévedésből egy másik halált adott neki, mint amikor a ruhatárból valaki más ruháját adják ki. Igen, ez a halál valaki másnak a halála kellett hogy legyen, nem volt a mi perjelnoinkhoz méltó. Órá túl kicsi volt, nem tudott belebújni, csak a ruhaujja erőltette bele nagy nehezen a karját...” (59)

Constance ugyanakkor a saját halálának sem tulajdonít túl nagy jelentőséget, ezért ő lesz az, aki a darab legfontosabb üzenetét, a kollektív halál gondolatát, a legegyszerűbben és a legtermészetesebben fogalmazza meg: „Amikor meghalunk, nem mindenki magáért hal meg, hanem egymásért halunk meg, vagy talán egymás helyett is, ki tudja?” (60)

Constance belátása azonban Blanche számára a legkevésbé sem nyilvánvaló, ő a végsőkig küzd ez ellen a felismerés ellen: ezért kell elmenekülnie a zárdából és nincstelen koldusként apja lerombolt kastélyában bujkálnia, ezért kell saját rendtársait elárulnia, amikor azok bebörtönzését látva azt állítja, hogy nem ismeri őket. Minden cselekedetének egyetlen mozgója a halálos szorongás, a legyőzhetetlen halálfélelem. Ennek Blanche is tudatában van, amikor így vall: „Mit vetnek a szememre? Hát mit vétettem én? Nem bántom a Jóistent. A félelem nem bántja Istent: Én félelemben születtem, abban éltem, és abban élek még ma is. Mindenki megveti a félelmet, így hát nekem is megvetésben kell élnem, ez így van rendjén.” (146)

Bernanos darabjában azonban – híven Le Fort regényéhez – az utolsó jelenetben mégis bekövetkezik az a megmagyarázhatatlan csoda, amelyet nem előz meg semmilyen korábbi, tudatos belátás. A mű dialógusaiban egyetlen szó sem esik róla, csak a szerzői utasításokból derül ki, hogy megtörtént a fordulat: „megpillantjuk a kis Blanche de la Force-t, amint az előtte szétváló tömegben át a vérpadig lépdel. Arcán nyoma sincs a félelemnek.” (162) Mindez azt igazolja, hogy a félelem leggyőzése, egyben a valódi hit megszületése ábrázolhatatlan pillanat. Maga a misztérium.

Minden kegyelem

Bernanos szinte minden művében megjelenik a halálfélelemmel való küzdelem, amely még az igaz hívőket is megingatja, így leg-

gyermekibb lelkületű hősét, azt a fiatal papot is, akinek feljegyzései az *Egy falusi plébános naplójában* minden szépítés nélkül számolnak be a kétség és a gyengeség pillanatairól: „Még sohasem éreztem ilyen hevesen a testi lázadást az ima ellen – és olyan tisztán, hogy nem volt miatta semmi lelkiismeret-furdalásom. Akaratom nem tehetett ellene semmit. Nem hittem volna, hogy amit banális szóval szórakozottságnak neveznek, ennyire szétforgácsolhatja, darabokra szakíthatja az embert. Mert nem a félelem ellen küzdöttem, hanem rengeteg, számtalan félelem ellen, minden rostomra esett, így nagy tömegben ostromoltak.”⁷ A félelem hatására a pap homloka és keze verejtékezik, ugyanolyan fizikai tünetei vannak, mint Krisztusnak a Getsemané kertben. Ám hamarosan eljut annak a felismeréséig, hogy fájdalom és szenvedése nem teszi kivételessé, szerencsétlensége nem egyedülálló. A rá kirótt halálos ítélet (mely ebben az esetben a gyomorrák) minden embert elér valamilyen formában. Ez ugyanakkor nem mentesíti az élet elengedésének gyötrelmesen nehéz folyamatától: „Igen. Sírtam. Zokogás nélkül, sójt azt hiszem, sóhajtás nélkül sírtam. Tágra nyitott szemmel, úgy, amint a haldoklókat láttam sírni, most is az élet folyt ki belőlem.” (225) Egy kissé később, a halállal való szembenézést így fogalmazza meg: „Halálom itt áll előttem. Semmiben sem különbözik a többi haláltól, és én egy átlagos, közönséges ember érzéseivel lépek majd bele. Sőt bizonyos, hogy meghalni sem tudok jobban, mint magamat kormányozni. Éppen olyan ügyefogyott, suta leszek a halálomban is. Legyen egyszerű – mondják az emberek. Megteszem, ami az erőmből telik. Olyan nehéz egyszerűnek lenni!” (229)

Bernanos falusi plébánosának mégis sikerül a félelmet (mint az emberi gyengeség jelét) is természetessé tennie, és ezáltal megszentelnie. „Miért nyugtalankodjam? Miért gondoljak előre? Ha félni fogok, kimondom: félek, szégyenkezés nélkül. Legyen hát az Úr első tekintete, amikor Szent Arca megjelenik előttem, megnyugtató tekintet!” (241)

Az egyszerű pap végül, ahogy ez már csak egy barátja leveléből derül ki, eljut a nyugodt és békés halálhoz, amelyben utolsó mondata az lehet: „Minden kegyelem.” (244)

Zenei zárlat

Bernanos műveiben a halálfélelem a tiszta elfogadás aktusában vallásos élmény lesz: ezáltal változhat át a rettegett és gyűlölt félelem megszentelt gyengeséggé. Ennek a csodás átfordulásnak egyetlen előfeltétele a gyermeki lélek tisztaságához való visszatérés. Ugyanakkor a halál, még a közösen vállalt halál is, ma-

7 Bernanos, Georges: *Egy falusi plébános naplója*, ford. Just Béla, Szent István Társulat, Budapest, 2009, 212. A további idézetek oldalszámát a főszövegben zárójelben adom meg.

gányos tapasztalat marad. Ezt az elszigeteltséget *A kármeliták beszélgetései* esetében nem annyira a prózai mű, mint inkább a zenei feldolgozás tudja bemutatni.

Poulenc operájának fő témája (*leitmotif*) a félelem és annak legyőzése. A háromfelvonásos opera a bernanosi halálvariációkból a legfontosabbakat veszi át: így az első felvonás végén, a Rendházfőnöknő egy dermesztő sikollyal véget érő, rettenetes agóniáját, mely minden későbbi halál előképét és ellenpontját alkotja. Nyomot hagy a művön, hogy a zeneszerző maga is mély depresszióban, állandó szorongások közepette, gyakran szinte önkívületben, az összeomlás ellen küzdve írta. Ugyanakkor a fennmaradt munkajegyzetek arról tanúskodnak, hogy az alkotás során szinte együtt élt az alakjaival, akik közül a számára legkedvesebbeket (így a gyermeki lelkületű Constance nővért) gyengéd szeretettel ábrázolta, követve azt a Szent Teréz-i alapelvet, mely szerint „Isten tartsa távol tőlem a komor szenteket”.

Érdeemes megjegyezni, hogy Poulenc a komponálásnál különösen ügyelt a szöveghűsége és a szöveg érthetőségére, élőbeszéd jellegére, ezért a művében a zene sokszor csak aláhúzó, hangsúlyozó szerepet kap. Bizonyos pontokon még a hangszeres kíséret is eltűnik: így amikor Blanche a világ előtt megtagadja rendtársait, ezt teljesen hétköznapi, prózai hangon teszi. Ezzel ellentétben a záróhimnusz, a *Salve Regina* éteri szépségű dallam. A zene tehát egyszerre szólal meg profán és szent regisztereken.

A mű katartikus pillanata az apácák kollektív kivégzésének jelenete: Poulenc a *Salve Regina* dallamába belekomponálta az ütemesen lecsapó guillotine hangjait, így a himnuszt egyre kevesebben éneklik, míg végül az utolsó hanggal, Blanche imájával együtt örökre félbeszakad („*in saeculorum...*”).

Irodalom

- Bernanos, Georges: *Oeuvres romanesques suivies de Dialogues des Carmelites*, „Bibliothèque de la Pléiade”, Gallimard, Paris, 1984.
Béguin, Albert: *Bernanos par lui-même*, Seuil, Paris, 1954.
Poulenc, Francis: *Correspondance*, Seuil, Paris, 1967.

Eszztétikai kötések és oldások

Seregi Tamás: *A jelen*

Bár a vélekedés, miszerint nincsen magyar filozófia, pontosabban magyar filozófiai nyelv, igencsak közkeletűnek mondható, e hiány valódi tétjeit Nadas Péter *A reflektivitás nagyszerűségéről* című, a *Hátországi naplóban* (Jelenkor, Pécs, 2006, 90) olvasható esszéjénél talán pontosabban még nem igen sikerült másnak összefoglalnia: „Annak a ténynek, hogy nemcsak magyar konyha nincs, hanem magyar filozófia sincs, s így a magyar nyelvnek nincs önálló és szisztematikus fogalmi reflektivitása, amelyet minden magyar a saját individuális szintjén birtokolna és változó élethelyzetekben értelmesen alkalmazni tudna, az a következménye, hogy magyarul mindenkinek minden egyes beszélgetésben úgy kell előről elkezdenie minden téma megvitátását, mintha magyar nyelven még soha senki nem beszélt volna meg semmit senkivel. A beszélgetés sikere nincsen kapcsolatban a közlés fontosságával vagy a megbeszélés sürgető szükségességével.” És valóban: néhány sikerebb és kevésbé sikerült kísérletet leszámítva a „szisztematikus fogalmi reflektivitás” kollektivizálható nyelvének megteremtésével a magyar filozófiai és ezzel együtt – a kritika voltaképpeni tárgyához is közelítve – a művészetelméleti, esztétikai gondolkodás tradíciója mindmáig adós. De talán éppen ennek hiányában e területek legfontosabb írásai sok esetben in-

kább az analitikus elmélyültséget és poétikai ihletettséget változatos formákban ötvöző filozófiai esszé műfajában születtek.

Az idáig leginkább jelentékeny fordítói munkásságáról, esztétikai és filozófiai tárgyú tanulmányairól, kritikáiról ismert Seregi Tamás legújabb, *A jelen* című kötetében található esszék kétségkívül ennek a gazdag hagyománynak a folytatásaként, bizonyos szempontból megújításaként, sőt, újramegtalálásaként is olvashatóak. Az esszék rendkívül változatos témaköröket igyekeznek lefedni, hiszen a könyvben a festésztől, költésztől, színélmelettől kezdve a tájesztétikán, ökológián át a sport- és testfilozófia kérdéséig számos olyan problémával találkozhatunk, amelyek ugyanakkor a maguk módján – legalábbis a bevezetőben megfogalmazódó ígéretek szerint – állítólag mind „a jelen, jelenlét, most, ma, pillanat” sokirányú kérdéseit érintik. Ugyanakkor, miként azt a kötet előszavából is megtudjuk, mégsem filozófiai jellegű munkáról van szó, amelytől „a tárgynak valamiféle szisztematikus kifejtését kapná” (7) az olvasó. Azonban a szövegek mégis mindvégig mérőben filozófiai indítatásúak, hiszen Seregi gondolkodását olyan sajátos megközelítésmód jellemzi, amely a művészeti-esztétikai problémák értelmezésén keresztül igyekszik (mintegy a fenomenológiát háta mögött hagyva) a „viszsa a dolgokhoz” husserli felszólításnak eleget tenni. De talán ami még ennél is fontosabb, és ebből a szempontból *A triatlón filozófiája*,

a kötetzáró *Deleuze és Kafka* című írás mellett kitérített jelentőségű az a mód, ahogy Seregi megpróbálja kirajzolni azokat a lehetséges szökésvonalakat, amelyek a művészetfilozófiaként értett esztétikától egy átfogóbb aisztheszisz-elmélet irányába mutatnak. Egy olyan szféra felé tehát, amelyben az esztétika számos egyéb társtudomány kutatásaihoz kapcsolódva megalapozhat egy, a művészetekre vonatkozó, és így szükség-szerűen szűkített értelmezésű érzékiség- és érzékelélméleteken túli diskurzust. Magyarán érzetek, minőségek, formák, ritmusok, architektónikák esztétikáját, amelyben egyebek mellett a test, az ökológia, a hétköznapok vagy éppen a technológia kihívásai és kérdései kerülhetnek ezen fogalmak mentén feltárára.

Seregi ugyanakkor nem csupán tematikus szempontból közelít e problémák felé, hanem mintegy a megközelítések módjain, a modalitások stílusain keresztül is. Mi több, az esszéket olvasva sokszor az a képtelen érzése támadhat az embernek, hogy Seregi esetében nem elsősorban az írás-, mint inkább magának a gondolkodásmódnak van *stílusa* (*Denkstil*). A szövegek sokszor nem annyira tárgyuk vagy retorikai felépítettségük, nyelvi megformáltságuk minősége okán imponálóak (persze legtöbbször *úgy* is), mint inkább az azokon keresztül átható gondolkodás- és az ahhoz mindvégig szorosan tapadó, azt folytonosan lekövető írásmód sajátos intenzitásai, ritmusai, mintázatai stimulálják az olvasót. Mindez persze nem azt jelenti, hogy ne lennének szövegei telis-tele épületes (hovatovább tetszetős) retorikai építményekkel. Elég csak találmokra röviden idéznünk Hencze Tamás festészetéről szóló írásának nyitányát: „A festészet veszélyes, sőt köz- és önveszélyes dolog. A

közveszélyt közelebről úgy hívják, hogy dekorativitás, az önveszélyt pedig úgy, hogy gesztus. Az egyikkel a többi művészeti ágának és az utcának, illetve a közönségnek szolgáltatjuk ki a festészetet, a másikkal pedig a művészek, a művész testének, és az ő állítólag mélyeséges mély lelkének. Az egyiknek az építésben és az épületességben van a veszélye, a másiknak pedig a romlásban – a formák, sőt a felületek, sőt a festmény mint tárgy megsemmisítésében.” (163)

Seregi esszéiben azonban mintha mégsem annyira az érzékiről szóló módszeres esztétikai nyelv megtalálása, és e megtalált nyelv módszeres színrevitele, mint inkább a gondolkodás érzéki elevevényének közvetlen megmutatkozása/kibontakozása történe. Így például a Peter Handke híres Cézanne-regényéről szóló esszében (*A jelen visszatérése*) a salzburgi erdő leírását „hodologikus térszerkezetként” értelmező részben az olvasó szinte Seregivel együtt „suhan” végig a szubtilis elemzés érzéki pályáin: „A kívüláron való átvágás után már egy csendesebb övezet, egyfajta kertváros kezdődik, majd ezt is elhagyjuk, s az út egy kis enyhe emelkedés után (épp csak hogy a kerékpárosoknak »egy pillanatra ki kelljen állniuk a nyeregből«) egy fensíkra ér, ami csupán alig pár méterrel van magasabban, mint a korábbi útszakasz, s csak az enyhe szelőlőből érezzük, hogy máshol vagyunk.” (47)

Hasonló útvonalak bejárására alkalmas szerkezet *A jelen* című kötet maga is, amely, miként az az előszóban is megemlítésre kerül, nem különösebben igyekszik bármiféle egyenesonalú és célzatos narratívát követni, valójában mégiscsak a „kötöttebb felől a szabadabb felé” haladunk a könyvben. Ez a tudatos építkezés talán a kötet

hipotetikus kezdő- és végpontjainak, vagyis a nyitó és záró esszék összevetésében lelepleződhet leginkább. Míg ugyanis az első szöveg Lukács György művészetfilozófiájának igencsak sarkos kritikai olvasatát nyújtja, s mint határozottan elutasított esztétikai program tökéletesen alkalmas arra, hogy az elrugaszkodáshoz szükséges ugródeszka szerepét betöltse, addig a kötetzáró Deleuze-esszében a francia filozófus művészetelméletét rekonstruáló írásban (talán ezidáig a témában magyarul megjelent írások közül a leginkább sikerült formában) feltárulnak azok a lehetséges gondolkodói habitusok, amelyekkel Seregi esztétikája is rokoníthatóvá válik. Ebből a szempontból a kötet másik kulcsfontosságú esszéje az amerikai művészetelmélet, Clement Greenberg művészetfilozófiáját és festészetesztetikáját kellő alaposággal feltáró és kritikailag értelmező *Nem egy újabb Laokoón felé* című írása. Mind a Deleuze-, mind pedig a Greenberg-tanulmány kapcsán fontos megjegyezni, hogy e szerzőkhöz Seregit nem csupán olvasóként és értelmezőként, de egyszermind fordítóként is szoros szálak fűzik, amelyek aztán a saját esztétikai elméletek és (még inkább) értelmezői gyakorlatok fogalmi és konceptuális kidolgozásában fontos szerepet játszanak – illetve minden bizonnyal fognak majd játszani a későbbiekben.

Greenberg figurája azért is fontos lehet, mert ha a könyvet nem problémacentrikusan, hanem elméleti írók és azok problémái mentén szeretnénk olvasni, akkor a Lukács György által megtestesített, formákat totalizáló „objektív idealizmustól” Greenberg redukcionista-purista formalizmusán át a Deleuze-féle anti-representacionista, az abszolút és nyitott immanencia dinamikus ontológiáig terjedő, határozott

ívű pályát érzékelhetünk. Sőt, némi értelmezői bátorsággal talán még azt is állíthatjuk, hogy a kötet címe által ígért tematika mellett (vagy még inkább sarkítva: helyett) itt egy erőteljes *formaesztétika* (jóllehet egyáltalán nem a hagyományos, arisztotelészi értelemben felfogott *hülemorfizmus* dualizmusából származtatott formaesztétika) alapvonalainak kibontakozását kísérhetjük végig. Vagyis ha a könyv esetlegesen *A forma* címet kapta volna, akkor sem állnánk különösebben távol annak lényegi intenciójától, sőt megkockáztathatjuk, hogy inkább közelebb kerülnénk ahhoz. Mi több, még azt is bátran állíthatnánk, hogy nem csupán formaesztétika látszik itt körvonalazódni, hanem egy formalista, de legalábbis a formalizmusra hajlamos esztéta karaktere is. Fontos azonban leszögezni, hogy Seregi formalizmusa (ha egyáltalán valóban ez a helyes kifejezés) semmiképpen nem greenbergi formalizmus. Jóllehet a Greenberg-tanulmány egyik célja a művészetelméleti figurájára rakódott hangzatos vádaktól való megtisztítás művelete, amely gesztus mögül az intellektuális szimpátia is talán kiérezhető. Mi több, olykor-olykor Seregi greenbergizmusra való fogékonysága önkéntelenül is lelepleződni látszik – különösen a *A festészet egy napja* című, négy kisebb alkalmi esszéből összeállított írásban tetten érhető kiszólások („van némi fenntartásom”, „nagyon közel állónak érzem őket magamhoz” stb.) formájában. Amivel persze nincs semmi baj. Vagy Seregi kiszólásainak modorában: személy szerint nincs semmi bajom. Hiszen ez (is) egy teljességgel érvényes, mi több rokonszenvesnek mondható válaszkísérlet arra a kérdésre, hogy pontosan mi is lehetne az esztéta szerepe a művészetek világában – vagy netán azon túl?

Vagyis jóllehet Seregi fogékony bizonyos greenbergizmusokra, de nem a greenbergi formalizmusra. Az ő formalizmusa ugyanis sokkal szervezettebb kapcsolatban áll az érzetek, az anyagok, a minőségek és intenzitások világával. Seregi formaeszménye egyáltalán nem a szilárdnak és változhatatlannak vélt fizikai testek szolid konzisztenciájától kölcsönzi állagát, miként Lukácsé, akinél „[a] művészet természeti mivoltának *látszata* »áll helyre«, amely túlságosan szükségszerű, hogy alakíthatónak tűnjék, és túlságosan távoli ahhoz, hogy a konkrét szabadság »adományát és ígéretét« nyújtsa számunkra”. (29) Nála ezzel szemben a formák, legyenek azok művészeti formák, mozgásformák vagy éppen természeti alakzatok, mindig dinamikusan képződnek/alakulnak, vagyis mindig van egy sajátos törvényszerűségük, „életük” (Focillon), „intenzitásuk” (Deleuze), „vibráló” (J. Bennett) jelenlétük, amelyek ugyanakkor korántsem intelligibilis jellegűek, vagyis az érzékfeletti távoljában lokalizáltak, hanem az érzékiség közegében, közelségében születnek. Ezen formák élete tehát nem szervetlen tömegek, gradiensek kinetikája, hanem az eleven és abszolút immanens anyag keletkezésére és átalakulásra nyitott kapacitása. Ez a kapacitás egyszerre „kronológiai és topológiai”, amelyet talán a legtalálébban a Deleuze *devenir* (alakulás, változás) fogalmára is nagy hatást gyakorló Simondonnak a kristályosodásról mint a „fizikai individuáció” egy példájáról szóló rövid elemzése összegez: „A kristály egy egyszerű, alapvető forma, vagyis rendelkezik egyfajta maggal, amelyhez azonban nem külsődleges formák járulnak, hanem maga ez a forma képes szaporodásra. Ám ez a szaporodás, amelynek köszönhetően

a kristály növekedni tud, mindig befejezetlen marad, a kristálynak van egy disszimetriája, vagyis egy feszültségteli viszonya a környezetéhez, mivel nem a környezetéhez *képest*, hanem a környezete *rovására* növekszik, amit azonban magába szippant belőle, annak semmi köze nem lesz többé a környezetéhez, esetleg csak rácsziba formájában. A kristálynak továbbá – állítja Simondon – tulajdonképpen mindene felszín, csak éppen azok a részek, amelyek nem a felszínen vannak, múltbelivé váltak.” (192)

Ennek függvényében talán a kötet egyik legizgalmasabb csúcspontja kétségkívül *A triatlon filozófiája* című esszé, amely egyben a legelőremutatóbb példája annak, miként lehet a művészet-filozófiaként értelmezett és így szükségszerűen szűkített értelmű esztétika tudományát annak hegeli kelepceből kiszabadítani, hogy az ezáltal az érzékiség és érzékelés primordiális diszciplínájává válhassék. Az esszé tehát vállaltan nem sporttudományi, illetőleg e tudományterülethez tartozó társdiskurzusok (pszichológia, szociológia, fiziológia stb.) szerinti megközelítést alkalmaz, de éppúgy nem csupán egyes filozófiai diszciplínák módszerei (testfenomenológia, öko-filozófia, filozófiai antropológia stb.) szerint jár el, jóllehet számos szempontrendszert kölcsönöz mindegyikből. Ám Seregi írása ennél jóval általánosabb, a triatlon sportágainak (úszás, kerékpározás, futás) mozgásformáit, illetőleg e mozgástevékenységeknek az „önmagunkhoz és a világ egészéhez való viszonyának” (69) átfogó, filozófiai igényű elemzését nyújtja. Ehhez pedig elsőként más sportágak tömör filozófiai elemzésével, illetve azoknak a triatlon sportágaival való összevetésével kezdi. Legelőször a labdarúgás-

sal mint olyan sajátos csapatjátékkal, amely egyebek mellett az intézményileg kodifikált szabályrendszerre tekintettel, illetőleg „a területi kiterjesztésének (támadás) és gazdaságos mértékű behúzóadásának, besűritésének (védelem) ritmusában zajlik. A gól a terület egészének elfoglalását, saját területiümmá tételét szimbolizálja.” (71) A labdarúgás, szemben az atlétikai és gimnasztikai sportágakkal tehát, amelyekben mindig egy (az előbbi esetében transzcendens, míg az utóbbi esetében immanens) korlát vagy határ meghaladása a cél, nem „testi sportág”, hiszen a játékosok már mindig is területfoglalási sémák, és az azokat prefiguráló szabályok szerint szituált ágensek. Miként Seregi írja: „Az atlétika a test transzcendálásáról szól.” (77) Vagyis a mozgásformáit tekintve vagy a *testet* el, vagy a *testtől* el modalitásai szerinti transzcendálás sportága. Ezzel szemben a gimnasztikai sportok a hajlékonyság, egyensúlyérzék és a proprioceptivitás (a test egyes részeinek térbeli helyzetére vonatkozó ismeretek érzéke) képességeinek immanens összehangolásából eredő mozgásformák sportja. (81) A triatlon ezzel szemben a testnek a különböző *külső* (geológiai, meteorológiai, technológiai, spaciológiai), illetőleg *belső* (fiziológiai, pszichikai, kinetikus) viszonyrendszerekkel történő összehangolásából, illetve az ezen összehangolások révén e viszonyrendszerek transzgressziójáról és transzcendálásáról szól. Ráadásul három egymásra épülő, egymásból szervesen (ahogy Seregi egy lábjegyzetben megjegyzi: már-már „giccsesen evolutív” módon) következő mozgásformákról van szó, amelyek mind önmagukban, mind pedig egymáshoz fűződő viszonyaikban egy végső soron bir-

tolkolhatatlan, tágasabb ökológiai világ rendjébe illesztődnek be. A triatlon (egyik legfontosabb, jóllehet korántsem egyedüli) filozófiai tanítása tehát, hogy alkalmas rálatást nyit erre a tágasabb ökológiai világra, és egyszersmind annak uralhatatlan lényegére, „[...] hogy megéljem a szubsztancia homogenitását, az áthatolhatatlanságot, az időbeli állandóságot, egyszerűen hogy kapcsolatba kerüljek a tiszta minőségekkel. Ám nemcsak azzal, hanem azért is, hogy közvetett módon megélhessem a víz hatására saját szilárdra válásomat, a föld hatására saját folyékonyra válásomat, vagyis hogy ennek hatására magam is ontológiai változásokon essem át, és hogy e közvetett módokon keresztül megéljem az elemek birtokolhatatlanságát.” (94)

Ezen az idézeten keresztül remekül demonstrálható, hogy a triatlon módszeres esztétikai elemzése, amelyet az esszé bravúrosan el is végez, sohasem zárul magára, mi több, sokkal inkább megnyitja az ökológiai világhoz fűződő érzéki, etikai, sőt politikai viszonyulásmódjaink lehetséges csatornáit. Amely által Seregi voltaképpen azt is sikeresen bemutatja – és ez a célkitűzés a kötet összes írására egyöntetűen érvényesnek mondható –, hogy az esztétika miként válhatna olyan primordiális, vagyis alapozó jellegű tudományra, amely ugyanakkor korántsem autonóm, s így önmagára visszazáródó diszciplína, mivel arra azután számos egyéb tudományos diskurzus és gyakorlati diszciplína is közvetlenül épülhet. Seregi Tamás *A jelen* című könyve tehát egy ilyen jellegű fordulat reménytelni ígéreteként, ösztönzéseként és sikeres megalapozásaként egyaránt olvasható. (*Kijárat Kiadó, Budapest, 2016*)

Miklósvölgyi Zsolt

A nyugalom tengere

Palestrina: Missa Papae Marcelli; kilenc motetta (A Capella Sistina Kórusa, vezényel: Massimo Palombella)

Ki ismeri ma Giovanni Pierluigi da Palestrina (1525–1594) művészetét? A hangverseny-látogató nagyközönség biztosan nem, hiszen a koncerttermek kínálata elsősorban a barokktól napjainkig terjedő repertoárból válogat, a reneszánsz vokálpolyfónia kívül esik tájékozódása körén – Palestrina műveit egyébként sem lehet előadni szimfonikus zenekar vagy vonósnégyes koncertjén, és persze szóló zongoraesten sem. Akkor bizonyára a kórushangversenyek látogatói ismerik Palestrinát! Korántsem: a szokványos hangképzésű, átlagos előadói stílusú egyes karok, férfi-, női vagy gyermekkarok szintén speciális repertoárt szólaltatnak meg, Magyarországon például ez a repertoár főként a hazai szerzők műveit tartalmazza Kodálytól és Bartóktól Bárdoson át Karai József, Balázs Árpád, Kocsár Miklós, Orbán György vagy Gyöngyösi Levente alkotásaiig. Persze régebbi korok zenéje is megszólal a hazai kóruskoncerteken: Reger, Liszt, Brahms, Mendelssohn és mások művei, olykor Bach vagy Schütz is, sőt a madrigálirodalomból is sok minden Gastolditól Morleyig, Hasslertől Weelkesen át Banchieriig, hébe-hóba Monteverdi is előfordul – de Palestrina? Szökőévben egyszer – vagy akkor sem. A reneszánsz egyházi vokálpolyfónia idehaza is, külföldön is a specialisták, elkötelezett kutatók terrénuma: erre szakosodott, többnyire tudományos felkészültségű karvezetők, különleges vokális képzettségű kórusok vagy kisebb létszámú énekegyüt-

tesek adják elő. És valljuk meg: az ő koncertjeiket a művelt inyencek szűk köre látogatja: „*the happy few*”. Palestrina alighanem mindig is a kevesek zeneszerzője volt – és az is maradt.

Pedig a Bach előtti többszólamú zenének egyik legnagyobb mesterét – talán éppen a legnagyobbat – tisztelhetjük benne. Amúgy is akadnak Palestrinának bachi vonásai, kettő mindenképpen. Az egyik: ő is egy korszak végén, a tetőzés idején, a befejező periódusban lép színre. A korai reneszánsz mesterek (Dunstable, Dufay, Binchois, Ockeghem, Busnois) és a fénykor nagyjai (Josquin, Obrecht, Isaac, de la Rue) után az ő feladata az összegzés – mint néhány más kortársáé (Lassus, Victoria, Byrd). Palestrina nem újít, hanem betakarít. Életművét – s ez a másik meghatározó tulajdonsága – rendkívüli fegyelem és koncentrálttság teszi még legnagyobb kortársai között is egyedülállóvá: az ő zenéje végletesen ökonomikus és tiszta, minden feleslegtől mentes. És bár (Gianetto álnéven) világi zenét is komponál, a Palestrina-életművet mindmáig elsősorban a szakrális műfajok: misék és motetták fémjelzik; ezt tekinti az utókor meghatározónak. Az utókor, amely egyébként – ahogyan Bachot is – őt is elfelejtette egy időre. Emlékezete persze fennmaradt, és tudásának esszenciája is továbbörökítődött, ha nem is elsődleges forrásokból. Johann Joseph Fux (1660–1741) *Gradus ad parnassuma* összefoglalta az ellenpont kompozíciós módszerének alapelveit, s ez vált a szigorú szerkesztés tanításának katekizmusává.

Palestrinát persze nem mindenki felejtette el. Bachtól Lisztig számos nagy zeneszerző ismer-te, és azok, akiknek stílusában az ellenpont is szerepet játszik (és kiében nem játszik szerepet? köz-

vetve még Chopinében is), reflektáltak művészetére – ha másképp nem, hát úgy, hogy nem is tudták, hogy éppen arra reflektálnak. Kodályt a mai zenehallgató a zenéjében meghatározó népzenei hatás alapján elsősorban a 20. század nagy folklorista zeneszerzői között tartja számon, Bartókkal, de Fallával, Sibeliusszal, Vaughan Williamsszel, Brittennel együtt. Kevesebben tudják, hogy Kodály zenei gondolkodásmódjára milyen nagy hatást gyakorolt Palestrina stílusa – és Kodály természetesen tudatosan reflektált Palestrinára; ő valóban behatóan ismerte a nagy előd művészetét. Megszerezte és dán nyelven (!), szótárral elolvasta Knud Jeppesen (1892–1974) Palestrina-stílusról szóló könyvét (*Palestrinastil med saarligt handblich pas dissonansbehandligen*), amelyből utóbb a szerző egy népszerűsítő tankönyvet is írt: ez ma már (természetesen magyar fordításban) a magyarországi ellenpont-oktatás alapműve: nincs olyan zeneszerzés vagy zenetudomány szakos növendék, aki ne tanulna belőle, megismerve a szólamok mozgatásának szigorú szabályait, köztük a legfontosabbat, „a legkisebb mozgás elvé”-t. Mít tanultak a későbbi korok zeneszerzői Palestrinától? Elsősorban fegyelmet, következetességet, kompozíciós logikát, a zenei matéria gazdaságos felhasználását, kiegyensúlyozottságot, a gondolatok megmunkálásának és kiérlelésének igényét. Kodály kórusművészetének mindenesetre egyik fő tájékozódási pontja Palestrina zenei gondolkodásmódja.

Palestrina leghíresebb kompozíciója a *Missa Papae Marcelli*. Két különös mozzanat is kapcsolódik e miséhez. Az egyik a dedikáció címzettjével, II. Marcell pápával (1501–1555) kapcsolatos. Palestrina valójában nem neki, csak a

pápa emlékének ajánlotta a misét, hiszen a mű évekkal a pápa halála után készült el. II. Marcell különös sorsú pápa volt. Trónra emelkedése után mindössze huszonkét napot tölthetett hivatalában: 1555. április 10-én iktatták be, és ugyanazon év május 1-jén meghalt. Neve csupán utólag kapcsolódott a kompozícióhoz: a feltevések szerint a mise megírására a pápa korai halála inspirálta a zeneszerzőt. A másik mozzanat is egy hiedelem: a történelmi emlékezet sokáig úgy tartotta, hogy a tridenti zsinat (1545–1563) utolsó időszakában, 1562/63-ban ritékre került a polifon komponálásmód száműzése a templomi zenéből, azzal az indoklással, hogy ez a technika a szöveg plasztikus megjelenítése ellen dolgozik, és az ily módon megalkotott művek lehetetlenné teszik a szakrális textus megértését. Agostino Agazzari nyomán elterjedt az a legenda, hogy Palestrina *Missa Papae Marcelli* című miséje volt az a mű, amely ott és akkor elhangozván rábírta a tridenti zsinat résztvevőit szándékuk megmástitására, mert ez az alkotás a maga homoritmikus, deklamatorikus stílusával olyan világosan érvényre juttatta a szöveget, hogy ezzel elhallgattatott minden, a polifon technikával kapcsolatos ellenvetést, meggyőzve a főpapságot arról, hogy nem maga a módszer a hibás, csupán azok a zeneszerzők, akik rosszul alkalmazzák. A 20. század zenei történései azonban a korabeli dokumentumokban semmilyen bizonyítékot nem találtak arra, hogy Palestrina miséje a tridenti zsinaton elhangzott volna.

A két legenda persze önmagában kevés lenne a *Missa Papae Marcelli* nagy hírének és máig tartó előadói kultuszának megalapozásához. Kellott ehhez, hogy maga a mű is kiemelkedő minőségű le-

gyen. Esetünkben az utóbbi követelmény is teljesül: a kompozíció – amely a kor legtöbb miséjével ellentétben nem egy korábban létezett egyházi vagy világi dallamot dolgoz fel *cantus firmus*ként vagy paródiaként, vagyis úgynevezett „*sine nomine-mise*” – még az eleve rendkívül magas mércéhez igazodó Palestrina-stíluson belül is kiemelkedő alkotás: végtelenen letisztult, nemes ízés jellemzi, kivételesen arányos formával és emelkedett-átszellemült zenei tartalommal. Sok felvétel készült a darabból a 20. század során. Kezünkben a legújabb, amelyet különlegessé tesz az autenticitás háromféle fajtája. Egyrészt az előadók ezúttal a Sixtus-kápolna Kórusának tagjai, Massimo Palombella vezényletével, másrészt maga a felvétel is a kápolnában, tehát „eredeti helyszínen történt”, harmadrészt a mostani előadás alapja egy új kritikai kiadás, amely az 1567-es „*editio princeps*”-en alapul, és a kottaszöveg minden korábbinál pontosabb rekonstrukcióját tette lehetővé. A lemez által nyújtott élményt fokozza és információtartalmát növeli, hogy a CD-n nem csupán a *Missa Papae Marcelli* hallható: a miséhez kilenc egyházi motetta is csatlakozik – ilyenformán a kiadvány kisebbfajta Palestrina-antológiaként is funkcionál, amely dióhéjban képet ad a zeneszerző termésének főbb jellegzetességeiről, egy nagyforma és számos kisforma tanulságai alapján.

A lemez kíséző füzetben nem szerepel pontos információ arról, hány énekessel készítették el a felvételt, de egyrészt a képanyag nagyjából negyven fős létszámra enged következtetni, másrészt a megszólalásmód nagy kórusról tanúskodik, telt, dúsan zengő hangzással. Ez az egyik fontos tulajdonság, amelyet az előadás-

mód jellemzésekor érdemes kiemelni. Hozzátehetjük, hogy az elmúlt évtizedek sokféle tendenciát és iskolát vonultattak fel, s ezek között nem feltétlenül a most hallható nagykórusos ideál volt a vezető irányzat, inkább dívott a takarékosabb létszámú felvételek kultusza. Ezek nem a *kórus*, sokkal inkább az *ensemble*, az *énekegyüttes* hangzásképét sugallták – azaz egy intimebb, kamarazeneszerűbb közelítésmódot. A nagykórusos hangzásvilág tehát Palombella egyik állásfoglalása. Ami a hangokat illeti, természetesen csupa férfi- és fiúhangot hallunk. Ez a Capella Sistina esetében persze magától értődik, de a mű felvételeinek történetében korántsem: a *Missa Papae Marcelli* egyik meghatározó bejátszásán, a Peter Phillips vezényelte Tallis Scholars felvételén tizenötön énekelnek (négy szoprán, négy kontratenor, három tenor, négy basszus), és ebből a négy szoprán nő. A Palombella vezényelte felvétel egyik további fontos tulajdonsága tehát a dús hangzás mellett e hangzás hangsúlyozott homogeneitása.

Ugyanakkor érdekes, hogy míg a kifejezőmód területén az említett Tallis Scholars-felvétel és más interpretációk is (Westminster Apátság Kórusa; Pro Cantione Antiqua) visszafogottságot, sőt olykor szigorú és tudatosnak alkalmazott szikárságot mutatnak, addig a Palombella által vezényelt előadásnak jellemzője bizonyos lágyság és édesség, az érzelmek vállalása. „Olasz muzsikálás ez” – mondhatnánk némi általánosítással. Csatlakozik ehhez az is, hogy a templomi akusztika – bár a kísérfüzetben a karnagy külön hangsúlyozza, hogy a Sixtus-kápolna akusztikai körülményei között a hangerővel óvatosan kell bánni – visszhanghatásokat eredményez, s ez a felvétel terét kitágítja, han-

gulatának pátoszt és méltóságot kölcsönöz. Emellett arra is készíti a karmestert, hogy mérsékelt tempókat vegyen, tekintettel a lecsengés idejére, és arra, hogy az egybe mosódás jelenségét tanácsos elkerülni. Mindez együttesen kirajzol egy sajátos, részben a körülmények által meghatározott, részben azonban természetesen az esztétikai felfogást is tükröző, részben tárgyilagos, részben azonban jóleső szubjektív, egészében véve emberközeli összképet, amely Palestrina kóruszenéjét a 21. század hallgatója számára is karnyújtásnyi közelségbe hozza. A zenei felfogás által sugallt alapmagatartás lényege: behelyezkedés az Időtlenbe, békés elfogadása az Örökévalónak – mintha a nyugalom tengerén hajóznánk, egy tengeren, amely vet ugyan hullámokat, ám ezek soha nem fenyegetőek, inkább a szívveréshez, az erekben áramló vér szabályos lüktetéséhez hasonlatosak.

A felvételt nemcsak az örökérvényű zene tisztaságának csodálata jegyében lehet hallgatni, de meg is lehet rendülni az interpretáció egyes megoldásaitól – példaként említhetjük a mise legvégének misztikus felemelkedését, az *Agnus Dei* tétel *dona nobis pacem* szavainál. A kilenc motetta (*Tu es pastor ovium; O bone Jesu; Confitemini Domino; Ad te levavi oculos meos; Benedixisti, Domine; Veritas mea et misericordia mea; Iubilate Deo; Confirma hoc, Deus; Ave Maria*) a maga változatos szólamösszetételeivel, műfajaival és szövegeivel, eltérő súlyú és terjedelmű tételeivel sokszínűen és érzékenyen árnyalja a mise által a nagyforma keretei között nyújtott Palestrina-képet. (*Deutsche Grammmophon*)

Csengery Kristóf

Egy közös ház

Időszaki fotókiállítás Pannonhalmán

Az *Egy közös ház* című fotókiállítás anyagát szemlélve nincs szükségünk a műalkotásokat értelmező szokásos kódrendszerre. Jólesően ismerős és már első ránézésre érthető képeket látunk. Olyanokat, amelyek a leghétköznapibb valóság kedves, kicsi, annyira természetes, hogy általában észre sem vehető pillanatait állítják elélnk. Három fotós öt sorozata, és még egy, ráadásként, de arra majd visszatérek.

A téma a ház, mindazzal amit ez jelent – szimbolikusan és legmindennapibb értelemben. Szépsége éppen az, hogy a szimbolikus is csak a mindennapok apró mozzanatában jelenik meg. Sőt, még csak nem is a házé, hanem az életé.

Többgenerációs családi ház, sokezer ember otthonaként funkcionáló lakótelep, kisvárosi városrész alagsorában működő súlyemelőközpont, drogterápiás épület, kultúrház és egy huszonöt kilométeren közlekedő alföldi motorvonat. Léptékben és jellegben eltérő helyek, annyiban viszont hasonlóak, hogy a bennük élő emberek közösséggé válnak, egymáshoz kapcsolódnak, közös szokásaik, ügyeik, hagyományaik lesznek, és ezekből biztonságot és örömet merítenek, miközben – az ő szemügyükből szemlélve – egyszerűen zajlik körülöttük az életük.

Ajpek Orsi saját családját fényképezte, rákoshegyi házukban, négy generáció mindennapjait és ünnepeit, reggeli újságolvasást, nagymamát a konyhában, cicát a

Elhangzott 2017. március 21-én, a kiállítás megnyitóján.

fűtőtesten, gyerekfürdetést a kádban, zajos, nagycsaládi karácsonyi vacsorát.

Övé a ráckeresztúri református drogterápiás központról készült anyag is, ahol a lakók gyógyszer nélkül, szigorú, szoros napi-rendben, művészeti és terápiás programokkal, sporttal, filmnézéssel töltik napjaikat, s próbálnak lejönni függőségeikről.

Kummer János sorozatán a közel kilencszáz lakásos, óriási óbudai panel jeleneteit látjuk: kisbaba születését együtt ünneplő szomszédokat, a napot a lottózóban együtt indító férfiakat, vadnyugati kalapokat kínáló boltot, és a közös képviselő látogatását a telefonkészülékcsere ügyében.

Kummer János egy sokkal kisebb, multifunkciós helyet is fotózott, a Kaleidoszkóp házat Esztergomban, amely részben kultúrház romkocsmával, bulihellyel, kiállítóterrel, filmnéző társasággal, sminkelő hastáncosnőkkel; részben közös konyhás vendégszállás, amelyet, látni az egyik falon, 8.3 pontra értékelt a Tripadvisor közössége.

Újvári Sándor egy nagy múltú edzőterembe visz, de szerencsére nem az Audi-slussz kulcs-pörgető nagypofázás birodalmába, hanem egy régimódián sportosba, a Kisújszállás közössége által épített, 1900-as klasszicizáló épület alagsorába. Férfivilág azért ez is, persze, de minden fényűzést nélkülöz, ezért a lényegre fókuszál: súlyt emelnek mindenféle alkatú férfiak, öttől hetvennyolcig.

Nem klasszikus ház, mégis megteremtődnek benne a hétköznapok rutinjai és kapcsolatai; az alföldi motorvonat, amit szintén Újvári Sándor dolgozott fel, a Lajosmizse–Kecskemét közti távon maximum 44 embert utaztató Studenka. Iskolába utazó lányok, munkába igyekvő férfiak, bejára-

tott ülőhelyek, szánkócipelés, ka-lauz.

Hetedikként egy olyan hely társul a sorba, amely tényleg nem ház, csak lehetőség a közösségi lét átélésére; ez a dunai horgászok facebook csoportja. Bázis, ahova sokfelől kapcsolódnak be és követik egymást, amint követik a halakat is, ki egészen a szárazföldre, a karjaikba. Ugyanabban a térben történnek e találkozások, mint amelyben a négygenerációs családi házból megismert nagypapa 89 évesen keresi ismerőseit.

Megkísértheti a nézőt a gondolat: olyan közeli és közvetlen az ábrázolás, hogy ez talán az a fajta fotózgatás, amit mi magunk is szoktunk művelni.

De nem, ahogy nem tud egy kisgyerek se Picassót, Mirót vagy Mondriant rajzolni, hiába mondogatják elfogult szüleik, amikor az egyszerűnek ható vonalakat méricskéli a múzeumban.

Rengeteg apró megfigyelés és döntés van e képekben. A valóságot látjuk, közlőről és őszintén, de jól szerkesztett, jól komponált kivágásokban. Ha minden a helyén van, a néző nem időz ezekkel a részletekkel, csak azt érzékeli, működik az elé tárt világ, átélhetővé, érdekessé válik. Csakhogy ebben rengeteg munka van. Olyan finom, érzékeny, akár alázatos jelenlét, amellyel nem zavarják meg a helyzeteket, hogy azok mehesse-nek a maguk útján – s mégis közel képesek kerülni hozzájuk.

Ilyen finom intimitás van a gyereket fürdető pár együttlétében, a híres Csontváry-festmény reprodukciója előtt az ágyban ülő néni alakjában, a fodrászat hajcsavaróinak sokat látott női világában és az edzőterem kopott eszközei előtti három generáció férfivilágában.

Átékelhető a reggeli hideg a vonaton telefonozó lányok körül; átélhető, hogy tétje van a dolgoknak

a drogterápiás ház ágyán pihenő férfiban; hogy másképp, de tétje van a fellépésre sminkelő nőknek Esztergomban.

Minden kép arról tanúskodik, hogy az élet élni akar, s mérettől, helyszíntől függetlenül résmentesen tölti ki, népesíti és lakja be

az összes felkínált teret. Főz, hajat vág, beszélget, ünnepel, játszik, segít, italt kínál, beágyaz.

Ennyi, semmi más, mint maga az élet. De hát mi is lehetne ennél több?

Winkler Nóra

Néhány szerzőnkről

DARIDA VERONIKA – esztéta, az ELTE Művészetelméleti és Médiakutatói Intézetének docense. Filozófiai és irodalmi tanulmányait az ELTE-n, dramaturgiaiakat a Színház- és Filmművészeti Egyetemen folytatta. Két PhD fokozatát filozófia- és összehasonlító irodalomtudományból szerezte a Paris 12 és Paris 10 Egyetemen. Fő kutatási területe a kortárs francia fenomenológia és a színházelmélet. Legutóbbi könyve: *A nosztalgia művészete – a művészet nosztalgiája* (Kijárat, 2015).

GYURKÓ SZILVIA – 2002-ben diplomázott az ELTE Jogi Karán, majd a Columbia Egyetemen tanult gyermekjogi képviselőt és jogklinika ismereteket. Hét évig volt az Országos Kriminológiai Intézet kutatója, 2012–2014 között az UNICEF Magyar Bizottságának gyermekjogi igazgatója. 2009-től az Eszter Alapítvány Jogsegély szolgálatának vezetője, majd 2015-től Kuratóriumi Elnöke. Jelenleg a Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány vezetője. Gyermekjogokat és gyermekkori kriminalitást tanít az ELTE-n és a Szegedi Tudományegyetemen.

HADHÁZI ÉVA – pszichológus, a Károli Gáspár Református Egyetem Fejlődéslelektani Tanszékének docense. 1995-ben szerzett pszichológus, pszichológia szakos középiskolai tanári oklevelet a Kossuth Lajos Tudományegyetemen Debrecenben. Ugyanitt védte meg PhD disszertációját 2002-ben. Autogén tréning, várandós és gyermekrelaxációs terapeuta, anya-magzat kapcsolatana- litikus, szülő-csecsemő kooperatív tanácsadó képzéseket szerzett, jelenleg pár- és családterápiás képzésben vesz részt. Aktuális kutatási témái: a várandósság alatti lelki támogatás hatása a pre és perinatális életminőségre, az anya-magzat kapcsolat alakulása az intrapszichés és interszociális tényezők függvényében, eltérő fejlődésű gyermeket nevelő szülők párkapcsolati jellegzetességeinek vizsgálata.

HARTYÁNDI MÁTYÁS – játékpedagógus, nevelő. 1986-ban született Győrben. A Pannonhalmi Bencés Gimnázium prefektusa, az intézmény friss játékpedagógiai műhelyének szervezője. Mentálhigiénés célzatú drámapedagógiai foglalkozásai mellett erős az Ázsia-irányultsága: játékosított kínai nyelvórákkal, valamint a régió kultúráját feldolgozó szakkörrel igyekszik megismertetni és megszerettetni diákjaival Kelet-Ázsiát. Sinológiai kutatási területe a Zhou-kori kínai bölcsélet. Publikációi a korszak általános jellemzésén túl (*Műhely*, 2016/5–6.) annak politikabölcséletére (*Közel, s Távol* IV., 2016) és testképre (*Közel, s Távol* II., 2012) terjednek ki.

KOVÁCS IMRE – művészettörténész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténeti Tanszékének docense. Kutatási területe: középkori keresztény ikonográfia, Liszt és a képzőművészet.

MARSAI VIKTOR – a Nemzeti Közszerződési Egyetem Nemzetközi és Európai Tanulmányok Karának adjunktusa. A szomáli állam összeomlását és újjáépítését vizsgáló PhD-jét 2014-ben védte meg az ELTE BTK-n. Fő kutatási területe Kelet-Afrika története és biztonsági folyamatai, a radikális dzsihádisták csoportok térnyerése a kontinensen, valamint a kontinens fő biztonsági trendjeinek és válságainak vizsgálata. A fentebbi témákban eddig több mint 80 tanulmánya és társszerzős monográfiája jelent meg.

Gyermekből gyermekké növekedni

A monostor mint az Úr szolgálatának iskolája

Mindannyian gyermekként kezdjük életünket, és reményünk szerint, Isten felnövelő szeretetével gyermekként lépünk be az ő országába. A „kezdőpont” és „végpont” gyermeke azonban nem azonos.

Az elsőből a másodikba egy élet növekedésével jutunk. A szekuláris gondolkodás is ismeri a második gyermekkort: azt az állapotot, amikor öregkorára az ember testileg, szellemileg „megromlik”, kiszolgáltatottá válik, olyan gondozásra szorul, mint egy csecsemő. Az ilyennek látott második gyermekkor hanyatlás eredménye, nem pedig emelkedés. Az emberek nagy része rettegéssel tekint erre a jövőre, és abban reménykedik, hogy „időben hal meg”.

A kereszténység „második gyermekkor” fogalma is tartalmazhatja a teljes kiszolgáltatottságot, de nem ez a lényege. Nem hanyatlás eredménye, hanem egy emelkedő élet vége.

Szent Benedek iskolának nevezi a monostort, az Úrszolgalat iskolájának. Az iskola pedig – ha igazán megérdemli ezt a nevet – a személyiség növekedésének helye. Amíg valaki benne él, s kihasználja az iskola nyújtotta lehetőségeket, Teljes emberségében növekszik. Szent Benedek monostora olyan iskola, amelyik sajátos eszközeivel és nem kis mértékben a társak közreműkö-

désével egy teljes életen át biztosítja ezt a növekedést. Egy teljes életen át: gyermekkortól gyermekkorig.

A Regula 59. fejezete azok felvételével foglalkozik, akik gyermekként – szüleik akaratából – érkeznek a kolostorba, és ott növekednek bele a szerzeteséletbe. Nekik a noviciátust sem kell letölteniük, próbákat sem kell kiállniuk. További növekedésük a kolostor felelőssége. Ez a gyakorlat egészen a Trentói Zsinatig (1563) létezett, amikor is megszüntették, de azért később is adódtak rendhagyó esetek, amelyek gondolkodásra serkentenek. Az erősen valóságalapú, 2015-ben Oscar-díjat nyert lengyel film főszereplője, Ida (ez a film címe is) egy elárvult zsidó lány, akit az üldözések idején apácakolostorba menekítenek. Az apácák „maguk közét” nevelik. Fogadalom előtt azonban keresnek rá alkalmat, hogy Ida szabadon dönthessen. A világban való sajátos kóborlás után felismeri: szabad növekedését továbbra is eddigi életének színtere biztosítja.

Napjainkban a hatályos egyházi törvények szerint minden belépő jogilag már felnőtt, amikor megkezdzi a noviciátust. Csak hogy nem túlzás azt állítani, hogy a közismert társadalmi jelenség miatt (vö. mama-hotel) a legtöbb belépő gyermekként kezdi kolostori életét. Ez talán mindig is így volt, ám most fokozottabban így van. Így elmondhatjuk: a kolostori élet gyermekkortól gyermekkorig tart (ahogy egész életünk is).

**„Amikor még gyermek voltam, úgy beszéltem,
mint a gyermek, úgy gondolkodtam, mint a gyermek,
úgy ítéltém, mint a gyermek.” (1Kor 13,11)**

Életünk első szakasza meghatározó. Itt jutunk a későbbi életünkben majdnem nélkülözhetetlen tapasztalathoz: van valaki, aki feltétel nélkül elfogad, akinek szeretetterében gondtalanul élhetünk. Érzelmi életünk nélkülözhetetlen alapjai is itt rakódnak le. Ebben a folyamatban a felelősség nagyobbik része még a környezeté.

Szent Benedek is mintha számolt volna azzal, hogy a noviciátus – még felnőtt belépők esetén is – a gyermekkorig tartozik. A

noviciátus intimitása a gyermekkor oltalmazottságához hasonló körülményeket hivatott biztosítani. Természetesen, a novicius-gyermeknek – személyre szabott tempóban – bele kell nőnie a felelős felnőtt korba, hogy fogadalmát már valóban szabadon tehesse le.

**„De amikor férfivá nőtem, elhagytam
a gyermeki dolgokat.” (1Kor 13,11)**

Az „elhagyásra kerülő” gyermeki dolgok között a legfontosabb: kinőni a felelőtlen, gondtalan állapotból. Kinőni abból, hogy kizárólag mások gondoskodjanak rólunk; felhagyni azzal, hogy nehéznek tűnő feladatainkat másokra örökítsük.

Ebben az elért „férfikorban” kell megértenünk (még hozzá egész életünk számára hatékony módon), hogy Istentől kapjuk személyre szabott, növekedésünk számára nélkülözhetetlen feladatainkat. A kolostorban személyre szóló feladatok vannak. Nagyon fontos és hangsúlyos a Regulában, hogy minden feladatunk a közösség szolgálata. A sokféle személyre szabott mellett mindenki számára közös feladat a közösség tagjaiért viselt felelősség, illetve az ebből származó, már ismét egyéni feladatok sora. Más cselekvést kíván ez a felelősség az apától és mást egy noviciustól. De mindenkitől kíván valamit.

Ez a „férfi állapot” tartogat egy sajátos kísértést is. A Regula egyetlen mondatban foglalkozik ezzel: „Ha valamelyik a munkájában való ügyesség miatt gőgös lenne, mert azt hiszi, hogy hasznára van a monostornak, az ilyet tiltsák el mesterségétől, és ne térjen ahhoz vissza, hacsak meg nem alázza magát, és új parancsot nem kap az apától.” (RB 57,2–3) Nyilván nem az a baj, hogy hasznára van a monostornak (erre törekednie is kell). A mögötte levő gőg a veszélyes, amellyel a többiek fölé akar kerekedni. Az ilyen felnőtt valójában visszaesik az első gyermekkorba. Uralkodni akar „játsszótársain”, a többiek rovására akar első lenni.

Még egy fontos kísértést említenék, amelyről a Regula kifejezetten ugyan nem szól, de „sorai között”, a védekezés eszkö-

zeinek hangsúlyozásával, bőséggel beszél. Életünk minden feladatát személyre szabottan kapjuk Istentől. Az igazán elvállalt feladat bőséges öröm forrása is lehet, így azonban tudatszűkülést is eredményezhet. Elvégzése teljes figyelmet kíván; szívesen foglalkozunk vele, mert örömet okoz. Ezzel azonban megint csak visszaeshetünk első gyermekkorunkba, ahol kedvenc játékaink között, önfeledt állapotban semmi másról nem akartunk tudni. Ezért kell megfelelő gyakorisággal „felemelnünk tekintetünket” életünk céljára. S ezért olyan fontos Szent Benedek számára az imádsággal tagolt nap: az imádság a „tekintet-emelés” nélkülözhetetlen eszköze.

Az elhagyott gyermekkor egyébként is állandóan kísért; főleg annak gondtalan felelősségét kívánjuk vissza. A „világban” ma különösen sokan vannak, akik gyámkodni akarnak társaik felett. Kínálat és kereslet egyaránt kialakul a gyámkodásra. Ez a szellem a monostorba is behatolhat. Teheti ezt a félreértett engedelmisség formájában. Amikor úgy gondoljuk, hogy minden felelősség az előljáróé. A világban most bizony mintha ez a modell valósulna meg. Nagy hangon lázadoznak az emberek a különböző zsarnokok ellen, közben meg szép csendben magukra veszik az oltalomhelynek álcázott „rab-igákat”.

Ezért fontos szem előtt tartanunk, hogy a jól berendezett férfikor is csak átmenti állapot. El kell érkeznie a második gyermekkor állapotába.

„Ha nem lesztek olyanok, mint a gyermek, nem mentek be a mennyek országába.” (Mt 18,3)

A harmadik állapot (a második gyermekség) soha nem fejeződik be. Ezért nem nőheti ki az ember a monostort, ezért nincs az Úr szolgálatának iskolájában végzős évfolyam.

Ebben a második gyermeki állapotban vissza kell szereznünk az első gyermekkor biztonságérzetét, amelyet abból kinőve elvesztettünk. Csak most már nem az óriásnak látott szüleink jelentik a biztonságot, hanem az a Mennyei Atya, akinek „jog szerint”, keresztségünk óta gyermekei vagyunk. Ő az, aki feltétel nélkül

elfogad engem, s életem felnövelő feladatait adja. A Regulában annyira hangsúlyos engedelmességnek is ez az alapja, nem pedig a fent említett gondtalanságba menekülés.

A biztonságérzet nem egyenletes fejlődés eredménye, és itt a földön soha nem lehet végleges birtokunk. A második gyermekkort is válságok szabdadják. Mert ez a második gyermekkor egyben a keresztény nagykorúságé. Isten igazsága csak ellentétekkel közelíthető meg.

A második gyermekkorban is lehetünk tevékenyek, de a legfontosabb tevékenységünk mindig abból fakad, hogy érezzük, felelősek vagyunk egymásért. A Mennyei Atyának „sokgyermekes” családja van. Nem vagyunk „egykék”.

Életünknek ebben a szakaszában ezért egyre inkább az elfogadás lesz alapfeladatunk. Az emberek elfogadása, élethelyzetünk elfogadása, a magunk állapotának elfogadása. A látszólagos tehetetlenségünk elfogadása.

A második gyermekkor a békesség ideje lehet. Ám nem olyan békességre, mint az elsőben megtapasztalt. „Az én békémet adom nektek.” Ebben a békében elférnek a válságok, még hozzá az igen nagy válságok is. Az embersorsunkat vállaló Jézus is élete beteljesedése előtti pillanatokban élte át legnagyobb válságát: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?”

Bár ebben a kis írásban a szerzetesek és a szerzetesség került előtérbe, Szent Benedek Regulája mindenkinek – Isten minden gyermekének – szól, aki a mennyei hazába igyekszik.

Pintér Ambrus

NAPLÓ

Március 7-én a *Tavaszi Zöld Napok* nyitónapján, a gimnázium Dísztermében **Kuslits Béla** orvos, közgazdász tartott előadást *A tudomány Kasszandra-jóslatai az ökológiai válságról* címmel. Az előadó a Súlyom László által adományozott ösztöndíj támogatásával Stockholmban kutatta a társadalmi-ökológiai rendszereket. Lassan ötven éve figyelmeztetnek a tudósok az ökológiai válság egyre fokozódó veszélyeire, de nem hallgat rájuk senki, semmilyen komoly változás nem történik. *De meg lehet-e jósolni, hogy mit hoz a jövő? Hogyan lehet korrekt tudományos módszerekkel megközelíteni valamit, ami még meg sem történt? Mi lesz, ha történik valami, amire senki sem gondolt, és mindent megváltoztat? Mit kezdünk azokkal a kérdésekkel, amelyekre nem tudjuk a választ?* – fogalmazta meg kérdéseit az előadót.

Asztrik főapát úr nyitotta meg 10-én **Maria der Faykod** szobrászművész *Jézus kinszenvedésétől a feltámadásig* című fotókiállítását az Apátsági Múzeumban, amely a Béres Alapítvány támogatásával valósult meg. A megnyitón jelen voltak Béres Klára, a Béres Alapítvány elnöke, Herczegh Anita, Áder János köztársasági elnök felesége, a kiállítás védnöke, valamint a kiállító művész. A magyar származású szobrászművész legismertebb, világhírű munkája a 2008-ban Lourdes-ban felavatott, több mint száztonnányi carrarai márványból készült, tizenhét stációból álló *Keresztút*. Ez vált most láthatóvá Pannonhalmán a szobrászművész saját maga által, különböző megvilágításban és nézőpontból készített fotóin. A kiállított alkotásokat **Csordás Zoltán** grafikusművész (iskolánk rajztanára) méltatta. *A fények és a különböző szögekből készült felvételek segítségével a művész feltárja és bemutatja alkotásának összetett kifejezéstartalmát: szobrain és a szobrokról készített saját*

képein keresztül a láthatatlan láthatóvá válik. A képek megszólítják a nézőt, interakcióra készítetik, látni „tanítják”. **Dejcsics Konrád** atya, a Főapátság kulturális igazgatója köszöntőjében rámutatott arra, hogy a kiállítás háttértörténete, az a történet, amelyre a mostani nagybőjti idő sokszorosan felhívja a figyelmünket, új fényben láttatja **közös házunk**, a világ repedezettségét és hasadásait. Jézus halálfélelme megmutatja, hogy szabad aggódnunk közös jövőnk miatt, Jézus feltámadása viszont arról tanúskodik, hogy Isten, aki megismerte félelmünket és sebzettségünket, mindezek ellenére, sőt mindezekkel együtt otthon van közös otthonunkban.

A nemzeti ünnepünkről diákjainkkal 14-én (interaktív módon) emlékeztünk meg: a várkörön tartott huszárbemutatóval, öregdiákjaink videó-üzenetével, versekkel és élőzenével tarkított programot a 10.A osztály szervezte meg több helyszínen. Az ünnepi beszédet **Asztrik főapát úr** mondta.

A gimnázium Tetőtéri Galériájában 17-én **Máthé Andrea** esztéta nyitotta meg **Ernszt András** festőművész kiállítását: *Milyen érdekessége és aktualitása lehet egy pécsi művész kiállításának Pannonhalmán a Tetőtéri Galériában? Mi az, amit Ernszt András színekkel játszó, a figurativitás és absztrakció határán mozgó képei adhatnak, mondhatnak az eget és földet tudatosan összekötő hely számára? Egy olyan tér számára, amely több mint ezer éves múltjával együtt él a jelenben, a „kortársban”*: kortárs építészetben, könyvkiadásban, képzőművészetben, zenében, kultúrában. A Dunántúl két fontos területének hagyománya és jelene találkozik a kiállításban: az Apátság gazdag szakrális és művészeti hagyománya a pécsi festészet hagyományainak nyomain haladó festő képeivel. A természeti kiindulás, az élővilág, azaz főként növényvilág egy részletének transzformatív módon való megfestése ugyanúgy történik a szerzőnél, ahogy korábban, de a megfestés mikéntje kisebb-nagyobb elmozdulásokban változik. Ami láthatóvá válik, az a képfelület rétegeinek különféle technikákkal történő mélyítése, változatossá tétele, a faktúra megmozdításainak, bemozdulásainak felélénkítése, ezáltal pedig a festmény térhatásának, térélményének átalakítása, átváltoztatása... Mintha a perspektíva törvénye önműködő módon alakítaná a színtörténeteket. Hiszen a véletlenszerűen kialakult perspektív(ikus) hatás és a színek élesen elválasztott egymás mellettisége létrehozza a befelé tartás-irányulás hatását, amely egyfajta relief-szerűséget is kölcsönöz a képfelületnek.

A Gimnázium Dísztermében 20-án délután **Virágvölgyi István**, a Robert Capa Magyar Fotográfiai Nagydíj titkára, az *Egy közös ház* kurátora vezetett beszélgetést **Ajpek Orsi**, **Kummer János** és **Ujvári Sándor** fotográfusokkal, a másnap megnyíló kiállítás sorozatának készítőivel. A beszélgetés során egy-egy konkrét munkájuk kapcsán mindhármuk életútjáról szó esett.

Március 21-én szentmisével és két kiállítás megnyitásával ünnepelte Pannonhalmán a bencés család a nyugati közösségi szervezetesség alapítója, **Szent Benedek ünnepét**. Az ünnep-

lés szentmisével kezdődött, amelynek főcelebránsa **Dékány Sixtus** zirci ciszterci apát volt. A szentmisén a szerzetesközösség mellett részt vettek az Isteni Szeretet Leányai Kongregációjának előjárói, a bencés oblátus-közösség képviselői, a gimnázium tanárai és diákjai, a főapátság munkatársai, valamint az ország több részéről érkezett zarándokok. A liturgia kezdetén **Asztrik főapát úr** köszöntötte Sixtus apátot, akit számos szál köt Pannonhalmához – a szent hegyen volt bencés diák, osztályfőnöke és tanárai pedig most is jelen voltak a bencés közösség soraiban. Sixtus apát a közösségi szerzetesség kihívásairól és lehetőségeiről beszélt. A monostor regula szabályozta életkereteit – közöttük a böjtöt és az engedelmisséget – nem öncélú aszkézisként, hanem a Krisztusért vállalt felszabadító önátadásként mutatta be. Az ünnep alkalmával *két kiállítás* is nyílt a főapátságban. A *reformáció* kezdetének 500. évfordulójához Pannonhalma több szállal is kötődik. A Főapátsági Főkönyvtár munkatársai igényes kamara-kiállítást rendeztek. A tíz tárlóban a reformáció szellemi atyjainak, legjelentősebb képviselőinek a monostori könyvtárban őrzött műveit tekinthetik meg az érdeklődők. A másik, az *Egy közös ház* címmel megnyitott dokumentarista fotókiállítás címében és tematikájában is illeszkedik az idei kulturális évadhoz, amelyet *Közös ház* jelmonddal hirdettek meg. A nagyon különböző, tágan értelmezett közös házakat bemutató tárlatot **Winkler Nóra** művészeti újságíró nyitotta meg. Az **Ajpek Orsi**, **Kummer János** és **Ujvári Sándor** fotóin szereplő közösségek egy sajátos és hiteles Magyarország-leNyomatot jelenítenek meg. Vajon van-e közös pont egy vidéki városháza alagsorában működő súlyemelőklub, a háromezer embernek otthont adó óbudai „faluház”, egy alföldi motorvonal, egy faluszéli református drogterápiás otthon, egy kisvárosi romkocsmá és egy négygenerációs kertvárosi családi ház vagy éppen a dunai horgászokat tömörítő Facebook-csoport között? Pannonhalma ezeréves apátságának legújabb tárlata erre próbál meg válaszokat keresni. *Ugyan min múlik, hogy megszeretünk és magunkénak érzünk-e egy teret? Az épületet tervező építészen, a bútorokat készítő iparosokon, vagy hogy működik-e a légkondicionáló? Környezetünket igyekszünk saját igényeink szerint formálni, de környezetünk is folyamatosan visszahat ránk és alakít bennünket. Vajon mennyi pletyka hangzik el egy fodrászszalon négy fala közt? És mennyi dalt hallgatnak végig a fürdőszobacsempék? Van-e olyan házibuli, amely nem a konyhában végződik? Mellém ül-e a vonatra most felszálló lány? Tényleg jobban esik-e a kávé a törzshelyemen?* – vetette fel **Virágvölgyi István**, az *Egy közös ház* című fotókiállítás kurátora. *Az idegenségben és az otthontalanságban Isten népének otthonai lehetnek azok a helyek, amelyek átalakítják a várost. Azok a helyek, amelyekben lemondanak a gyanakvásról, amelyekben feladják a félelmet, amelyekben hiszik, hogy ember ember mellett otthonra találhat. Nincs ez ma sem más-*

ként. Egy családi ház, egy edzőterem, egy városháza, a konkrét folyó és a virtuális tér, egy társasház, de még egy motorvonat is az idegenségbe oltott otthon lehet. Közös ház – nem a jól megépítettsége miatt, hanem azért, mert a benne összetalálkozó emberek egyfajta irracionális bizalommal néznek egymásra. Ez Isten irracionálitása, amely a képek tanúsága szerint már elkezdte átalakítani a világot – mondta **Asztrik főapát úr**. A megnyitón **Kiss Zsolt** karnagy vezetésével fellépett a gimnázium kórusa.

A Gimnázium Dísztermében 24-én **Bakos Gergely** atya, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola tanszékvezető docense tartott előadást *Láthatatlan a láthatóban – A középkori bölcsesség útjáról* címmel. Mit tanulhatunk mi, 21. századi emberek a középkoriaktól? Valóban mindenben fölülmúltuk őket? Vajon hogyan nyílnak meg a középkori szövegek és egyéb emlékek előttünk? Miben segíthet nekünk a középkori gondolkodás példája itt és most? Az előadás **Jos Decorte (1954–2001)**, fiatalon elhunyt flamand filozófus munkásságára támaszkodva ezekre a kérdésekre kívánt választ keresni. Március 24 és április 7-e között előbb a 10.A, majd a 10.B vett részt a hagyományos egyhetes tavaszi művészeti kurzuson. A művészeti nevelés iskolánk küldetésének egyik pillére. A fotós szekciót **Philippe Brame**, a színjátszást **Sophie-Marie Bouts**, a filmkészítést **Hartyándi Mátyás** vezette. A kurzusokat színházi előadás (ahol Alfred Jarry *Übü király*, illetve Camus *Caligula* című darabjából mutattak be részleteket), valamint diákjaink munkájából válogatott fotókiállítás és film-szemle zárta.

A holokauszttal áldozataira diákjaink idén a **Közös Halmaz Alapítvány** segítségével emlékeztek 31-én. Az Alapítvány fiatal tagjainak célja, hogy – rávilágítva történelmi emlékezetünk ellentmondásosságaira, egyoldalúságaira – párbeszédet kezdeményezzenek a 20. század viszonyosságait eltérően megélő, megítélő magyarok, tehát mindannyiunk között. A kiállításon a holokauszttal okozta trauma változatosan nyitható és zárható ajtókon jelenik meg: nyitnunk kell a múltunkra ahhoz, hogy azt lezárva, a jövő felé fordulhassunk. Minden ajtó új szempontokat nyújt, valamint a sajátunktól eltérő történelemértelmezések megértésére és átérzésére ösztönözhet. Diákjaink önkéntesek vezetésével korcsoportonként vettek részt az érdekenyítő programokon.

Kodály Zoltán halálának félszázados évfordulójára diákjaink orgona-hangversennyel emlékeztek meg április 4-én a Bazilikában.

A húsvéti szünet előtti utolsó szombaton **Szász Emese** riói párbajtőr olimpiai bajnokunk volt a vendégünk. A hetedikes vívó osztálynak, valamint más érdeklődő diákoknak mesélt sportolói útjáról, az Olimpiáról, s arról, hogyan lett bajnok. A beszélgetést **Polgár Pál**, a Magyar Vívó Szövetség főtitkára vezette.

A Pannonhalmi Főapátság és a Rákóczi Szövetség tizenhatodik alkalommal hirdette meg a **Cultura Nostra** történelmi ver-

senyt *Reformáció Magyarországon* címmel. A döntő április 7–8-a között a Pannonhalmi Főapátságban került megrendezésre. A díjátadó ünnepségén Asztrik főapát úr is részt vett. A vetélkedőt két miskolci gimnázium (Herman Ottó és Lévay József) csapata nyerte.

Nagyhétfőn a gimnáziumi *tanárok lelki napját* idén **Sárai-Szabó Kelemen** atya, a Győri Szent Mór Perjelség perjele vezette. A *krizmaszentelési misét* idén is nagyszerdán este tartottuk, hogy a Főapátsághoz tartozó plébániák hívei minél nagyobb számban vehessenek részt az ünnepi eseményen. A húsvéti *Szent Háromnapot* – a hagyományoknak megfelelően – vendégeinkkel együtt ünnepeltük. A nagycsütörtök esti keresztutat a kerengőfolyosón **Oloffson Placid** atya *Gulág-keresztútja* segítségével jártuk. Másnap **Dejcsics Konrád** atya kalauzolásával zajlott Maria de Faykod *keresztút-kiállításának* interaktív bejárása és a nagyszombati zsolozsma utáni reggeli kocogás. **Szabó Márton** testvér *Az Édentől a monostorkertig* címmel nyújtott bepillantást az Édenkert biblikus és patrisztikus kommentárjain keresztül a monostorkert teológiai és funkcionális gondolkodásrétegeibe. **Bokros Márk** atya vezetésével történt a *Labirintusjárás* és a nagyszombati járásmeditáció. **Prof. Dr. Tringer László** *Hit és mentális egészség* címmel, **Gérecz Imre** atya *Hogyan kapcsol keresztvégyünk a feltámadt Krisztus testéhez?* címmel tartott előadást, *Látjuk az igazi világosságot, vesszük a mennyei Szentléleket – a Szentlélek megszentelő jelenléte a liturgikus ünnepségben* címmel pedig **Hirka Antal** atya készítette elő a húsvéti vigília ünnepsését. A közös liturgia után **Kiss Zsolt** orgona-meditációit hallgathattuk. Húsvéthétfőn a Bazilikában **Virágh András Gábor**, a Szent István Bazilika orgonaművésze adott húsvéti koncertet.

A *Pannonhalmi Szemle* idei első számának *lapbemutatójára* 21-én került sor a Benedictinus Apátsági Termékek Boltjában, Budapesten. A lapszám szerzőivel, **Hartmann Gergellyel** és **Toókos Péter Jánossal** Dejcsics Konrád atya és Tillmann József beszélgetett.

Szent Márk ünnepén, április 25-én emlékezünk a hazai bencés *rend visszaállítására*, a magyar bencések tanítói munkájának kezdetére. Ezen a napon mutatták be Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban az *Ernst-kódex első teljes hasonmás kiadását*. A 12. századi kötet többek között Szent Mártonról szóló műveket tartalmaz, illetve Szent István ismert kisebb és nagyobb legendáját. Tavaly, Szent Márton születésének 1700. évfordulóján különleges együttműködés valósult meg a Pannonhalmi Bencés Főapátság, az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara között. Az intézmények összefogásának eredményeként a Pytheas Könyvmanufaktúra elkészítette az *Ernst-kódex* első teljes hasonmás kiadását, amelyet az OSZK dísztermében mutattak be a fakszimilét kísérő

tanulmánykötet írói, szerkesztői: **Madas Edit, Dejsics Konrád** atya, **Thoroczkay Gábor, Déri Balázs** és az „ötletgazda”, **Szovák Kornél**.

- A Gimnázium Dísztermében 28-án **Csépe Valéria** pszichológus, az MTA TTK Agyi Képző Központjának kutatóprofesszora, akadémikus, tartott előadást *A digitális világ térhódítása és következményei – Veszélyben van-e a Gutenberg-galaxis?* címmel. A Pannonhalmi Főapátság **grafikai gyűjteményéből** nyílt kiállítás *Az áhítattól a szenzációig* címmel május 6-án a Miskolci Galéria Petró-ház kiállítóhelyén, a Miskolci Grafikai Triennálé keretében. A tárlatot **Hortobágyi T. Cirill** perjel atya nyitotta meg. A kiállítás kurátora **Petneki Áron** művészettörténész.
- A gimnázium 12. évfolyamának ballagási ünnepélyét május 7-én tartottuk. A végzősök nevében búcsúzó **Tóth-Heyn Máté** többek között ezt mondta: *Több mint ezer évvel ezelőtt egy ember fogott egy nagyobb, szögletesre faragott követ, majd elhelyezte valahol itt mögöttem. Ő volt az első kő. Hamarosan újabb és újabb kövek tűntek fel mellette és fölötte, mígnem a kövek egybefüggő falakká alakultak. Az évszázadok során ezek a falak csak nőttek és nőttek. Széterültek a hegy tetején, és figyeltek. A falak ugyanis rengeteg mindent láttak és mindent megjegyeztek... Négy év során meglehetősen sok minden ment keresztül a viszonyunk a falakkal, és az utóbbi pár héten arra lettem figyelmes, hogy valami gyökeresen megváltozott. Már nem szorítanak, és nem tartanak vissza úgy, mint régen. Vastagságuk eltölpül, ahogy szemünk előtt kinyílik a világ. Mintha egyre többször azt suttognák, hogy elengednek. A falak visszavárnak, és mi készen vagyunk. Elhelyeztük köveinket...*

Hirka Antal

Néhány szerzőnkéről (folytatás)

- SZÉPLAKY GERDA** – filozófus, esztéta, kritikus. Filozófiai munkássága mellett a képzőművészet, az építészet és a szépirodalom bölcséleti aspektusából is értelmezhető jelenségei érdeklik. Számos folyóirat és tanulmánykötet szerkesztője, kutatócsoportok tagja. Az Eszterházy Károly Egyetem Vizuális Művészeti Intézetében esztétikát, filmelemzést, valamint 20. századi és kortárs művészettörténetet tanít. Önálló kötetei: *Berszán: Genézis projekt*, MODEM, 2010; *Az ember teste. Filozófiai írások*, Kalligram 2011; *Diverzív építészet. Ekler Dezső építésze esztétikai perspektívából*, L'Harmattan, 2016; *Kant hátán a szőr. Művészeti írások*, L'Harmattan, 2017.
- ZALÁN VINCE** – filmkritikus, szerkesztő, címzetes docens. 1978-tól a *Filmvilág* fő-szerkesztő-helyettese, számos kritika, tanulmány szerzője. 1992-től a Budapest Film RT. Filmforgalmazási ágazatának vezetője. 1989 és 2008 között az Osiris Kiadó filmkönyv-sorozatának szerkesztője, majd félszáz filmes könyv gondozója. Önálló kötetei: *Fejezetek a filmesztétikából* (szerkesztő), Múzsák, 1983; *Fejezetek a dokumentumfilm történetéből*, Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, 1983; *Makk Károly*, Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum–Népművelési Propaganda Iroda, 1977; *Gaál István krónikája*, Osiris, 2000; *Film van, babám! A cseh új hullámról*, Gondolat, 2016.

RÉSUMÉ

child

Eadmer of Canterbury: The Life of Saint Anselm (I. 22.)

Gerhard Lohfink: You Will Bear a Son

Éva Hadházi: Tuning in to Babies (Extracts on Pregnancy)

Human beings have a deep desire to live a meaningful life and leave a mark after themselves. The only way to satisfy this need naturally - according to Fromm - we use our capacity to give birth, nurture and take responsibility for our offspring. Before becoming a parent most of us aren't aware of the enormous physiological, psychological and existential changes which occur during the pregnancy and after delivery. The pregnancy seems to be a normative crisis for both mothers and fathers-to-be. New needs, tasks, problems emerge, and a lot of effort need to be invested, to create new rules and develop adequate problem solving mechanisms in order to cope with the parenting role. Our personality changes, these massive changes have to be integrated in our adult identity and this process is irreversible. Due to our nuclear family life organization, young parents get little help from the outside world, and often feel lonely with their problems in the transition to parenthood. This study aims to present some extracts belonging to child expecting period: (a.) some psychological changes which occur in pregnant women and their possible implications to the fetus, (b.) the factors underlying the altered state of consciousness characteristic to pregnancy, (c.) the psychological changes which will happen during the three trimesters of pregnancy, (d.) the role of the partnership intimacy during pregnancy, and (e.) what can help, when we get stuck – mother – fetus bonding analysis case study.

Szilvia Gyurkó– Albin Juhász-Laczik: Youth, Sexuality. Church? (A Dialogue on Sexual Education)

In this dialogue a legal expert and sexual education activist invites a Benedictine monk and educator to search for common values and directions in the topical field of sexual education. The two different, but not differing, viewpoints both states that without a wholesome anthropological concept of the human being, which integrates body and soul alike, our current educational endeavours cannot convey the healthy body image which could help and guide young people amidst the manifold challenges in our oversexualized culture.

Mátyás Hartyándi: Obedient Heirs and Lone Tacticians (Main Moments of Change in the Chinese View of Childhood)

The essay outlines the development regarding the view of childhood in the Chinese culture. To understand China's radical one-child policy and its effect on the Chinese society one must first get familiar with the role of children in traditional Chinese family, the virtue of filial piety and its Confucian justification. The destiny of a family relies on the success of its descendants; thus, the only child becomes the sole bearer of this burden. This central role in the family enables Chinese children to have more agency than ever before – in order to cope with the even higher pressure of expectations.

Viktor Marsai: Child Soldiers in the Somali Conflict

In spite of the fight against the phenomenon, child soldiers have remained important actors not only in the conflicts of the developing world but sometimes in other crises, too. Cultural, legal, ideological and economic reasons also fuel the use of children in armed conflicts. The example of Somalia demonstrates that both the government, clan militias and the radical Islamist groups explore young boys and girls as warriors, porters or sex slaves. Besides forced recruitment, young people often join the armed groups to launch a career and improve their social and economic status. With its high unemployment rate and its gravely deficient public services, such as healthcare and education, Somalia triggers recruitment not only among locals but also among the children of neighboring countries.

Imre Kovács: Liszt, the Musical Child Prodigy (Myth-Transmission and Personal Mythology)

The paper seeks to explore the phenomenon of musical child prodigy focusing on Liszt referred to in his lifetime as a second Mozart. It examines how the different kinds of topoi of the child-artist were intertwined with the real story of Liszt's life and attempts to separate them. I employ the scientific method of myth-transmission common in the studies of 19th Century biographies, which, however, is rarely used in Liszt-studies. First, it examines Liszt's first biography by Joseph d'Ortigue (1835), in which the myth of the little Liszt's chosenness was first formulated. Second, another form of artistic legitimisation of Liszt is approached: the much debated presence of Beethoven in the 1823 concert of the child prodigy Liszt in Vienna. The question addressed is how this „fabricated” event became part and parcel of Liszt's personal myth symbolizing the transmission of Beethoven's musical legacy, manifested in the famous *Weihékuss*.

Vince Zalán: Letters from the Train (Theo Angelopoulos' Filmic Depiction of Children in Landscape in the Mist)

The article recalls the fate of children in Theo Angelopoulos's *Landscape in the mist* (1988) who travel unaccompanied across Greece – either by train, or on foot – in hope to get to their father who is living in Germany. They wander in their homeland alone, writing fictive letters to their father. Compared to other European filmmakers, Theo Angelopoulos has drawn arguably the most sensitive and poetic story of lonely and vulnerable runaway children in the Balkans.

Gerda Széplaky: The Unattestable (On the Problem of Certifiability Based on Péter Esterházy's Pancreas Diary)

To the living, one's own death is unattestable. Attestation is an act where the attester bears witness to an event he or she was a part of. The dead, however, cannot return to the present. While the literary work analysed in my paper does not question this unattestability, it does confront its reader with what “remains” of the living narrator who is able to bear witness to the process of his dying as a kind of border-experience during which the body takes control of the mind – or, in Agambenian terms, the human being is transformed “from logos into a mere living being”. It is a well-known fact that Péter Esterházy died shortly after the completion of his literary diary – thereby vouching for, as it were, the authenticity of his work.

Veronika Darida: The Glorification of Fear (Variations on Dialogues of the Carmelites)

This short essay aims to compare three variations on a theme, which is the martyrdom of sixteen religious women during the Terror of the France Revolution. First, we analyse the novel of Gertrud von le Fort (*The Song at the Scaffold*), in which she confessed: “The point of departure for my creation was not primarily the destiny of the sixteen Carmelites of Compiègne but the figure of the young Blanche... Born in the profound horror of a time darkened by the signs of destiny, this figure arose before me in some way as the embodiment of the mortal agony of an era going totally to its ruin.” Second, we consider the play by Georges Bernanos and the opera by Francis Poulenc, both under the same title: *Dialogues of the Carmelites*. In these versions, the main topic (or the *leitmotif*) is the triumph over human weakness and the glorification of fear.

Ambros Pintér: Growing from Childhood to Childhood

Poem by Zsolt Miklya

950 Ft

PANNONHALMI SZEMLE

XXV/2

Pannonhalmi Szemle 2017

„Mindig vegyék tekintetbe az öregekben és a gyermekekben az erőtlenséget, és semmiképpen se alkalmazzák rájuk a Regula szigorúságát, hanem legyenek jószágos figyelemmel irántuk.”

